

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

Навчально-науковий інститут денної освіти
Форма навчання денна
(денна, заочна, заочно-дистанційна)

Кафедра туристичного та готельного бізнесу

Допускається до захисту
Завідувач кафедри

_____ Г. П. Склад
(підпис, ініціали та прізвище)

«_____» _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

*на тему: «Управління розвитком туристично-рекреаційної
сфери України в умовах повоєнного відновлення»*

*зі спеціальності 242 «Туризм»
освітня програма «Туризм» ступеня магістра*

Виконавець роботи Нікольченко Богдан Ігорович

(прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Науковий керівник к.е.н., доц. Карпенко Юрій Вікторович

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я, по батькові)

(підпис, дата)

Полтава – 2024

ЗМІСТ

Стор.

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ	5
1.1 Поняття та сутність туристично-рекреаційної сфери.....	5
1.2 Склад та класифікація туристично-рекреаційних ресурсів.....	16
1.3 Складові елементи формування та чинники розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури	29
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ	
2.1 Дослідження туристично-рекреаційних ресурсів України	41
2.2 Оцінка стану розвитку туристично-рекреаційної сфери України ...	55
2.3 Оцінка конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери України	67
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ	
3.1 Стратегічні аспекти розвитку туристично-рекреаційної сфери України	80
3.2 Пропозиції щодо формування туристично-рекреаційного кластеру у Полтавській області	92
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	106
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	108

ВСТУП

Туристично-рекреаційна сфера є динамічною формою міжнародної торгівлі послугами, однією з високорентабельних галузей світового господарства та національної економіки. Туристично-рекреаційна діяльність економічно вигідна, має вагомий соціально-економічний ефект, який полягає у: створенні нових робочих місць; збільшенні доходів, валютних надходжень до місцевих і державних бюджетів; залученні інвестицій; розвитку інфраструктурних об'єктів тощо. Останнім часом з'явилося достатньо публікацій, присвячених проблемам формування і розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Однак проблеми прийняття рішень державними органами з формування та аналізу діяльності регіональних туристично-рекреаційних сфер в умовах мінливого та нестабільного зовнішнього середовища економіки, в умовах повоєнного відновлення висвітлюють лише деякі з них. Зокрема, питання дослідження управління розвитком туристично-рекреаційної сфери висвітлювали у своїх працях такі науковці, як: Биркович В. І., Воловик Л. М., Галазюк Н. М., Гапоненко Г. І., Григорчук Д. В., Жук П. В., Костинець В. В., Кравців В. С., Куніцин С. В., Любаров Ю. Й., Мальська М. П., Матвійчук Л. Ю. Павлов В. І., Топчієв О. Г., Фоменко Н. В., Черчик Л. М., Ярмоменко С. Г. та інші.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні заходів, щодо стимулювання розвитку туристично-рекреаційної сфери України в умовах повоєнного відновлення.

Досягнення та реалізація поставленої у роботі мети потребує вирішення таких завдань:

- дослідити поняття та сутність туристично-рекреаційної сфери;
- з'ясувати склад та класифікацію туристично-рекреаційних ресурсів;

- визначити складові елементи формування та чинники розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури;
- провести дослідження туристично-рекреаційних ресурсів України;
- здійснити оцінку стану розвитку туристично-рекреаційної сфери України;
- оцінити конкурентоспроможність туристично-рекреаційної сфери України;
- сформулювати стратегічні аспекти розвитку туристично-рекреаційної сфери України;
- обґрунтувати пропозиції щодо формування туристично-рекреаційного кластеру у Полтавській області.

Об'єктом дослідження кваліфікаційної роботи є процеси розвитку туристично-рекреаційної сфери.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні та практичні аспекти дослідження розвитком туристично-рекреаційної сфери України.

У роботі використано такі наукові методи дослідження: морфологічного аналізу, системного аналізу, критичного аналізу, табличний, порівняння та узагальнення.

Інформаційну базу кваліфікаційної роботи склали нормативно-законодавчі акти України, інформація Державного комітету статистики України, ЮНВТО, наукові статті, монографії, матеріали мережі Інтернет.

Результати дослідження доповідались на кафедральному круглому столі студентів та аспірантів «Туризм і молодь – 2024» (м. Полтава, 15 січня 2024 р.), який проводився у Полтавському університеті економіки і торгівлі.

Галуззю застосування результатів дослідження є діяльність органів влади та місцевого самоврядування, підприємців під час визначення напрямів відновлення туризму в Україні, а саме розробки кластерної моделі регіонального розвитку, яка активізує підприємницьку діяльність у сфері туризму.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ

1.1 Поняття та сутність туристично-рекреаційної сфери

Туризм і рекреація стали загальноприйнятими цілями чи не всіх регіональних і місцевих стратегій територіального розвитку. Водночас дефініція туристично-рекреаційної сфери не набула офіційного інституційного трактування, а туристично-рекреаційна діяльність не відображена як окремий вид економічної діяльності в національному класифікаторі, що ускладнює, зокрема, дослідження конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів на різних рівнях, включно з міжнародним і міжрегіональним, а також у контексті міжгалузевої конкурентоспроможності (насамперед за ресурси) у межах регіону. Таке становище потребує конкретизації понять туристично-рекреаційної сфери та видів економічної діяльності, які до неї належать, виявлення чинників їхнього розвитку [18].

На думку дослідників, з огляду на етимологію поняття сфери в економічному сенсі його варто трактувати в контексті сегмента, ареалу виділення чи поширення економічних процесів за метою, особливостями, напрямками, простором, межами. Класично виділяють дві основні сфери економіки: виробничу, до якої відносять первинний (сировинний) і вторинний (переробний) сектори економічної діяльності, і невиробничу, або сферу послуг, яка охоплює економічну діяльність, пов'язану з продукуванням послуг. Відповідно, туристично-рекреаційна сфера, що об'єднує сукупність процесів створення та реалізації специфічних продуктів (послуг) для забезпечення туристичних та інших рекреаційних потреб споживачів, може розглядатися насамперед як складова сфери послуг. До

них, як і більшість дослідників відносять туристичні, рекреаційно-відпочинкові і курортно-лікувальні послуги.

Велика кількість різновидів цих процесів, приналежність їх до різних видів економічної діяльності та, як наслідок, розпорошеність між ними (а також відсутність) статистичних показників, які могли би бути джерелом об'єктивних даних для аналізу структури й динаміки розвитку туристично-рекреаційної сфери, її конкурентних позицій, ускладнює дослідження, метою якого, зокрема, є обґрунтування методичних підходів і проведення оцінювання конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіону.

Натомість у деяких дослідженнях [3] пропонується розгляд туристично-рекреаційної сфери як сукупності споріднених суб'єктів господарювання – галузі господарства. Такий підхід обґрунтовується О. Топчієвим та ін., які зазначають, що сучасний туризм має всі ознаки галузі чи виду економічної діяльності. Водночас відповідну галузь часто називають рекреаційно-туристичною чи туристичною індустрією – її розуміють як сукупність підприємств і організацій сфери послуг і сфери матеріального виробництва, що забезпечують виробництво, розподіл, обмін і споживання туристичних послуг і товарів, освоєння та експлуатацію туристичних ресурсів, а також формування інфраструктурної матеріально-технічної бази туризму [57].

У контексті галузево-територіальної організації економіки туристично-рекреаційна сфера є системою кооперування суб'єктів господарювання невиробничої та виробничої сфер у формі міжгалузевих комплексних утворень, які науковцями ідентифікуються по-різному: територіально-рекреаційні комплекси [5; 19], регіональні і територіальні туристично-рекреаційні комплекси [52] та кластери [33].

Отже, туристично-рекреаційну сферу регіону пропонується розглядати як складову його господарської системи, в якій здійснюється економічна

діяльність із задоволення туристично-рекреаційних потреб місцевого населення і мешканців інших регіонів і країн шляхом продукування і реалізації відповідних товарів і послуг на базі місцевих природних та інших ресурсів і факторів, яким притаманна туристично-рекреаційна атрактивність (від лат. *attrahere* – приваблює). Такі ресурси та фактори природного чи штучного походження (атракції) є основними чинниками ідентифікації туристичних дестинацій, які, за Н. Лейпером [69], є конкретними територіями, які турист обирає для відвідування і знаходиться там деякий час; території, на яких відбуваються основні процеси взаємодії туриста з туристичною інфраструктурою.

В організаційно-економічному аспекті туристично-рекреаційна сфера регіонів представлена взаємодіючими у процесі здійснення туристично-рекреаційної діяльності суб'єктами та об'єктами щодо видів діяльності, для яких у регіоні наявні ресурсні фактори – атракції. Безпосередній зв'язок факторів атрактивності з видами туристично-рекреаційної діяльності та, відповідно, спеціалізацією туристично-рекреаційної сфери регіонів потребує конкретизації видового складу (класифікації) туристично-рекреаційної діяльності.

У Законі України «Про туризм» виділено дві організаційні форми туризму: міжнародний (до нього належать в'їзний туризм – подорожі в межах України осіб, які постійно не проживають на її території, та виїзний туризм – подорожі громадян України до інших країн) і внутрішній (подорожі в межах території України її громадян та осіб, які постійно проживають на її території). Залежно від категорій цілей подорожей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак у цьому законі виділяється низка видів туризму: дитячий, молодіжний, сімейний, для осіб похилого віку, для осіб з інвалідністю, культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий, спортивний, релігійний, екологічний (зелений), сільський, підводний, гірський, пригодницький, мисливський, автомобільний,

самодіяльний тощо [51].

Натомість у публікаціях науковців пропонуються інші варіанти класифікації туристично-рекреаційної діяльності. Зокрема, М. Мальська, М. Рутинський та Н. Паньків, розглядаючи туризм і рекреаційно-оздоровчу діяльність, виділяють соціальний туризм, молодіжний і дитячий туризм, сімейний (зелений) туризм, оздоровчо-спортивний туризм та екскурсійну діяльність. Автори також зазначають, що за міжнародним поділом туризм класифікують:

- за цілями (маршрутно-пізнавальний; спортивно-оздоровчий; самодіяльний, включно з активними способами пересування; діловий і конгрес-туризм; курортний, лікувальний; гірськолижний; фестивальний; мисливський; екологічний; шопінг-туризм; релігійний; навчальний та ін.);
- за мобільністю (пересувний, стаціонарний, змішаний);
- за формою участі (індивідуальний, груповий, сімейний);
- за віком (зрілий, молодіжний, дитячий, змішаний);
- за тривалістю (одноденний, багатоденний, транзитний);
- за використанням транспортних засобів (автомобільний, залізничний, авіаційний, водний, велосипедний, кінний, комбінований);
- за сезонністю (активний туристичний сезон, міжсезоння, не сезон);
- за масштабами подорожі (міжконтинентальний, міжнародний (міжрегіональний), регіональний, місцевий, прикордонний);
- за способом пересування (пішохідний, з використанням традиційних транспортних засобів, з використанням екзотичних транспортних засобів) [31].

За метою В. Кифяк поділяє туризм на такі види: екскурсійний, рекреаційний, діловий, етнічний, спортивний, релігійний, пригодницький, соціальний, екологічний, сільський та зелений, розважальний, навчальний, військовий, екстремальний, агротуризм [20].

Кожен з видів туристично-рекреаційної діяльності потребує

специфічних умов і ресурсів, що унеможлиблює універсалізацію оцінювання їх, потребує диференційованого підходу. Також дослідження конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіону не буде повним без аналізу показників діяльності суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність з обслуговування туристів і рекреантів, продукування і реалізації відповідних товарів і послуг. Тому важливо визначити перелік суб'єктів, які надають відповідні послуги, що їх слід віднести до туристично-рекреаційної сфери. У цьому контексті звернемо увагу на роботи науковців, які розглядають рекреаційну сферу у складі об'єктів санаторно-курортного профілю, туристичних закладів і відпочинкових установ [24], а також виділяють такі напрями туристично-рекреаційної діяльності: лікувальний (санаторії, профілакторії, пансіонати з лікуванням), оздоровчо-спортивний (бази та будинки відпочинку, пансіонати, будинки рибалки та мисливства, турбази, мотелі, кемпінги тощо), пізнавальний (туристичні та екскурсійні бюро, готелі, інформаційні та рекламні служби, автотранспортні підприємства тощо), зазначаючи, на які природні, культурно-історичні ресурси чи інші атрактивні чинники вони орієнтовані [38].

Оскільки туризм і рекреація не виділяються окремо в Національному класифікаторі України (Класифікаторі видів економічної діяльності), який установлює основи для підготовки та поширення статистичної інформації за видами економічної діяльності, що виділяються за принципом об'єднання в групи підприємств, які виробляють подібні товари чи послуги або використовують подібні процеси для створення товарів чи послуг (тобто сировину, виробничий процес, методи або технології), розробляючи методи оцінювання конкурентоспроможності, слід визначитися щодо основних видів туристично-рекреаційної діяльності за характером послуг і ресурсами, які забезпечують їхній розвиток. Пропонується виділяти:

- санаторно-курортну діяльність (надання суб'єктами економічних відносин послуг з розміщення та санаторно-курортного лікування в регіоні);

– туристично-відпочинкову діяльність (надання суб'єктами економічних відносин туристичних, відпочинкових та інших рекреаційних і пов'язаних з ними послуг у регіоні).

Туристично-відпочинкову діяльність за ресурсною атрактивністю в контексті оцінювання економічної конкурентоспроможності доцільно розглядати за такими видами:

– пов'язаними з природними факторами (природно-ресурсної атрактивності) – пішохідний пізнавальний, спортивно-оздоровчий, екстремальний, гірськолижний, екологічний, мисливський та рибальський туризм, сільський зелений (агротуризм), оздоровчий відпочинок;

– пов'язаними з історико-культурними факторами (історико-культурної атрактивності) – екскурсійний, релігійний, етнокультурний, фестивальний туризм;

– пов'язаними з комерційними та суспільними факторами (суспільно-комерційної атрактивності) – діловий, розважально-ігровий, конгрес-туризм, шопінг-туризм.

У табл. 1.1.1 відображено групування туристично-рекреаційної діяльності із зазначенням основних факторів атрактивності стосовно її видів і підвидів.

Таблиця 1.1.1

Групування видів туристично-рекреаційної діяльності за ресурсною атрактивністю [18]

Види діяльності	Підвиди	Базові послуги (заняття)	Основні фактори атрактивності
1	2	3	4
Санаторно-курортна	Бальнеолікування	Бальнеологічні	Лікувальні мінеральні і термальні води
	Грязелікування	Пелоїдна терапія	Лікувальні грязі (пелоїди)
	Кліматолікування	Кліматолікувальні	Лікувальні особливості мікроклімату (морського, гірського тощо)

Продовж. табл. 1.1.1

1	2	3	4
Санаторно-курортна	Спелеолікування	Спелеотерапевтичні	Лікувальні властивості повітря підземних соляних шахт
	Комплексне санаторно-курортне лікування	Поєднання кількох видів лікувальних курортних послуг	Лікувальні мінеральні і термальні води, пелоїди, мікроклімат, фітолікувальні засоби тощо
Туристично-відпочинкова: – пов’язана з використанням природних факторів	Пішохідний пізнавальний туризм	Пішохідні мандрівки	Природні екзоти, мальовничі ландшафти
	Спортивно-оздоровчий туризм	Подорожі спортивно-туристичними маршрутами	Гірські та інші природні ландшафти високої атрактивності
	Екстремальний туризм	Альпінізм, скелелазіння, фрірайд, спелеотуризм, рафтинг, дельтапланеризм, повітроплавання	Гірські місцевості, скелі, печери, ріки, ландшафтне різноманіття тощо
	Гірськолижний туризм	Гірськолижні спуски на підготовлених трасах	Гірські місцевості зі сприятливим рельєфом і кліматом
	Екологічний туризм	Пізнавальні екологічні мандрівки	Природні національні і ландшафтні парки та інші об’єкти природно-заповідного фонду
	Мисливський і рибальський туризм	Мисливство та рибальство	Мисливські і рибальські угіддя
	Оздоровчий відпочинок	Стаціонарний відпочинок	Лісові масиви, водні об’єкти, пляжі, грибні та ягідні угіддя
	Сільський зелений туризм (агротуризм)	Тимчасове проживання в сільській місцевості	Особливості культури господарювання і побуту в сільській місцевості
	Екскурсійна діяльність	Екскурсійні послуги, ознайомлення з об’єктами культурно-історичної спадщини, пам’ятками природи	Пам’ятки культурно-історичної спадщини, пам’ятки природи
- пов’язана з використанням історико-культурних факторів	Релігійний туризм	Паломництво, мандрівки до релігійних пам’яток	Священні місця, сакральні (культові) споруди

Продовж. табл. 1.1.1

1	2	3	4
- пов'язана з використанням історико-культурних факторів	Етнокультурний туризм	Мандрівки, ознайомлення з етнокультурними особливостями місцевостей і регіонів	Об'єкти традиційних культур і промислів, етнографічні села, музеї, унікальні осередки побуту й життєвого укладу
	Фестивальний туризм	Поїздки з поєднанням відпочинку та участі у видовищних заходах	Фестивалі і свята, мистецькі конкурси, спортивні події
- пов'язана з комерційними та суспільними факторами	Діловий туризм	Бізнес-поїздки та корпоративні заходи співробітників компаній	Ділові центри
	Конгрес-туризм	Поїздки, пов'язані з участю в публічних заходах	Конференції, семінари, з'їзди, симпозиуми, конгреси
	Розважально-ігровий туризм	Подорожі з розважально-ігровою метою	Казино, парки розваг, аквапарки тощо
	Шопінг-туризм	Подорожі з метою покупок і розваг	Торгово-розважальні центри, магазини, ринки

На його основі пропонується оцінювати потенціал атрактивності туристично-рекреаційної сфери регіону та перспективи її конкурентоспроможності за міжнародним (глобальним), державним (міжрегіональним), регіональним і місцевим рівнями. Оцінка ресурсної атрактивності, на нашу думку, має лежати в основі комплексної оцінки конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери, визначаючи межі її потенційного рівня. Оцінка інших чинників розвитку туристично-рекреаційної сфери (безпекових, економічних, соціальних, інфраструктурних, інституційно-організаційних тощо) має показувати міру сприятливості їх для реалізації потенціалу туристично-рекреаційної атрактивності регіону [18].

Рекреаційно-туристичну систему можна розглядати на різних територіальних рівнях: від макрорегіонального – у вигляді рекреаційних регіонів, туристичних макрорегіонів до мікрорегіональних – у вигляді

точкових об'єктів рекреації – окремих підприємств, що забезпечують рекреаційну діяльність (рис. 1.1.1).

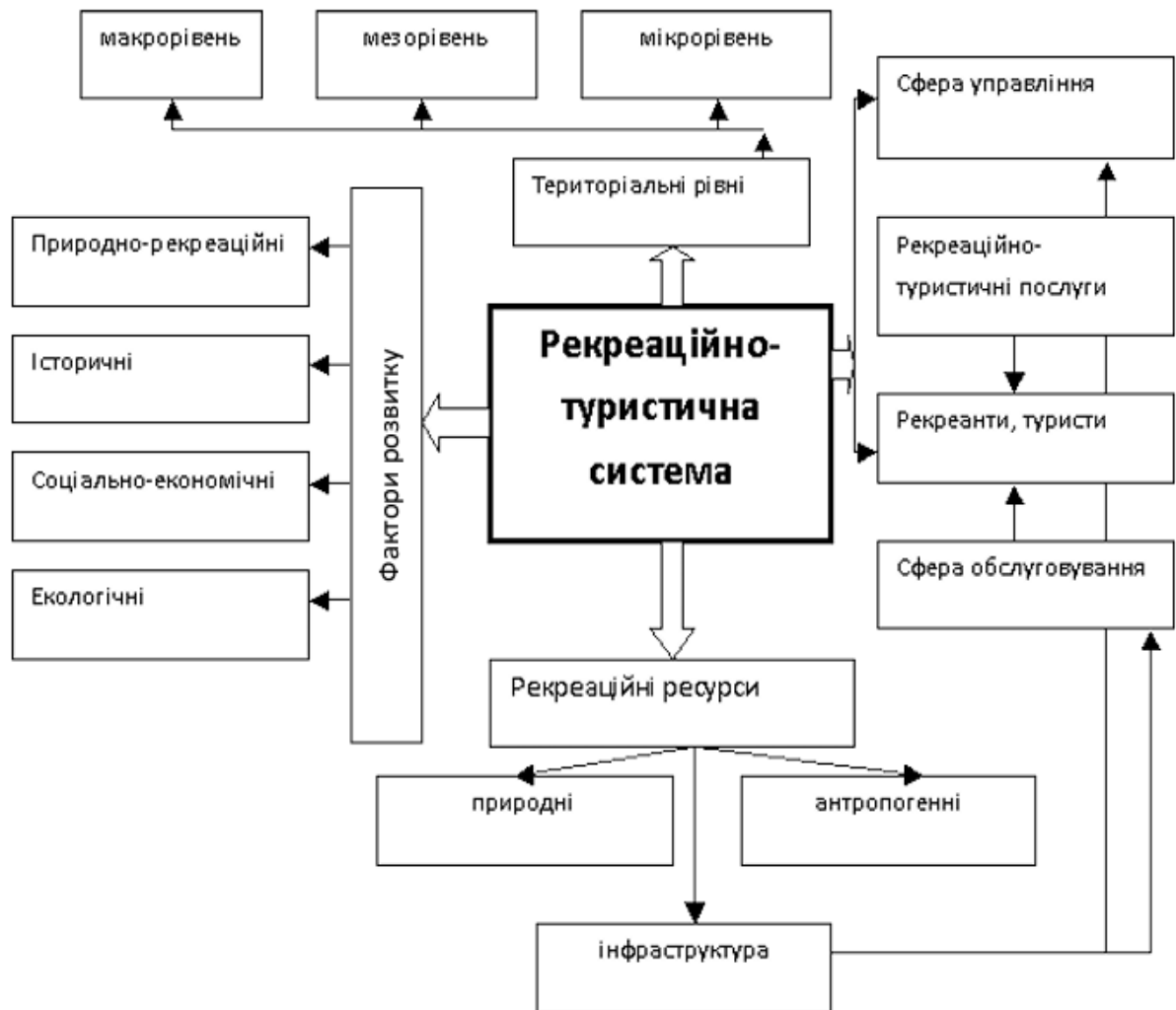

Рис. 1.1.1 Рекреаційно-туристична система та її складові [65]

Рекреаційно-туристична система забезпечує потребу у рекреації як рекреантів, так і туристів, які відновлюють фізичний та психологічний стан. Продуктом, що надається рекреантам, є послуга (туристичний продукт) або ширше – рекреаційно-туристичні послуги.

Розвиток, динаміка, стан рекреаційної системи безпосередньо залежать від факторів розвитку: природно-рекреаційних, історичних, соціально-економічних, екологічних.

Природно-рекреаційні фактори розвитку є базою формування

рекреаційно-туристичної системи. Неприятливі кліматичні умови, дефіцит водних ресурсів, несприятливі природні процеси, нестача ресурсів для розвитку лікувально-оздоровчого туризму (мінеральні води, лікувальні грязі) є детермінантами розвитку рекреаційно-туристичної системи, одночасно формують спеціалізацію рекреаційно-туристичної системи.

Історичні умови розвитку суспільства впливають на процеси формування рекреаційного господарства, виділення сфери послуг. Значною мірою фактори пов'язані з соціально-економічним розвитком території. Значно вищий розвиток країни або території сприяє формуванню багатогалузевого господарства, а високі соціальні стандарти життя сприяють значній рекреаційній мобільності населення, вищій культурі відпочинку, активного залучення територій для потреб рекреації населення.

Концептуально-понятійна система застосовується в науці для виділення та структурування поняття, його дотичних чи близьких понять, опрацювання та унаочнення процесів чи структур, що мають розмитий характер при термінуванні певного поняття, явища, об'єкту тощо. Для цього необхідно розглянути теоретико-методологічні напрацювання в галузі економічних та географічних наук, сформулювати загальні принципи виділення рекреаційно-туристичного комплексу, склад та структуру цього поняття.

Отже, принципами виділення рекреаційно-туристичної системи є:

- територіальність;
- наявність природних ресурсів;
- наявність культурно-історичних та етнічних ресурсів;
- створена інфраструктура;
- базова соціально-економічна система [1-2].

Розглянемо кожен принцип окремо. Рекреаційно-територіальна система прив'язана до території, має межі, тому дискретна. Нехтування принципом територіальності створює проблеми формування та розвитку засобів переміщення туристів, подальшого планування та розвитку рекреаційних

територій. Наявність природних та культурно-історичних і етнічних ресурсів є основою для розвитку туризму взагалі. Незалежно від того, на якому рівні освоєні ці ресурси, вони складають рекреаційно-туристичних потенціал території, що використовується або може використовуватись у туристичній діяльності. Ще одним аспектом територіальності є можливість виділення комплексів за масштабами: локальний, регіональний (мікро-, мезо-, макрорівень).

Необхідність транспортних шляхів, засобів розміщення та харчування, засоби зв'язку полягають у можливості переміщення та розміщення туристів, які на певний термін зупиняються в рекреаційних територіях або територіях, де концентруються культурно-історичні ресурси.

Наявність інфраструктури створює як передумови для розвитку туризму, так і формує умови переміщення туристів, складає основу туристичної логістики. Туристична галузь у даному випадку з одного боку спирається на існуючу транспортну систему, мережу закладів гостинності, так і сприяє появі нових закладів гостинності (готельно-ресторанна сфера), модернізації транспортної системи та засобів зв'язку, а також формуванню нових логістичних маршрутів. Таким чином, туристичну індустрію можна розглядати в якості мультиплікатора, що створює умови для подальшого розвитку регіону.

Соціально-економічна система є відображенням історично сформованої територіальної організації суспільства, що складається з таких елементів: природні, соціальні, економічні, політичні. Кожен з елементів складається з груп піделементів. Соціально-економічна система найбільший вплив має на туризм з точки зору специфіки системи розселення, демографічних, етнорелігійних характеристик, соціальної інфраструктури, наявності промислових комплексів чи промислових пунктів, центрів, що безпосередньо співпрацюють з туристичною галуззю, а також адміністративно-територіальна організація країни, рівень економічного розвитку, сприятливий

інвестиційний клімат тощо.

Основаючись на вище зазначених підходах, теоретичних та методологічних засадах, розглядаємо рекреаційно-туристичну систему як динамічну систему, що має межі, дискретна, багатокomпонентна, має територіальну прив'язку і значною мірою залежить від територіальної організації суспільства [65].

Отже, туристично-рекреаційна сфера – це діяльність різних підприємств, яка спрямована на задоволення туристично-рекреаційних потреб населення. Вона є частиною соціальної сфери регіону і тому функціонує у сфері соціальних послуг певного виду і роду.

У наступному підрозділі нами будуть розглянуті склад та класифікація туристичних ресурсів, які є підґрунтям розвитку туристично-рекреаційної діяльності.

1.2 Склад та класифікація туристично-рекреаційних ресурсів

Туристичний бізнес в ринкових умовах ринку може бути здійснений за наявності чотирьох важливих елементів: капіталу, технології, кадрів, туристичних ресурсів.

Це означає, що недостатньо, маючи капітал, купити технологію, найняти кадрову команду і зайнятися туризмом. Потрібно вибрати місце, де є туристично-рекреаційні ресурси, а якщо такого місця немає, то створити його. Це одна із особливостей туристичного бізнесу в умовах ринку. Оскільки четвертий елемент – туристичні ресурси – найдешевший, то загалом це визначає високу рентабельність туристичного бізнесу. Якщо туризм пов'язаний зі створенням туристичного ресурсу (а не споживанням того, що є), то собівартість туристичного продукту різко зростає.

Ресурси, у широкому розумінні цього слова, бувають економічні, природні, культурно-історичні, трудові, фінансові, соціальні, виробничі.

Туристичні ресурси – природно-кліматичні, соціокультурні, історичні, архітектурні й археологічні, наукові і промислові, видовищні, культові та інші об'єкти або явища, спроможні задовольнити потреби людини в процесі туристичної діяльності.

Туристичні ресурси є національним надбанням. Проте ті з них, які мають особливе значення, належать до об'єктів і пам'яток світового значення. їх перелік встановлює і щорічно оновлює ЮНЕСКО, перебувають під охороною держави. На їх збереження виділяє також кошти Організація Об'єднаних Націй.

Туристичні ресурси визначають формування туристичного бізнесу в тому чи іншому регіоні.

Туристичні ресурси мають такі основні властивості:

- привабливість;
- кліматичні умови;
- доступність;
- ступінь дослідженості;
- екскурсійна значущість;
- пейзажні й екологічні характеристики;
- соціально-демографічні характеристики;
- потенційний запас;
- спосіб використання та ін.

Ці ресурси використовують з оздоровчою, туристичною, спортивною та пізнавальною метою.

Туристично-рекреаційні ресурси – це компоненти географічного довкілля, об'єкти антропогенної діяльності, які завдяки таким властивостям, як унікальність, історична або художня цінність, оригінальність, естетична привабливість і лікувально-оздоровча значущість, можуть бути використані для організації різноманітних видів рекреаційних занять.

На цьому етапі виокремлюють три типи туристично-рекреаційних

ресурсів: історико-культурні, природні, соціально-економічні.

До історико-культурних рекреаційних ресурсів належать історичні, історико-архітектурні пам'ятки, пам'ятки сучасної архітектури, унікальні споруди тощо. Історико-культурний потенціал, матеріальні та духовні цінності народу дуже важливі для формування світогляду задоволення матеріальних, а серед них і туристичних потреб [32].

Природні рекреаційні ресурси поділяють на бальнеологічні ресурси, природні мінеральні води, ландшафтні ресурси, кліматичні ресурси, пляжні ресурси та печери.

Бальнеологічні ресурси – природні лікувальні речовини, які використовуються для не медикаментозного лікування на курортах і в поза курортних умовах. Ці ресурси беруть участь в основному процесі суспільного виробництва – відтворенні робочої сили, яке полягає в неперервному відновленні: фізичних сил і розумових здібностей людини, її психічного стану, відновленні та підвищенні кваліфікації працівників, зростанні їх загальноосвітнього та фахового рівнів, «виробництві» людини як цілісного та універсального продукту суспільства.

До бальнеологічних ресурсів належать лікувальні мінеральні води та пелоїди (грязі). З природних лікувальних ресурсів насамперед виділяють ті, які безпосередньо використовуються у бальнеолікуванні, визначають його санаторно-курортну спеціалізацію і профілізацію. Це питні та купальні води, лікувальні грязі та озокерит. До них відносять лікувальний клімат, різноманітні природні водойми та мальовничі ландшафти, які сприяють оздоровленню та реабілітації тих, хто одужує після хвороби.

Природні мінеральні води поділяють на вісім основних бальнеологічних груп: мінеральні води без специфічних компонентів та властивостей, вуглекислі, сірководневі, залізисті та миш'якові, йодобромні, радонові борвмісні та слабко мінералізовані з високим вмістом органічних речовин.

Фітолікувальні ресурси обмежуються параметрами рекреаційного використання лісів, їхніми водоохоронно-захисними властивостями, цілющим впливом на організм людини і сприятливим санітарно-гігієнічним фоном для лікування, відпочинку, туризму.

Серед ландшафтних рекреаційних ресурсів особливе місце посідають гори. Різноманітність природних ландшафтів, наявність екстремальних сприятливих і комфортних умов створюють передумови для розвитку різних видів рекреаційної діяльності – від спортивних до санаторно-лікувальних.

Кліматичні ресурси – важлива умова розвитку рекреаційного господарства, оскільки вони визначають загальну комфортність території щодо лікування та відпочинку. Кліматичні умови деяких регіонів протипоказані для відвідування рекреантами з окремими захворюваннями (наприклад, бронхіальною астмою), зате в інших кліматичних умовах такі хворі почуватимуться прекрасно.

Пляжні ресурси посідають особливе місце серед рекреаційних ресурсів. Понад 55 відсотків рекреантів світу так чи інакше пов'язують свій відпочинок і оздоровлення з перебуванням біля води (приаквальні курорти, будинки відпочинку, круїзи тощо). Відомо, що перебування на пляжі особливо корисне для оздоровлення людей, адже тут на організм діє комплекс оздоровчих чинників, пов'язаних зі стихією моря.

Печери – це підземні порожнини, іноді дуже великих розмірів, які утворюються в легкорозчинних осадових породах (вапняку, кам'яній солі, гіпсі) внаслідок дії підземних вод (карстові печери) [32].

Туризм як специфічний вид діяльності охоплює безліч галузей економіки, починаючи з будівництва і закінчуючи транспортними перевезеннями. Досить важко дати точну оцінку чисельності працівників, зайнятих у сфері туризму. Крім того, туризм підтримує різноманітні зв'язки з підприємствами інших секторів економіки: сільськогосподарськими підприємствами, заводами з виробництва транспортних засобів, меблевими

фабриками та ін.

До групи соціально-економічних туристичних ресурсів належать географічне положення, транспортна доступність, рівень економічного розвитку та добробуту суспільства, стандарти обслуговування, організація туристичного господарства, кількість зайнятих у галузі тощо [31-32].

Туристично-рекреаційна сфера має яскраво виражену ресурсну орієнтацію. Ресурси визначають її територіальну організацію, напрями спеціалізації, формують туристичні потоки, рівень ефективності роботи туристичних і рекреаційних закладів. Проблема забезпечення рекреаційних потреб досить давно розглядається як проблема освоєння та раціонального використання цих ресурсів. Останніми роками в роботах багатьох авторів став фігурувати термін «туристсько-рекреаційні ресурси». Значна частина науковців вважає, що туризм є складовою рекреації, а туристські ресурси є частиною рекреаційних ресурсів, інші вважають – навпаки. Проте, як зазначалось, вище, вони доповнюють одне одного, визначаючи особливості формування туристично-рекреаційного комплексу певного регіону.

На думку Л. Черчик, туристично-рекреаційні ресурси – це природні речовини та об'єкти, антропогенні явища та об'єкти, які володіють сприятливими властивостями, атракціями та характеристиками, мають споживчу вартість і служать чи можуть служити матеріальною основою для організації лікування, оздоровлення, відпочинку, туризму та розвитку людей у певний час та за допомогою існуючих технологій і матеріальних можливостей. Уточнити сутність та структуру туристично-рекреаційних ресурсів дозволяє їх типізація.

Типізація рекреаційних і туристичних ресурсів – завдання складне та багатогранне, що представляє як теоретичний, методичний інтерес, оскільки є основою для розробки методичних підходів до оцінки туристично-рекреаційного потенціалу, ефективності його реалізації, так і практичне значення, оскільки дозволяє обґрунтувати стратегічні плани розвитку певних

видів туристично-рекреаційної діяльності, обґрунтувати та вибрати відповідні інструменти, раціональні форми використання та охорони задіяних ресурсів.

Традиційно виділяють три типи рекреаційних ресурсів: природні, культурно-історичні, соціально-економічні [19]. О. Бейдик в складі рекреаційних ресурсів виділяє суспільно-історичні, об'єкти та явища антропогенного (соціально-економічного, суспільно-історичного) походження, залучені в сферу рекреації та туризму [1]. І. Смаль у структурі туристичних ресурсів виділяє такі складові: природну, соціально-культурну або суспільну, технологічну і подієву. Природні та суспільні ресурси формують групу «матеріальні туристичні ресурси», подієві і більшість технологічних (інформаційні, рекламні та інноваційні) об'єднуються у групу «нематеріальні туристичні ресурси» [55]. І. Яковенко виділяє антропогенні ресурси які поділяє на історичні та культурні, археологічні, архітектурні, етнографічні, меморіальні, садово-паркового мистецтва, культові, техногенні та музеї [64].

Більшість науковців виокремлюють культурно-історичні, соціально-економічні як окремі блоки.

Крім того, можна виділити різні підходи до класифікації природних рекреаційних ресурсів: компонентний, який передбачає виявлення внутрішньо- та міжвидових співвідношень природних ресурсів, які склалися на певній території. Компонентній видовій структурі властива ієрархічність, оскільки кожна компонента поділяється на підкомпоненти нижчих порядків [60]; функціональний, який відображає класифікацію ПТРР за здатністю до формування туристично-рекреаційних комплексів та участі у територіальному поділі праці, що визначає господарську спеціалізацію окремих територій. Відповідно до цього можна виділити чотири основних функціональні типи ПТРР: лікувальний, оздоровчий, спортивний, пізнавальний; територіальний, який акцентує увагу на територіальній

локалізації ресурсів, даючи можливість комплексного використання туристично-рекреаційного потенціалу території.

Узагальнивши існуючі підходи Л. Черчик пропонує таку типізацію туристично-рекреаційних ресурсів та умов:

- за походженням – природні, суспільні;
- за специфікою використання в процесі туристично-рекреаційної діяльності – спеціальні (прямого використання), загальні (опосередкованого використання або впливу);
- за функціональним призначенням – лікувальні, оздоровчі, пізнавальні, утилітарні, спортивні;
- за компонентною структурою – природні (бальнеологічні, водні, лісові, фауністичні, ландшафтні та кліматичні умови), суспільні (культурно-історичні, подієві, туристично-рекреаційна інфраструктура, інформаційне забезпечення, кадрове забезпечення, ландшафтно-техногенні комплекси, агроландшафти; економічні, інформаційні, соціально-демографічні, соціально-економічні передумови розвитку туристично-рекреаційної сфери, інфраструктурні, екологічна та соціальна безпека) (рис. 1.2.1);
- за адміністративно-просторовою ознакою – локальні (місцеві), регіональні, національні, світові;
- за рівнем унікальності: типові, унікальні;
- за термінами використання – сезонного, коротко- та довготривалого використання;
- за критерієм доступності: добре доступні, доступні, важкодоступні;
- за ступенем освоєння: освоєні, малоосвоєні, неосвоєні;
- за статусом: ресурси природно-заповідного фонду, курортно-санаторних та рекреаційних зон.

Для організації туристично-рекреаційної діяльності важливо розрізняти поняття природні туристично-рекреаційні ресурси та природні туристично-рекреаційні умови.

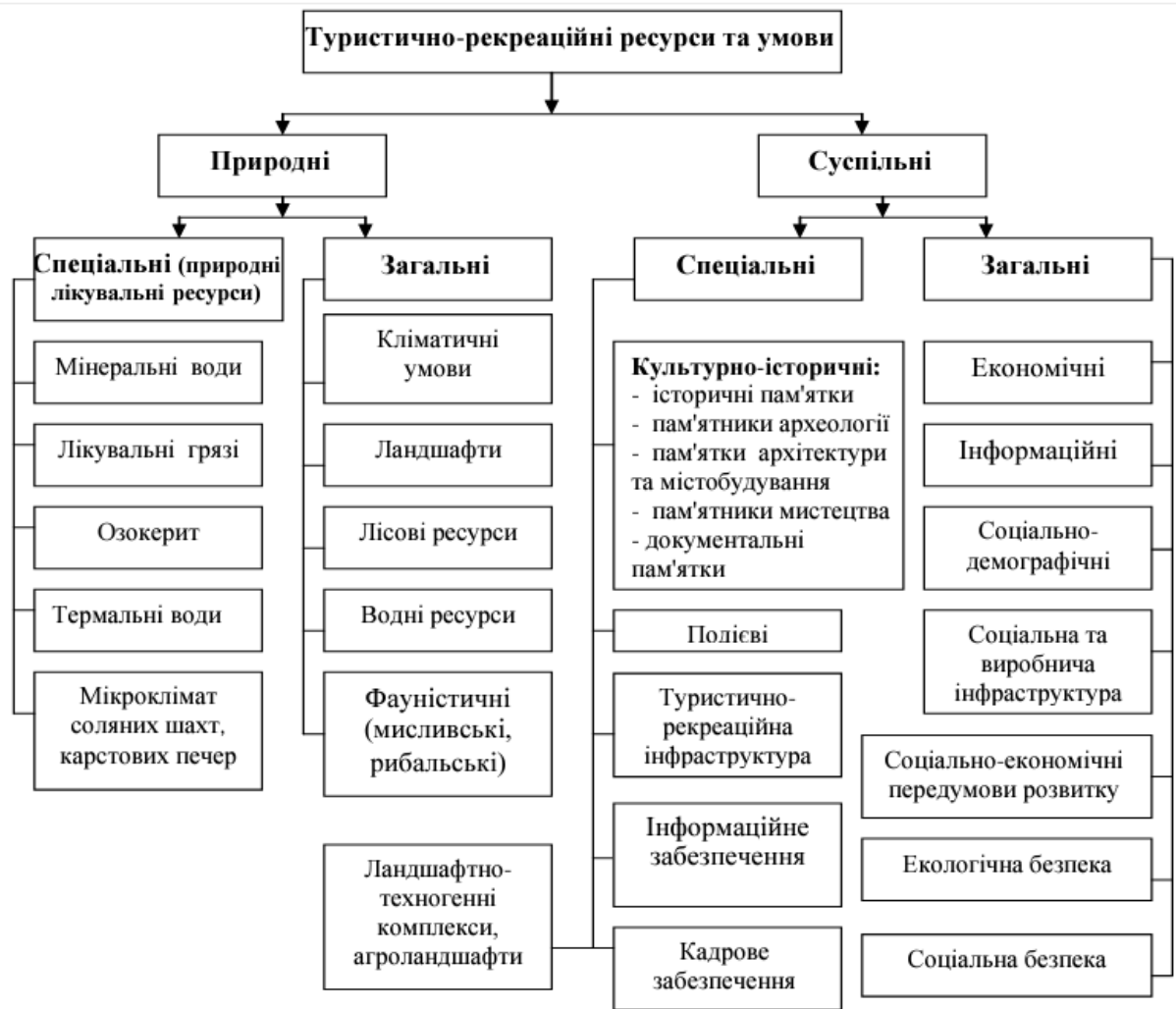

Рис. 1.2.1 Типізація туристично-рекреаційних ресурсів та умов [61]

Природні туристично-рекреаційні ресурси (ПТРР) – це компоненти природного середовища та їх територіальні поєднання, які володіють сприятливими для туристично-рекреаційної діяльності властивостями і служать чи можуть служити матеріальною основою для організації лікування, оздоровлення, відпочинку, туризму та розвитку людини. Природні туристично-рекреаційні умови – це компоненти та якості природного середовища, які сприяють туристично-рекреаційній діяльності, але не є її матеріальною основою. Природні туристично-рекреаційні ресурси мають ряд особливостей, характерних для них загалом і специфічних для окремих груп. ПТРР є стаціонарними, нетранспортабельними, не здатними до

нагромадження, мають особливості при збереженні, або збереження зовсім неможливе. Використання ресурсів потребує вкладання коштів у створення відповідної інфраструктури, що забезпечує їх використання та споживання, яке може бути багатоваріантним зі значними сезонними коливаннями в обсягах задіяння.

Оскільки ПТРР тісно пов'язані з землею, то мають властивість до підвищення вартості завдяки впливу таких чинників як ріст дефіциту через антагонізм інтересів у використанні, інфляційні процеси. Тобто вони мають інвестиційну привабливість і можуть розглядатись як об'єкт інвестування, а саме нерухомість, що приносить доходи.

Основними характеристиками ПТРР є: багатofункціональність призначення; функціонування у двох формах – речовій та вартісній; територіальна визначеність та локалізація; відносне збереження натуральної форми та властивостей; неповторність кожного ресурсу та території; формування споживчої вартості під дією природних чинників та праці людини; наявність інвестиційної вартості; забезпечення фізіологічних, соціальних, інтелектуальних, пізнавальних, культурно-естетичних потреб людини; низька цінова еластичність, тривале використання одного й того ж ресурсу, території та здатність при цьому слугувати основою для формування різних туристично-рекреаційних послуг; різний ефект від споживання (використання) ПТРР.

Класифікацію ПТРР доцільно здійснювати за такими ознаками:

- за походженням – природного, штучного;
- за ступенем охоплення задоволення потреб – спеціальні, загальні;
- за функціональним призначенням – лікувальні, оздоровчі, пізнавальні, утилітарні, спортивні;
- за компонентною структурою – водні, лісові, гірські, степові, болотні, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстовоспелеологічні

тощо;

- за адміністративно-просторовою ознакою – локальні (місцеві), регіональні, національні, міжнародні, світові;
- за правом володіння – повних прав володіння, обмежених прав володіння та користування (оренда, лізинг, селенг, концесія, суперфіцій);
- за формами власності – державної, приватної;
- за рівнем деградації – непорушені (не змінені), окультурені, антропогенно змінені, порушені (можливе відновлення), денатуралізовані, деградовані, знищені;
- за рівнем унікальності – типові, унікальні;
- за здатністю до відтворення – здатні до самовідтворення; не здатні до самовідтворення, поновлювані, не поновлювані;
- за термінами використання – сезонного, коротко- та довготривалого використання.

Зокрема, за ступенем охоплення та специфікою задоволення рекреаційних потреб ПТРР поділяються на спеціальні та загальні. До спеціальних рекреаційних ресурсів відносяться мінеральні води, ропа солоних озер та лиманів, низинні, сопкові, донні грязі, озокерит, мінералогічні властивості соляних шахт. Для використання спеціальних ПТРР зазвичай необхідні відповідні медичні технології, устаткування, нагляд лікарів, оскільки вони використовуються в основному в санаторно-курортній справі для лікування, профілактики, реабілітації хворих, профілактики захворювань.

За авторською класифікацією, суспільні ТРР умовно поділено на спеціальні та загальні. До спеціальних віднесено культурно-історичні, подієві, туристичні ландшафтно-техногенні комплекси, туристично-рекреаційну інфраструктуру. Культурно-історичні ресурси – це сукупність створених у процесі історичного розвитку певної території пам'ятників матеріальної і пам'яток духовної культури, які є об'єктами туристського

інтересу і можуть формувати культурно-історичний потенціал поселення, місцевості, регіону.

Культурно-історичні ресурси поділяються на матеріальні та духовні. Матеріальні ресурси – це окремі об'єкти або їх поєднання, які мають певну історичну або культурну цінність, високу атрактивність, можуть відігравати важливу роль у формуванні світогляду людини. охоплюють сукупність засобів виробництва й інших матеріальних цінностей суспільства на кожній історичній стадії його розвитку. Духовні – це сукупність досягнень суспільства в науці, мистецтві, літературі, в організації державного і громадського життя, у праці і побуті. Ландшафтні – сукупність унікальних, екзотичних нехарактерних елементів природного середовища і процесів (пейзажна розмаїтість ландшафтів) [59]. На нашу думку, в цьому випадку мова йде про окультурені або створені людиною ландшафти, які мають культурну або історичну цінність.

Узагальнивши існуючі підходи, пропонуємо виділяти такі види культурно-історичних ресурсів:

- пам'ятники історії (будівлі, споруди, пам'ятні місця);
- пам'ятники археології (городища, кургани, руїни древніх поселень, укріплень, древні місця захоронень, кам'яні скульптури тощо);
- пам'ятки містобудування та архітектури (архітектурні ансамблі та комплекси, площі, вулиці, споруди цивільного та промислового будівництва, військової та культової архітектури, народного зодчества, виробу монументального, образотворчого, декоративно-прикладного, садово-паркового мистецтва; їх можна розглядати як культурні, промислові, селітебні, природні окультурені ландшафти);
- пам'ятники мистецтва (твори монументального, образотворчого, декоративно-прикладного та інших видів мистецтва);
- документальні пам'ятники (акти органів державної влади та управління, інші письмові та графічні документи, кіно- та фотодокументи,

стародавні рукописи та архіви, записи фольклорної музики та рідкісні друковані видання);

- біосоціальні (специфічна складова рекреаційно-туристських ресурсів, яка об'єднує культурно-історичні та інші об'єкти, пов'язані з певним життєвим циклом (епізодом) тієї чи іншої видатної особи (народження, діяльність, перебування, смерть (загибель), поховання);

- культурні (музеї, картинні галереї, меморіальні дошки, обеліски, меморіали);

- етнографічні (процеси культурно-побутових відносин, традиційно-побутової культури та мистецтва, народних знань, вірувань і марновірства, обрядів і звичаїв, предмети культу, етнічні артефакти, які є відображенням світогляду народу).

Подієві ресурси приваблюють туристів до місця, де відбувається подія чи явище: спортивні змагання, культурно-мистецькі заходи, політичні акції, унікальні природні явища. Окремі види подієвих ресурсів найбільш доцільно класифікувати за тематикою заходу: громадські (гастрономічні фестивалі, фестивалі і виставки квітів); мистецькі (музичні, театральні фестивалі і конкурси, кінофестивалі, фольклорні обряди, свята і фестивалі); культурноісторичні театралізовані шоу (карнавали, національні фестивалі і свята); спортивні (спортивні змагання, ралі, перегони і регати, спортивні фестивалі); економічні (аукціони, покази мод, ярмарки і виставки, автомобільні й авіаційні салони, економічні форуми); політичні (політичні заходи та акції); релігійні (релігійні свята, ходи і події) [55].

Туристичні інформаційні ресурси – це сукупність форм і видів інформації про певну територію, її атракції; туристичні об'єкти, їх історію; рекреаційні заклади, їх послуги, ціни, додаткові можливості тощо. Туристично-рекреаційна сфера України в умовах євроінтеграційних процесів потребує глибокого наукового обґрунтування свого розвитку, в якому вирішальну роль відіграє висококваліфікований персонал, а саме він

перетворюється на основний ресурс будь-якої економічної діяльності. Подальший розвиток сфери послуг ставить нові вимоги до кадрового забезпечення туристично-рекреаційної сфери, потребує великих інвестицій у зростання та розвиток персоналу. Оскільки туристично-рекреаційна діяльність є надзвичайно різноплановою та різноаспектною, вона вимагає особливих підходів до свого кадрового забезпечення. Кадрове забезпечення туристично-рекреаційної сфери – це специфічна, повторювана діяльність, змістом якої є забезпечення туристично-рекреаційної сфери регіону фахівцями, які відповідають певним вимогам, а також інформацією про них, впровадження науково-обґрунтованих методів добору, розстановки, навчання, виховання, стимулювання персоналу.

Визначальне місце належить матеріально-технічній базі та інфраструктурі туристично-рекреаційної сфери. Матеріально-технічну базу становлять санаторії, пансіонати з лікуванням, санаторії-профілакторії, будинки та пансіонати відпочинку, туристичні бази, бази і табори відпочинку, туристично-екскурсійні бюро та центри, установи організації та управління туристично-рекреаційною діяльністю регіону, туристичні та спортивні клуби. За функціональним призначенням інфраструктура поділяється на виробничу і соціальну.

Рівень промислового розвитку території може приваблювати певні категорії туристів, які цікавляться новинками в різних сферах економіки, зокрема – спеціалізовані екскурсії для огляду ландшафтно-техногенних комплексів; конференції, семінари, навчання, тренінг- та навчальні програми для оволодіння певними знаннями нових технологій, методів управління та організації виробництва тощо.

Завжди важливими чинниками були і залишаються екологічна та соціальна безпека: чистота або забруднення вод, повітря, ґрунтів, порядок чи безладдя в соціально-політичному житті суспільства, економіці країни, тероризм, осередки великих і малих воєнних конфліктів, що не

припиняються [61].

Отже, за результатами аналізу наявних підходів до класифікації виявлено, що більшість із них зводяться до поділу на природні, культурно-історичні та соціально-економічні ресурси як окремі блоки. Проблематика рекреаційних ресурсів і надалі є однією із найбільш актуальних у туризмології.

У наступному підрозділі нами будуть розглянуті складові елементи формування та чинники розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури.

1.3 Складові елементи формування та чинники розвитку туристично-рекреаційної інфраструктури

Питанням розвитку рекреації та туризму на сучасному етапі розвитку суспільства приділяється все більше уваги, оскільки цей вид діяльності для багатьох країн та регіонів є стратегічним, знаходиться в сфері пріоритетного розвитку багатьох територій, в тому числі України в цілому, та транскордонних регіонів зокрема.

Туристично-рекреаційна сфера діяльності вважається однією з найприбутковіших у світі. Важливість виявлення інфраструктурних компонентів туристично-рекреаційного потенціалу території та їх взаємозв'язків, а також ступеню впливу на ефективність туристичної діяльності обумовлена тим, що на основі представленої інформації можлива подальша розробка комплексних програм розвитку туризму на відповідній території, найбільш оптимальне використання всіх компонентів туристично-рекреаційного потенціалу.

Під туристично-рекреаційною інфраструктурою прийнято розуміти сукупність підприємств та інституцій, які є територіальним, матеріальним і організаційним підґрунтям розвитку туризму. Вона охоплює такі основні

елементи, як об'єкти розміщення, харчування, супутню та комунікаційну сферу та представлена сукупністю матеріально-речових об'єктів, діяльність яких спрямована на задоволення туристичних потреб населення. Також до її складу відносять матеріально-технічну базу функціонально-господарських структур, які входять до туристично-рекреаційної сфери різного порядку. Деякі дослідники до туристичної інфраструктури відносять також і туристичні об'єкти природного походження, пам'ятки, музеї, тощо [54].

У контексті наукового осмислення можна сформулювати таке визначення, що першоосновою рекреаційної індустрії є рекреаційна інфраструктура як сукупність галузей, засобів та видів діяльності, спеціалізованих підприємств функціональне призначення яких виявляється у забезпеченні ефективного використання природно-рекреаційних ресурсів (об'єктів, комплексів, територій) для задоволення потреб рекреантів. Завдання рекреаційної інфраструктури полягає у здійсненні рекреаційного обслуговування, сприянні комплексному відтворенню здоров'я людини в процесі реалізації її особистих і суспільних рекреаційних потреб за допомогою надання різного роду рекреаційних послуг і духовних благ. У найзагальнішому вигляді рекреаційну інфраструктуру можна представити такими складовими, як рекреаційно-виробнича, рекреаційно-побутова, функціонально-спеціалізована та культурно-історична.

Рекреаційно-виробнича інфраструктура рекреаційної сфери створює та підтримує в належному матеріально-технічному стані як інші складові інфраструктури, так і складові рекреаційного потенціалу – природно-рекреаційних ресурсів, об'єктів, комплексів, територій. Наявність комплексуютьовуючих ознак, в якості яких виступають технологічні зв'язки галузей, є головним для рекреаційно-виробничої інфраструктури, а основним функціональним призначенням її є створення відповідних умов для безперервного процесу відтворення на різних рівнях [6].

В свою чергу, рекреаційно-побутова інфраструктура спрямована на

створення умов для відтворення здоров'я людини, задоволення її потреб у належних умовах життя під час рекреації. В її складі розрізняють такі компоненти як: житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування, транспорт, зв'язок, сільське господарство, переробна та харчова промисловість, торгівля та громадське харчування тощо.

Основною складовою рекреаційно-побутової інфраструктури є житлово-комунальне господарство, яке забезпечує першочергові потреби населення у житлі та суттєво впливає на створення необхідних умов для функціонування готелів та всього рекреаційного простору. Також, діяльність рекреаційних підприємств не можлива без об'єктів життєзабезпечення: електро-, тепло-, водопостачання, системи каналізації та очищення стоків, дороги тощо.

З огляду на організацію інфраструктурного забезпечення рекреаційної індустрії, одне з ключових місць належить транспортній системі. Питання охоплює проблему транзитних перевезень, організацію залізничного сполучення, розвиток автомагістралей, повітряного, морського, річкового транспорту, що здійснюють перевезення рекреантів від постійного місця проживання до рекреаційного регіону та у зворотному напрямку, а також пересування на самій рекреаційній території.

Важливе значення для організації рекреаційної сфери відводиться сільському господарству, яке обслуговує все населення, а також задовольняє й потреби рекреантів, забезпечуючи свіжими сільськогосподарськими продуктами харчування.

Підприємства харчової і переробної промисловості посідають важливе місце у розвитку рекреаційної діяльності, оскільки забезпечують переробку рослинницької й тваринницької продукції з метою одержання продовольства для населення та забезпечення підприємств рекреаційної індустрії.

Торгівля і громадське харчування є важливою складовою розвитку рекреації. Крім традиційних підприємств галузі розвивається мережа

спеціалізованих магазинів, закладів громадського харчування швидкого обслуговування.

Фундаментальною основою розвитку рекреаційної індустрії є функціонально-спеціалізована інфраструктура, оскільки виконує відтворювальну функцію.

Відновлення фізичних властивостей індивіда здійснюється на базі лікувально-профілактичних закладів, де формується фізично підготовлена та активна особистість, що відповідає певним вимогам суспільства до якості робочої сили. Вона охоплює заклади та установи, які забезпечують загальнооздоровчий відпочинок, санаторно-курортне лікування, заняття фізичною культурою і спортом (спортивні бази, кемпінги, фізкультурно-розважальні комплекси, плавальні басейни, спортивні майданчики, майданчики з пляжного волейболу, майданчики для масового катання на ковзанах, майданчики для гри в хокей тощо), любительське і спортивне полювання й рибальство (туристичні бази) тощо.

Основу організації загальнооздоровчого відпочинку створюють пансіонати, будинки та бази відпочинку, дитячі оздоровчі табори, які, забезпечують профілактику захворювань і відпочинок населення, що призводить до підвищення працездатності. Вказані заклади розміщуються у багатих рекреаційними ресурсами місцевостях: сприятлива погода, фітонцидні властивості лісів, акваторії тощо.

Фундаментом санаторно-курортного лікування є санаторії, профілакторії, курортні поліклініки, які надають послуги з профілактики та лікування захворювань, оздоровчого відпочинку. Ці лікувально-профілактичні заклади розташовані в місцях з цінними курортологічними ресурсами, що об'єднують такі природні фактори, як клімат, мінеральні води, лікувальні грязі, озокерит, бішофіт, морське купання тощо [56].

З точки зору цілей, які переслідують споживачі туристичних послуг, туризм з достатньою мірою умовності можна розділити на дві такі основні

групи: власне туризм, який реалізує пізнавальні та інші духовно-інтелектуальні цілі; рекреація, яка реалізує цілі відновлення здоров'я та працездатності населення.

Рекреація поділяється на лікувально-профілактичну й спортивно-оздоровчу складові частини. При цьому зазначені агреговані групи туризму вимагають відповідного розвитку спеціалізованої матеріально-технічної туристичної бази та інфраструктури. Так, неорганізований туризм базується переважно на готельному господарстві, приватному житловому секторі та розгалуженій мережі якісного громадського харчування.

Організований туризм передбачає домінуючий розвиток мережі готелів необхідної «зірковості» разом із системою харчування (напівпансйон, принцип «все включено»). Лікувально-профілактичний туризм ґрунтується на діяльності підприємств курортно-санаторного типу, які надають бальнеологічні послуги.

Спортивно-оздоровчий туризм вимагає наявності спортивних баз, які наповнені відповідним спортивним інвентарем і тренерським персоналом; таборів для розміщення як любителів, так і професійних спортсменів; невеликих готелів зі спеціалізованим обладнанням для гірськолижного відпочинку тощо. Незважаючи на наявну умовність і спрощеність запропонованої дослідниками схеми структури туристично-рекреаційного комплексу (далі – ТРК) (рис. 1.3.1), вона дає змогу простежити еволюцію магістральних напрямів розвитку національного туризму та виявити в них інноваційну складову частину.

У дореформений період у структурі українського туристично-рекреаційного комплексу (ТРК) переважали лікувально-профілактичний і спортивно-оздоровчий види туризму. Була потужна матеріально-технічна база, а саме мережа санаторіїв, пансіонатів, будинків відпочинку, туристичних таборів, путівки в які надавалися, як правило, на пільгових умовах через профспілки.

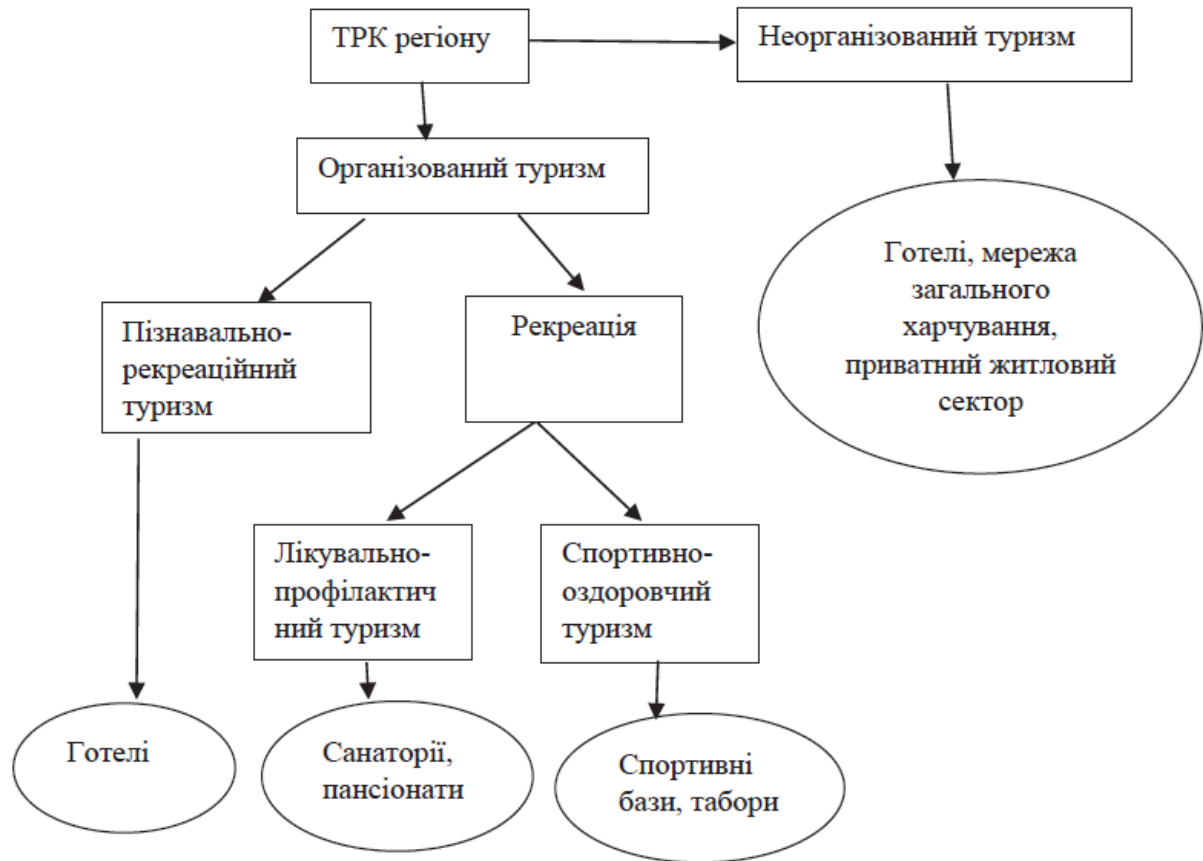

Рис. 1.3.1 Функціонально-цільова структура туристично-рекреаційного комплексу регіону [41]

Інтенсивно розвивалася курортологія, яка забезпечувала ці об'єкти туризму кваліфікованим медичним персоналом. Для масового споживача були доступні також спортивні види туризму, головним чином пішохідні маршрути по мальовничих місцях. Певну, але не дуже велику частку в ТРК цього періоду мав неорганізований туризм, головним чином рекреаційний, тобто відпочинок на морі (Чорне, Азовське) на базі приватного житлового сектора. З огляду на закритість економіки всі туристичні послуги розвивалися переважно в рамках внутрішнього туризму.

В перше десятиліття пореформеного періоду здійснено істотну трансформацію структури ТРК. У зв'язку з тим, що сталося відкриття економічних кордонів, а також відбувся вихід колишніх республік СРСР зі складу єдиної держави, почав стрімко розвиватися організований виїзний

туризм за західноєвропейським зразком, тобто на базі сучасних готелів і систем напівпансіону та «все включено». Тоді це стало серйозною інновацією для національного ринку туристичних послуг, яка забезпечила його швидке зростання. Хлинув за кордон потік українських туристів, не тільки збільшивши обсяг послуг виїзного туризму, але й зумовивши феноменально швидкий розвиток національного туристичного ринку загалом.

Однак при цьому були майже повністю втрачені позиції щодо внутрішнього рекреаційного туризму, де в Україні були суттєві досягнення й напрацьовані певні традиції курортної справи. Нині структура ТРК більшості регіонів змінюється не так стрімко. Найбільш можливими є такі трансформації структури ТРК регіонів.

1. Поява нових видів послуг у пізнавально-рекреаційному туризмі. До них належать такі види туризму, як етнографічний, екологічний, агротуризм. Поява нових видів туристичних послуг означає реалізацію поглиблено-диференційованого підходу до таких видів потреб населення, які ще не охоплені традиційним туризмом. Так, останнім часом набирає силу рух «зелених». Екотуризм дає змогу більш ефективно реалізовувати стратегію їх діяльності на базі поєднання заходів щодо проведення нарад, конференцій і семінарів з відвідуванням природоохоронних зон, заповідників і відпочинком.

2. Поява нових видів послуг у сфері рекреації. Тут мається на увазі не тільки відновлення матеріально-технічної частини бальнеологічних курортів і забезпечення туристів сучасним рівнем комфорту та медичного обслуговування, але й надання клієнтам СПА-процедур на базі морської води, місцевих мінеральних джерел і грязей. При цьому необхідно, з одного боку, вивчення міжнародного досвіду надання аналогічних послуг (наприклад, у Карлових Варах), а з іншого боку, проведення інноваційних наукових розробок у спеціалізованих лабораторіях та інститутах задля

виявлення синергетичного ефекту корисної дії на організм людини морських і мінеральних вод разом із засобами сучасної косметології, фармакології. Запозичення в цій сфері неможливо, що визначає необхідність розроблення інноваційної туристичної послуги.

3. Посилення тенденції придбання споживачем багатоцільового пакета туристичних послуг. Як уже зазначалося, нині здійснюється перехід від моделі туризму «3S» («Sea, Sun, Sand»), орієнтованої тільки на пасивний відпочинок, найчастіше відпочинок на морі, до моделі «3L» («Lore, Landscape, Leisure»), яка передбачає збільшення ролі культуро-пізнавальних мотивів туризму («Lore»), що поєднують з відпочинком і отриманням позитивних емоцій від природи («Landscape, Leisure»). Крім того, реалізуються інші комбінації, найчастіше спорт і відпочинок, лікування й відпочинок; для молоді – спорт, розваги, пізнавальні цілі тощо.

4. Збільшення частки неорганізованого виїзного та в'їзного туризму. Це обумовлено дією таких факторів, як поширення через мережі Інтернет, що дає змогу здійснювати замовлення квитків та бронювання готелів у будь-якій країні світу в онлайн-режимі; підвищення рівня знань іноземних мов, яке долає мовні бар'єри й розширює можливість безпосереднього спілкування; накопичення досвіду зарубіжних поїздок; зростання рівня добробуту значної частини населення; наявність розвиненої інфраструктури харчування та проживання неорганізованих туристів; витратний фактор, тобто зниження вартості туристичної поїздки, оскільки її планування здійснюється туристом самостійно, без посередників. Нині слід очікувати на збільшення цієї частки внаслідок масових банкрутств туристичних фірм на національному ринку й втрати довіри до них значної частини місцевого населення. Відповідно, ТРК регіону має забезпечити комфортне обслуговування цієї частини туристів, свободу своїх дій.

Вищеназвані й нові тенденції дають змогу найкращим чином сформувати структуру інноваційного ТРК регіону. При цьому для

інноваційного ТРК регіону частка платних послуг, що належать до інноваційних, має становити, на думку автора, не менше 10-15 % від загальної вартості послуг, що надаються.

До основних макроекономічних чинників, що визначають структуру інноваційного ТРК регіону, належать такі [4; 11; 35]:

1) наявність платоспроможного попиту на туристичні послуги, зокрема інноваційні. При цьому з огляду на особливості інновації як особливого феномена для забезпечення попиту на нові послуги надзвичайно важливими є роль реклами й відповідне їх інформаційне обслуговування;

2) імпульс зростання, що створюється системою міжгалузевих зв'язків туризму із суміжними галузями. Отже, виникає ефект саморозвитку або мультиплікативний ефект. Слід враховувати, що, крім системи матеріально-речових міжгалузевих потоків, є також зворотний зв'язок по фінансових каналах (податки, бюджет), який визначає обсяг потенційно можливих інвестицій у туристичну галузь. Інноваційна складова частина ТРК регіону підсилює дію зворотних зв'язків і, відповідно, збільшує зазначені мультиплікативні ефекти;

3) інвестиційний фактор. Туристична індустрія є капіталомісткою сферою національного господарства, оскільки передбачає, по-перше, масштабне будівництво (готелів, пансіонатів тощо), а по-друге, створення транспортної та побутової інфраструктури, що забезпечує якісні туристичні послуги. З огляду на досить високу рентабельність ТРК регіону є інвестиційно привабливим для приватних інвесторів (як вітчизняних, так й іноземних). Однак повноцінне рішення інвестиційного питання для туристичної галузі неможливо без участі держави, яке має брати участь в інвестиційному процесі не тільки шляхом прямих інвестицій, але й з використанням механізму державно-приватного партнерства. Інноваційна компонента туристичного бізнесу вимагає додаткових інвестицій та збільшує значимість цього чинника;

4) державна підтримка розвитку туризму. Державна підтримка й регулювання туристичного бізнесу є важливими ланками в національному господарстві будь-якої країни. У сфері туризму переплітаються найрізноманітніші суспільно-політичні інтереси, у зв'язку з чим з'являються пріоритети державної політики.

В економічному секторі туристичний бізнес є одним з провідних й таких, що має найбільш динамічний розвиток, секторів національного господарства, що впливає на розвиток його ключових галузей, таких як будівництво, транспорт і зв'язок, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання, тобто виступає своєрідним каталізатором усього соціально-економічного розвитку.

В політичному секторі він сприяє стабілізації міжнародних та міжетнічних відносин, взаєморозуміння народів різних національностей, формуванню дружніх зв'язків між представниками різних національностей та їх взаємної поваги до особливостей культурного та історичного розвитку держави.

У соціальній сфері значення туризму полягає в підтримці здоров'я людей, забезпеченні їх зайнятості, раціональному використанні вільного часу, вихованні дбайливого ставлення до навколишнього середовища, збереженні екології тощо.

У духовній сфері туризм є значущим як фактор підвищення освітнього й загальнокультурного рівня населення, а також збереження культурно-історичних традицій.

Важливою характеристикою структури інноваційного ТРК регіону є співвідношення в'їзного та внутрішнього туризму. У зв'язку з цим автором виявлена система чинників, які перешкоджають формуванню сприятливого для національної економіки співвідношення туристичних потоків.

До факторів, які гальмують розвиток внутрішнього та в'їзного туризму, належать [4; 8; 11; 35; 37] низький рівень розвитку туристичної

інфраструктури, перш за все доріг, засобів зв'язку, впорядкованих туристичних комплексів і пансіонатів, що відповідають світовому рівню; недостатнє інвестування в туристичну індустрію; невисока якість надання туристичних послуг, що не дає змоги успішно конкурувати національному туризму із закордонним. Традиційно національний сервіс міг похвалитися лише своєю «ненав'язливістю». Ці «традиції» зберігаються багато в чому досі й не відповідають запитам не тільки зарубіжних туристів, які звикли до високого рівня якості споживаних ними послуг, але й громадян України, що побували за кордоном. До того ж слід відзначити неконкурентоспроможність національного туризму на світовому ринку послуг за співвідношенням «ціна – якість». Нині країни, орієнтовані на розвиток туризму (Туреччина, Єгипет тощо), здійснюють гнучкий диференційований підхід до задоволення попиту на туристичні послуги й можуть запропонувати туризм різної категорії якості за відносно невисокими цінами, охоплюючи різні за прибутковістю верстви населення. Іншими словами, зараз і якісніше, і дешевше можна відпочити за кордоном. Дані з вивчення попиту на туристичні поїздки свідчать про те, що значна кількість громадян хотіла би подорожувати Україною, однак існують відносно низькі доходи українських громадян, які загалом не можна порівнювати з доходами населення інших країн.

Подолання гальмуючих чинників зростання туризму – це важливе завдання, яке не може бути вирішене без розроблення інноваційної стратегії розвитку цієї галузі. Це обумовлено причинами як макрорівня, так і мезорівня.

Розглядаючи роль туризму в розвитку регіонального та національного господарства, можемо стверджувати, що ця галузь нині є однією з провідних та тих, що має найбільш динамічний розвиток, серед галузей економіки. За швидким темпом зростання він визнаний економічним феноменом століття. Туризм здійснює великий вплив на ключові сектори економіки, зокрема транспорт, зв'язок, будівництво, сільське господарство. Отже, розроблення

методології інноваційного розвитку туристично-рекреаційного комплексу регіону в умовах ринкової економіки є актуальною. По-перше, будь-яка галузь повинна розвиватися в контексті загальної глобальної концепції розвитку країни. Нині Україною взятий курс на перехід від моделі енергосировинного розвитку до економіки інноваційного типу. Індустрія туризму має відповідати вимогам сучасного етапу розвитку економіки. По-друге, з галузевої точки зору тільки інноваційний підхід дає змогу забезпечити підвищену ефективність цієї сфери і в умовах дефіциту інвестицій та недостатності інфраструктури створити імпульс її сталого економічного зростання [41].

У наступному розділі нами буде здійснено аналіз стану розвитку туристично-рекреаційної сфери України.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

2.1 Дослідження туристично-рекреаційних ресурсів України

Використання природно-кліматичних рекреаційно-туристичних ресурсів обумовлюється специфікою їх функціонального призначення. Саме вона і визначає пріоритетний профіль туристично-рекреаційного освоєння окремих територій, районів та місцевостей. Але якщо на рівні функціонального призначення тих чи інших ресурсів можна провести більш-менш чітку межу між субгалузями рекреаційної сфери (туризм, відпочинок, спорт, санаторно-курортне лікування тощо), то при вивченні просторової організації природно-ресурсного потенціалу необхідний саме комплексний підхід. Тому і рекреаційно-туристична придатність різнорангових регіональних утворень фактично не буває монофункціональною: всі вони певною мірою можуть задовольняти потреби у туристичних послугах чи санаторно-курортному оздоровленні.

Реалізація розвитку туристичної індустрії в умовах ринку можлива при наявності чотирьох основних складових:

- 1) капіталу;
- 2) технології;
- 3) кадрів;
- 4) туристичних ресурсів.

Це означає, що недостатньо, маючи капітал, придбати технологію, найняти працівників і почати займатися туризмом. Для цього необхідно визначити місце, де є туристично-рекреаційні четверта складова - туристичні ресурси – є найбільш дешевою, то в цілому це визначає високу рентабельність туристичної діяльності. Якщо ж туризм пов'язаний із

створенням туристичного ресурсу (а не із споживанням готового), то собівартість туристичного продукту різко зростає.

Під рекреаційно-туристичними ресурсами в широкому розумінні цього терміну маються на увазі такі: економічні, природні, кліматичні, культурно-історичні, трудові, фінансові, соціальні та виробничі.

Під туристичними ресурсами розуміють сукупність природних та штучно створених людиною об'єктів, придатних для створення туристичного продукту. Як правило, туристичні ресурси визначають формування туристичної діяльності в тому чи іншому регіоні. Наприклад, основними критеріями, які визначають придатність території для санаторно-курортного лікування, є наявність родовищ лікувальних мінеральних вод, озокериту, сприятливі кліматичні умови, екологічно чисте природне середовище. При цьому чим більші запаси лікувальних ресурсів, вища їх лікувальна ефективність, тим вищу цінність мають рекреаційні території. Як правило, такі території невеликі за площею, обмежуються границями населеного пункту, в якому розташовані бальнеологічні ресурси.

Природний потенціал України складають узбережжя Чорного, Азовського морів, рельєф, водні (понад 70 тис. річок, більш як 3 тис. природних озер і 22 тис. штучних водоймищ), лісові, рослинні та тваринні ресурси. На їх основі створено 11 національних природних парків, 15 державних заповідників, заказники, дендропарки, пам'ятники садово-паркового мистецтва, які належать до природоохоронних територій. Родовища лікувальних грязей, а також мінеральних і радонових вод входять до рекреаційного потенціалу нашої країни, який має не тільки внутрішнє, але й міжнародне значення [63].

Туристичні ресурси мають такі основні властивості:

- привабливість;
- кліматичну привабливість;
- доступність;

- ступінь вивченості;
- екскурсійна значимість;
- пейзажні та відеоекологічні характеристики;
- соціально-демографічний стан;
- природничі запаси;
- спосіб використання тощо.

Дані ресурси використовуються в оздоровчих, туристичних, спортивних та пізнавальних цілях. Наприклад, у Карпатському регіоні є ресурси для спортивного виду рекреаційної діяльності. Це стосується гірськолижного, туристичного, мисливського, спелеологічного підвидів.

Туристичні ресурси умовно можна поділити на три групи:

- 1) природні;
- 2) інфраструктурні;
- 3) історико-культурні.

Динамічний розвиток туристичної індустрії вимагає наявності обох груп. Навіть при високих привабливих властивостях природних ресурсів без наявності комунікацій, засобів зв'язку, комунальної інфраструктури, просвітницьких закладів, пам'яток культури, мистецтва тощо туристична діяльність для широкого кола споживачів неможлива.

Незважаючи на свою соціально-гуманну роль, туризм впливає на екологію. Зменшення впливу індустрії туризму на екологію регулюється на державному та міжнародному рівнях за рахунок:

- екологічної просвіти;
- обмеження рекреаційно-туристичного навантаження на природні ресурси;
- податкового регулювання.

Територіальна структура рекреаційно-туристичного комплексу визначається поєднанням туристичних та рекреаційних пунктів, центрів, вузлів, районів та зон, що сформувалися або формуються під впливом

найрізноманітніших факторів.

Територія України представляє собою неоднорідні регіони як в історичному контексті, так і за рівнем соціально-економічного розвитку. Вони відрізняються між собою природними умовами, національним складом населення, системами розселення, напруженістю екологічної ситуації, економічним потенціалом, системою міжрегіональних зв'язків тощо, в результаті чого сформувався відповідний територіальний поділ праці. Всі ці фактори знаходять своє відображення в економічному районуванні території.

Факторами формування територіальних туристично-рекреаційних об'єднань виступають:

- спільність території;
- ступінь зосередження (локалізація) рекреаційних закладів;
- інтенсивність зв'язків між ними та закладами, що їх обслуговують;
- наявність туристичних маршрутів;
- обсяг рекреаційних послуг тощо.

Найпростішою формою сучасної територіальної організації рекреаційно-туристичного обслуговування є рекреаційний (туристичний) пункт, який являє собою окремо розміщені спеціалізовані заклади. За умов просторової замкнутості окремо розміщені об'єкти не можуть забезпечити рекреантам необхідний комплекс послуг [63].

Досконалішою формою територіальної організації рекреаційного господарства слід вважати рекреаційні центри та вузли.

Рекреаційні центри – окремі населені пункти з набором рекреаційних закладів або окремих об'єктів, що виступають центрами формування рекреаційного вузла. Саме на цьому рівні відбувається формування курортів лікувальної місцевості з наявними природними лікувальними ресурсами та необхідними умовами щодо їх використання з лікувально-профілактичною метою.

Рекреаційний (туристичний) вузол – сукупність центрів та закладів

рекреаційного обслуговування на компактній території. Тут зосереджуються не окремо взяті, а взаємодоповнюючі і поєднані рекреаційно-туристичні заклади і підприємства.

Сукупність рекреаційних пунктів, центрів, вузлів, що спільно використовують рекреаційні ресурси, і розташовані на ній інфраструктурні райони найчастіше поліфункціональні, а саме курортно-оздоровчі.

Як найвищі таксономічні одиниці територіально-рекреаційного обслуговування можуть виділятися рекреаційні регіони та рекреаційні зони.

Рекреаційний регіон – це група рекреаційних районів у межах певних територій, що характеризуються спільністю природних та історико-культурних ресурсів, єдиними інфраструктурними взаємозв'язками тощо.

Для рекреаційно-туристичних районів характерний ряд особливостей. По-перше, це соціальне за своїм характером і кінцевим продуктом утворення. Його продукція – рекреаційно-туристичні послуги. У рекреаційно-туристичному районі між виробництвом і споживанням, як правило, немає часового розриву. По-друге, для рекреаційно-туристичних районів характерна яскраво виражена орієнтація на ресурси.

Виходячи з цих основних ознак рекреаційного району, у Карпатському регіоні можна виділити декілька рекреаційних районів з різною спеціалізацією, ступенем освоєння, перспективами розвитку, значенням їх для народногосподарського комплексу як регіону, так і України в цілому [63].

Славсько-Сколівський рекреаційний район. Поділяється на два підрайони з яскраво вираженою спеціалізацією. Південна частина у межах смт. Славське і навколишніх населених пунктів має необхідні умови для організації зимових видів спорту і відпочинку. Тут сформувався один з основних центрів гірськолижного спорту в Україні. Північна частина має всі умови для оздоровлення, відпочинку, туризму. З освоєнням великого родовища лікувальної мінеральної води у смт. Верхнє Синьовидне

сформується санаторно-курортний комплекс. Основними рекреаційними центрами району є: Славське, Сколе, Верхнє Синьовидне, Гребенів, Дубина, Климець, Корсетів, Корчин, Тухля, Тисовець.

Верхньодніпровський рекреаційний район. Займає західну частину Українських Карпат. Простягається вздовж долин Дністра і Стрия від Старого Самбора до Борині. Через територію району проходять міжнародні залізничні та автомобільні магістралі Львів-Прага. Дана територія охоплює частини Старосамбірського та Турківського районів у межах Верхньодністровських Бескид на півночі та Стрийсько-Санської Верховини на півдні.

Основними галузями спеціалізації Верхньодністровського району є гірськолижний спорт і оздоровлення. Наявність значної кількості пам'яток історії та культури, природоохоронних об'єктів, мальовничих ландшафтів дозволяють організувати пізнавальні види рекреаційної діяльності. Ріки Стрий і Дністер придатні для занять водними видами спорту і туризму. На базі запасів мінеральних вод в Розлучі, Боберці, Грозевій можливе створення санаторно-курортних центрів. Певні можливості район має для розвитку спортивного полювання та рибальства.

У районі функціонують турбази, спортивно-оздоровча та гірськолижна бази в Розлучі, бази відпочинку в Розлучі, Ясениці-Замковій, Стрілках. У Тершові будується туристичний, а в с. Смерічка – санаторний комплекси. Рекреаційне навантаження у районі (за винятком Розлуча) низьке, ресурси використовуються недостатньо, тому тут є значні резерви для подальшого розвитку [63].

Прикарпатський рекреаційний район. Район простягається смугою із північного заходу на південний схід і частково охоплює Старосамбірський, Самбірський, Дрогобицький, Сколівський та Стрийський райони. У фізико-географічному відношенні це відповідає Самбірсько-Жирівському, Дрогобицькому, Стрийсько-Жидачівському і Моршинському районам на

півночі та низькогірним Верхньодністровським Бескидам на півдні.

Основним видом рекреаційної діяльності Прикарпатського району є санаторно-курортне лікування. Тут функціонують курорти загальнонаціонального значення – Трускавець і Моршин.

Формується бальнеологічний курорт Східниця. Необхідні ресурси для організації курортів мають Майдан, Нагуєвичі, Стара Сіль. Для оздоровчих видів рекреації використовуються природні ресурси Майдана, Нового та Старого Кропивників, Підбужа, Опаки Дрогобицького, Блажева, Волі Блажівської, Озимини, Сідого, Сприні Самбірського, Добромиля, Ракова Старосамбірського, Лисович Стрийського районів. Значні історико-культурні ресурси є підставою для формування туристичних центрів в Дрогобичі, Нагуєвичах, Самборі, Стрию, Уричі, Добромилі, Сколівці. Із створенням митних переходів через кордон в Нижанковичах та Старяві, ці населені пункти також сформуються у туристичні центри. Відповідні умови мають також Кульчин, Муроване, Нове Місто, Підгірці, Розгірче, Сусідовичі.

У районі функціонують санаторії (Трускавець, Моршин, Східниця, Борислав, Стрий), пансіонати в Модричах, Новому Кропивнику, Опаці, Лисовичах, Трускавці, туристичний комплекс у Дрогобичі, бази відпочинку в Майдані, Новому Кропивнику, Перепростині, Підбужі, Блажеві, Волі Блажівській, Чукві, Сідому, Добромилі, Ракові, Моршині, Трускавці, численні дитячі оздоровчі табори. Рекреаційне навантаження в районі нерівномірне. Якщо в Трускавці, Моршині і, частково, в Майдані спостерігається надмірний наплив рекреантів, то інші території мають значні резерви розвитку.

Розтоцький рекреаційний район. Займає однойменну височину в межах північної частини Яворівського та південно-західної Жовківського районів. Являє собою горбисту розчленовану височину, яка крутим північно-східним уступом висотою 50-100 м обривається до Буго-Стирської рівнини.

Значну частину Розточчя займає військовий полігон. Після передачі

частини полігону для загального користування рекреаційні можливості району значно збільшаться. Район має всі умови для санаторно-курортного лікування (курорти Немирів і Шкло), організації водних видів спорту і туризму (Янівський, Лелехівський, Майданський, Немирівський стави та ін.). Основними оздоровчими центрами є Майдан, Фійна, Княжий Міст, Родатичі, Борятіно, Вижомля, Івано-Франкове, Прилбичі, Ставки. Розточчя один з основних районів короткотривалого відпочинку для жителів Львова, з яким останній має добре залізничне (Львів-Яворів, Львів-Мостиська, Львів-Руська) та автобусне сполучення. Функціонують два санаторії (Немирів, Шкло), численні бази відпочинку, дитячі оздоровчі табори.

Львівський рекреаційний район. Найменший за площею рекреаційний район області. Охоплює територію Львова та його околиць у межах південних схилів Розточчя, Львівського плато, Давидівського пасма та, частково, Грядового Побужжя [63].

Основна галузь рекреаційної діяльності – туризм, найбільшим центром якого є Львів. З інших виділяються Пустомити, Винники, Щирець, Оброшине, Старе Село, Звенигород. Великим курортом загальнодержавного значення є Великий Любінь. Для оздоровлення найбільш придатними є південно-східні схили Розточчя та вузька смуга Давидівського пасма. Основними оздоровчими центрами є Брюховичі, Винники, Рудно, Бірки, Давидів, Суховоля, Глинна Наварія.

Гологоро-Вороняцький рекреаційний район. Один з найбільших та найперспективніших районів. Розташований у центрально-східній частині області. На заході обмежується р. Зубра. На півдні границі району проходять по Дністру через села Березівці, Горішнє, Бориничі, Баківці до межі з Івано-Франківською та Тернопільською областями. На півночі умовною межею може служити траса Львів – Золочів: від Золочена через населені пункти Почапи, Білий Камінь, Підлисса, Ожидів, Олесько, Пониква, Суховоля до границі з Рівненською областю. Даний рекреаційний район повністю

охоплює Перемишлянський, південні частини Бродівського та Пустомитівського, південно-східну частину Золочівського, північну Жидачівського, східну Миколаївського та крайній південно-східний кут Буського адміністративних районів.

Основним напрямком спеціалізації району виступає туризм, найбільшими центрами якого є Олесько, Золочів, Підгірці, Підкамінь, Підлисса, Поморяни, Унів, Перемишляни, Свірж, Бібрка, Стільській, Миколаїв, П'ятничани, Сасів, Висоцьке та ін. Перспективним є створення туристичних комплексів у районі населених пунктів Золочів, Сасів, Підгірці, Олесько, Підлисса, Білий Камінь, Стільське, Ілів, Свірж, Романів. Для оздоровлення найбільш придатними є місцевості в районі Тростянця, Гологір, Свіржа, Плугова, Колтова, Сасова. Поряд з Розтоцьким даний район має всі необхідні умови для організації короткотривалого відпочинку для жителів Львова.

Дністровський рекреаційний район займає найбільш мальовничу частину середньої течії Дністра від м. Галич до м. Новодністровськ у межах Івано-Франківської, Чернівецької, Тернопільської, Хмельницької та Вінницької областей. Основна галузь рекреаційної діяльності - оздоровлення, водні види спорту і туризму, найбільші туристичні центри – Галич, Хотин, Новодністровськ. Для рекреаційних потреб дана територія майже не використовується.

Берегівський рекреаційний район займає територію рівнинної частини Закарпатської області в межах Берегівського та Виноградівського районів. Рельєф рівнинний з залишками колишніх вулканів, які підносяться на висоту 400-500 м. Територія придатна для організації оздоровлення, туризму (Берегово, Виноградів), а також санаторно-курортного лікування (родовища мінеральної води в с. Велика Бігань). Рекреаційні ресурси району майже не використовуються. Район має значні перспективи розвитку у зв'язку з вигідним географічним положенням на стику України, Угорщини, Румунії.

Рахівсько-Ясинянський рекреаційний район займає територію вздовж берегів Чорної і Білої Тиси, а також масивів Свидівця і Чорногори в Рахівському районі Закарпатської області.

Рекреаційні ресурси представлені лікувальними мінеральними водами (Кваси, Кобилецька Поляна, Косівська Поляна та ін.), унікальними ландшафтами, пам'ятками історії та культури. На території району розташований Карпатський природний національний парк. Основна галузь рекреаційної діяльності – зимові види спорту і відпочинку (Ясиня, Рахів), санаторно-курортне лікування (Квасівська Поляна, Кобилецька Поляна, Кваси), спелеолікування (соляні шахти смт. Солотвина). Район непогано освоєний у рекреаційному відношенні, проте є можливості подальшого розширення рекреаційного господарства.

Воловецько-Міжгірський рекреаційний район розташований у межах Воловецького та Міжгірського районів Закарпатської області. Рекреаційні ресурси представлені лікувальними мінеральними водами (Сойми, Келечин, Синевірська Поляна), унікальними середньогірськими ландшафтами, старими лісами, цілющим кліматом. Збережені численні пам'ятки історії та культури, народні звичаї. Озеро Синевір з прилеглою територією оголошено природним національним парком. Основні види рекреаційної діяльності - санаторно-курортне лікування, зимові види спорту і відпочинку, пізнавальний туризм. Найбільші рекреаційні центри Сойми, Келечин, Пилипець, Синевірська Поляна, Міжгір'я, Воловець [63].

Свалявсько-Мукачівський рекреаційний район розташований вздовж долини р. Латориця у Свалявському та Мукачівському районах Закарпатської області. Найціннішим рекреаційним ресурсом району є лікувальні мінеральні води різних типів. Велику цінність мають пам'ятки історії та культури у Мукачеві, Чинадієві, Сваляві. Район спеціалізується на санаторно-курортному лікуванні і оздоровленні. Тут функціонує п'ять курортів (Карпати, Квітка Полонини, Плоска, Поляна, Синяк). Є значні можливості

для туристичної діяльності.

Великоберезнянський рекреаційний район розташований на крайньому північному заході Закарпатської області. Рекреаційні ресурси представлені лікувальними мінеральними водами (Ужок), мальовничими ландшафтами. Тут створений міжнародний біосферний заповідник «Стужиця». Значні рекреаційні ресурси, вигідне географічне положення на стику України, Польщі, Словаччини, екологічно чисте природне середовище, вигідне сполучення дозволяють сформувати у даному районі рекреаційні центри європейського значення.

Мізунський рекреаційний район розташований у гірській частині Долинського району Івано-Франківської області вздовж рік Мізунська та Свічі. У районі є родовища лікувальних мінеральних вод, на базі яких функціонують санаторії і пансіонати відпочинку в Н. Мізуні. В рекреаційному відношенні район освоєний слабо.

Косівський рекреаційний район займає територію однойменного адміністративного району Івано-Франківської області. Основний вид рекреаційної діяльності – туризм, а також санаторно-курортне лікування і оздоровлення. Функціонують санаторії у Косові, численні бази відпочинку в Шешорах, Космачі, Брустурові, Яворові.

Верховинський рекреаційний район розташований на крайньому південному сході Івано-Франківської області у межах гірських масивів Чорногори та Гринявських гір. У районі є родовища лікувальних мінеральних вод (Буркут), збережена матеріальна і духовна культура гуцулів. На території району розташований Карпатський природний національний парк. Є значні можливості для організації зимових видів спорту і відпочинку, оздоровлення, туризму, санаторно-курортного лікування. Основними рекреаційними центрами є Верховина, Криворівня.

Яремчансько-Ворохтянський рекреаційний район розташований на території, підпорядкованій Яремчанській міськраді Івано-Франківської

області. Значну частину території району займає Карпатський природний національний парк. Один з найбільш освоєних у рекреаційному відношенні рекреаційних районів Карпатського регіону. Функціонують численні санаторії, пансіонати, турбази, бази відпочинку в Яремне, Микуличині, Кременцях, Ворохті. Галузями спеціалізації є оздоровлення, туризм (в тому числі гірськолижний), санаторно-курортне лікування. Ріка Прут придатна для організації водних видів спорту і туризму.

Чернівецький рекреаційний район займає територію м. Чернівці та його околиць. Основний вид рекреаційної діяльності – туризм і оздоровлення. У Чернівцях – численні пам'ятки історії та культури, в околицях є родовища лікувальних мінеральних вод. Для рекреаційних потреб використовується мало.

Вижницько-Путильський рекреаційний район розташований на території однойменних адміністративних районів Чернівецької області. Рекреаційні ресурси представлені лікувальними мінеральними водами, унікальними ландшафтами, пам'ятками історії та культури. Район найбільш сприятливий для організації зимових видів спорту і туризму, оздоровлення, санаторно-курортного лікування. Основні рекреаційні центри – Вижниця, Путила, Вашківці. Рекреаційні ресурси району використовуються недостатньо.

Таким чином, просторова специфіка розміщення природно-ресурсної бази у Карпатському регіоні вимагає не уніфікованого, а територіальне диференційованого підходу до планування перспектив її освоєння.

Рекреаційні регіони, формуючись на основі територіальної близькості, наявності транспортних і функціональних зв'язків декількох регіонів та спільного рекреаційного ресурсу, утворюють рекреаційні зони [63].

Західна рекреаційна зона поділяється на Карпатський рекреаційний район [(загальнодержавного і міжнародного значення); площа дорівнює 56,2 тис. кв. км, населення 6,6 млн осіб, де зосереджено понад

800 мінеральних джерел, з яких 50 % у Закарпатській області, 30 % всіх пам'яток історії та культури тощо; основними вузлами є Львів, Ужгород, Чернівці, Івано-Франківськ, Мукачеве, Коломия, Яремче, Косів, Трускавець, Моршин, Свалява] та Придністровський.

Південна рекреаційна зона поділяється на 2 регіони.

Найрозвинутішим з них є міжнародний Кримський РР, що знаходиться в АР Крим (площа – 26,2 тис. кв. км, або 4,3 % площі країни). Основні райони: Південний берег Криму, Євпаторійський, Феодосійський. У межах ПБК формується курортна агломерація Велика Ялта. Існуюча структура курортно-рекреаційної мережі складається на 30 % із лікувальних закладів і на 70 % із закладів відпочинку та туризму, з яких 10 % припадає на туризм, а 30 % складає дитячий відпочинок. Серед рекреаційних центрів варто відзначити Євпаторію – національну дитячу оздоровницю місткістю понад 50 тис. місць, Феодосію, Судак, Планерське, Курортне та ін.

Азово-Чорноморський РР також має загальнодержавне значення. Він складається з Причорноморського і Приазовського районів. У межах Причорноморського району виділяють Одеський, Миколаївський, Херсонський рекреаційні підрайони. Перший включає Одеську групу курортів (Аркадію, Вел. Фонтан, Лузанівку, Лермонтовський тощо), курортні місцевості Кароліно-Бугаз, Чорноморка, Шабо та курорти Скадовськ, Гопрі, Коблево, Сергіївну, більшість з яких мають загальнодержавне значення.

Приазовський район розміщений у межах Донецької, Запорізької і Херсонської областей. До нього входять Бердянськ, Маріуполь, Кирилівка та інші курорти.

Центрально-Українська рекреаційна зона поділяється на Придніпровський, Столичний, Подільський, Поліський райони. Основними рекреаційними ресурсами тут є помірний континентальний клімат, густа річкова мережа, бальнеоресурси. Основні курорти і курортні місцевості: Миргород, Пуща-Водиця, Ворзель, Качанівка, Прохорівка, Сокирки, Біла

Церква та ін. Туристичними центрами є Київ, Чернігів, Полтава, Канів, Переяслав-Хмельницький тощо.

Найгострішою проблемою даної зони є охорона Дніпра від радіонуклідів Чорнобиля та стічних промислових гігантів Центральної частини України.

Східна рекреаційна зона, де формується Придонецький регіон, до якого належать Харківська, Луганська та частково Донецька області. Основні рекреаційні ресурси це м'який помірно-континентальний клімат, лікувальні грязі озер (Солоний Лиман, Банис, Ріпне, Вейсове, запаси яких становлять близько 1 млн куб. м) та мінеральні води, водоймища, особливо Червонооскільське водосховище. Основні рекреаційні центри – це курорти Слов'янськ, Слов'яногірськ, Старобільськ, Слов'яносербськ.

Згідно з картою рекреаційно-туристичних ресурсів проводиться детальна паспортизація зон перспективного розвитку туризму. Мета зонування територій та їх паспортизація – визначення гранично допустимого туристичного навантаження на дану територію з врахуванням її повного відтворення та екологічної безпеки. Діаграма навантаження осіб/кв. км визначається для кожної зони за місяцями. На основі отриманих даних готуються пропозиції щодо часового обмеження, заборони і використання туристичних ресурсів даної зони без обмежень [63].

Отже, Україна має всі необхідні рекреаційні умови і володіє відповідними ресурсами для розвитку рекреаційно-туристського господарства та перетворення його на провідну галузь економіки і важливу частину європейського туристичного ринку.

У наступному підрозділі нами буде здійснено оцінку стану розвитку туристично-рекреаційної сфери України.

2.2 Оцінка стану розвитку туристично-рекреаційної сфери України

Специфікою дослідження особливостей розвитку туристичної індустрії та ринку туристичних послуг України у ретроспективі є суттєва зміна методології офіційної статистики туризму в Україні. У 2019 р. створення ДАРТ (Державне агентство з розвитку туризму), що підпорядковане Міністерству інфраструктури, використовує нову статистичну методологію, що суттєво впливає на процеси порівняння даних. Відповідно, насамперед доцільно визначити частку ВВП туристичної галузі в національній економіці України. Дослідники наголошують, що внесок туризму в сукупну пропозицію товарів і послуг в рамках національної економіки за період 2018-2020 рр. розглядається в декількох аспектах. За першим підходом внесок туризму у ВВП розглядається як сума валової доданої вартості в основних цінах за кожним видом економічної діяльності в галузях туризму незалежно від того, якою мірою виробничий процес спеціалізований на випуску туристичних продуктів. За другим підходом – як різниця між випуском товарів і послуг в основних цінах, які можуть застосовуватися до туризму, і пов'язаним з туризмом проміжним споживанням, за видами економічної діяльності галузей туризму та інших секторів. За першим підходом частка туризму у ВВП склала 11,6 %, 12,6 % та 105 %, 12,6 %; у 2018-2020 рр.

За другим підходом частка туризму у ВВП склала 4,9 %, 4,92 % та 3,91 % відповідно. За три роки валова додана вартість, створена безпосередньо в туризмі зменшилась на 8624,46 млн грн (4,96 %), хоча додана вартість в галузях туризму зросла на 29,68 % [17].

На рис. 2.1.1 наведено динаміку ВВП України та частки туристичної індустрії у ВВП.

Ситуація в туризмі до 24 лютого 2022 р. відображає як внутрішню соціоекономічну та політичну ситуацію, так і те, що відбувається під впливом чинників світового масштабу.

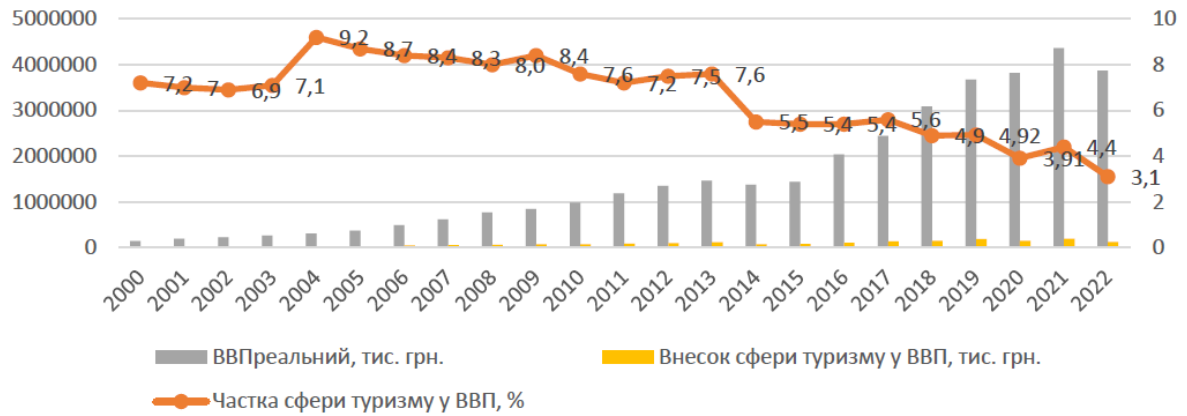

Рис. 2.1.1 Внесок туристичної індустрії до ВВП України у 2000-2022 рр. [10; 58].

На рис. 2.1.2 наведені тенденції змін туристичних потоків та чинники макросередовища, що суттєво впливають на туристичні потоки.

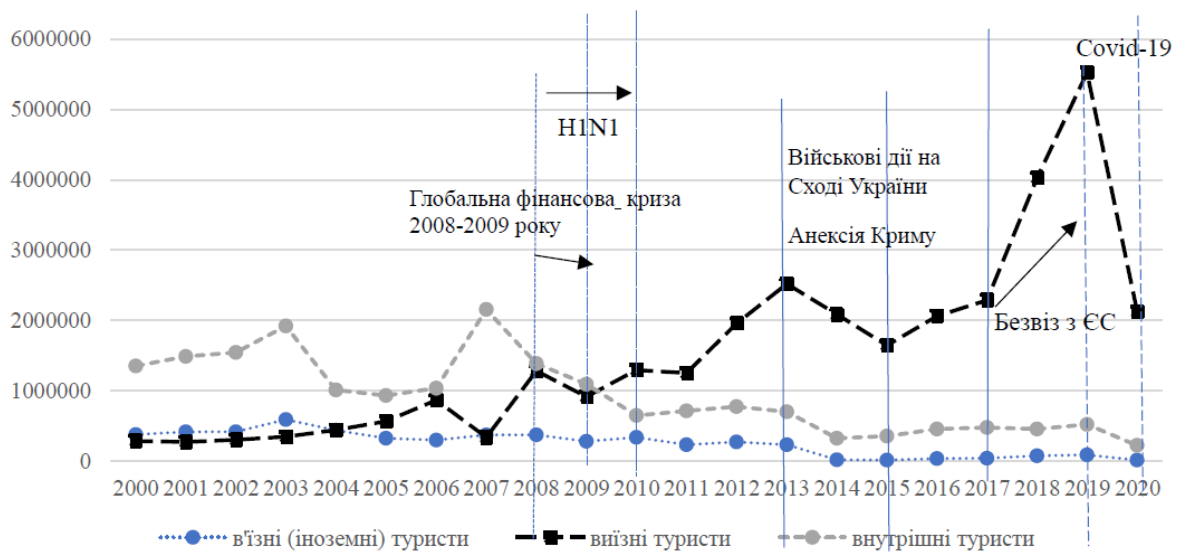

Рис. 2.1.2 Динаміка туристичних потоків в Україні за їх складовими та чинники макросередовища, що на них вплинули, протягом 2000-2020 рр. [10; 23]

Так, глобальна фінансова криза 2008-2009 рр. вплинула як на в'їзний, так і на виїзний та внутрішній туристичні потоки. Далі анексія Криму та військова агресія росії значно зменшили потік зарубіжних туристів, і відповідно внесок туристичної індустрії у національну економіку (рис. 2.1.1).

Починаючи з 2017 р. спостерігається суттєвий зліт виїзного туризму, що, насамперед, відбулося внаслідок підписання Угоди з ЄС у частині надання безвізового режиму в'їзду до ЄС для громадян України. Інфляція та девальвація гривні в 2014-2015 рр. призвели до зменшення кількості виїзних туристів. Початок воєнних дій, економічні проблеми та політична нестабільність призвели до того, що туристична індустрія України потрапила в важкий стан: у 2014-2015 рр. ринок туризму скоротився на 40 %. Світова організація туризму (UNWTO) оцінила туристичні потоки в Україні в 2012 р. в сумі 4,8 млрд доларів США, а в 2014 р. – всього 1,6 млрд доларів США.

Світовий економічний форум оцінив загальний дохід від туризму в Україні в 2012 р. в сумі 3,2 млрд доларів США, але в 2014-2015 рр., через кризу та російську агресію на сході, Україна не була включена в рейтинг. Але згідно з результатами Всесвітнього економічного форуму в Давосі у 2016 р., Україна мала 124-е місце в рейтингу інвестицій в туристичний бізнес в Україні; 88-е місце за привабливістю для туристів (необхідно зазначити, що в 2019 р. Україна піднялася на 10 місць до 78-го місця в рейтингу туристичних атракцій (це означає, що країна цікава для іноземців, але також важлива загальна систематична робота з поліпшення іміджу України в міжнародному просторі та залучення цільової аудиторії туристів в Україну); 79-е місце за авіаційною інфраструктурою; 81-е місце за портовою та земельною інфраструктурою; 45-е місце за цінами; 78-е місце за міжнародною відкритістю; 71-е місце за обслуговуванням подорожей і за рейтингом Expat Inside.

2020 р. радикально змінив сучасні тенденції в туризмі та підхід туристів до вибору країн для відпочинку. Незважаючи на глобальні тенденції, протягом 2020-2021 рр. внутрішній туризм став трампліном для відновлення галузі. Незважаючи на закриті кордони і відсутність іноземних туристів, у 2020 р. вдалося збільшити внутрішній туризм в Україні. За обсягом туристичного збору можна припустити, що туристичні потоки

продовжували швидко зростати: протягом 2021 р. спостерігалось збільшення на 24 % порівняно з 2019 р. [67].

У 2021 р. український кордон перетнули понад 4,2 млн іноземців. Це на 26,3 % більше, ніж у період пандемії 2020 р.. Однак, у попередньому періоді до пандемії, Україна приймала 12-14 мільйонів іноземців. Були відкриті нові туристичні ринки, зокрема країни Перської затоки. У 2021 р. до України прибуло понад 56 000 громадян Саудівської Аравії. Наша країна стала найбільшим туристичним ринком для громадян Саудівської Аравії, а їхні витрати становили близько 2000 доларів на туриста [70].

В умовах воєнного часу в Україні важливо проводити політологічний аналіз розвитку туристичної сфери як об'єкта і суб'єкта політичного процесу, а також як економічного атрактора та соціального відновлювача. Туристична індустрія має впливати на політичні методи та механізми розвитку сфери, а також сприяти вирішенню соціально-економічних і політичних завдань держави в умовах конфлікту. Переосмислення ролі туризму пояснюється потребою в стабілізації негативних процесів в економіці країни та можливістю участі у політичному процесі.

Останні роки свідчать про істотні зміни в туристичній сфері, що відображають соціальні, економічні та політичні перетворення в Україні. Туристична індустрія країни перебуває на стадії структурної перебудови, формування внутрішньогалузевих і зовнішньоекономічних зв'язків. Відбувається поліпшення туристичної інфраструктури, розвиток ринку праці та створення нової системи державного регулювання туристичної діяльності.

У дослідженні сучасного стану розвитку туристичної сфери варто враховувати, що вона функціонує як складна система, що піддається впливу зовнішніх та внутрішніх чинників. Особливу роль у формуванні туристичної сфери відіграють соціально-економічна та політична стабільність в країні.

Питання політичної стабільності є актуальними для всіх країн світу, незалежно від рівня їх соціально-економічного розвитку, оскільки вони

мають прямий вплив на економічні галузі країни.

У зв'язку з нестабільною політичною ситуацією та розгортанням повномасштабної війни в Україні, туристична індустрія зазнала значних втрат на туристичному ринку. В наші дні туристичним підприємствам доводиться або призупиняти свою діяльність, або змінювати свою стратегію, шукаючи альтернативні шляхи виживання, такі як переїзд, волонтерство та адаптація до умов воєнного часу.

Сфера туризму постраждала значно внаслідок російсько-української війни як у самій Україні, так і за її межами. Експерти прогнозують, що війна найбільше вплине на туризм у країнах Близького Сходу, Туреччині, Німеччині та Греції. Проте, цей вплив, у першу чергу, не зумовлений політичними причинами, а походить від зростання цін на природні ресурси, такі як газ і нафта, що в свою чергу призведе до підвищення цін на туристичні послуги [39].

Російсько-українська війна має серйозний економічний вплив на обидві сторони конфлікту, а також на країни, що перебувають у тісному зв'язку з ними. Зростання цін на енергоносії та послаблення валютних курсів мають велике значення для галузі туризму, оскільки вони безпосередньо впливають на вартість подорожей, авіаквитків, готельних послуг та інших туристичних витрат. Такі зміни роблять відпочинок та подорожі у більш дорогій категорії для туристів, що призводить до зменшення туристичного потоку до деяких країн.

Крім того, нестабільна політична ситуація, загроза терористичних актів і загальне погіршення безпеки також впливають на рішення туристів щодо вибору місць відпочинку. Ці чинники створюють негативне сприйняття іноземцями щодо відвідування країн, які перебувають у зоні конфлікту або мають проблеми з безпекою.

Отже, російсько-українська війна має далекосяжні наслідки для туризму, зокрема у країнах, що мають економічну та політичну залежність

від конфлікту. Підвищення цін на природні ресурси та загальне погіршення безпекової ситуації сприяють скороченню туристичного потоку та зміні пріоритетів туристів у виборі місць відпочинку.

Український туризм втратив значні кошти внаслідок російсько-української війни. По-перше, це пов'язано зі зменшенням загальної кількості туристів. Зараз Україна майже повністю позбавлена іноземних туристів, у 2020 р. їх кількість досягла близько 4 мільйонів, з яких близько 90 тисяч скористалися послугами українських турфірм. Більшість туристичних підприємств у 13 з 24 областей України майже повністю припинили свою діяльність.

Фактично, з 24 лютого 2022 р. в'їзний туристичний потік був втрачений на 100 %. Діловий туризм заморожений, а місцевий туризм перетворився на рух внутрішньо переміщених осіб [62].

У сфері ділового туризму спостерігається повний застій, тоді як в'їзний туризм в Україні починає відновлюватися, разом з ним відбувається відродження бізнес-сегменту, такого як конференції, тренінги, семінари та інше.

Незважаючи на втрати українського туристичного сектору через війну, за перші чотири місяці 2022 р. сума туристичного збору зросла на 6 5% порівняно з аналогічним періодом 2021 р. Місто Київ та чотири області стали лідерами за сплатою туристичного збору. Найбільше зростання зафіксовано у Львівській області – 268 %, Закарпатській області – 144 %, Хмельницькій області – 1 млн 447 тис. грн, та Івано-Франківській області – 48 % [12].

У результаті бойових дій та окупації значне зниження туристичних зборів спостерігається на територіях, де військові дії тривали або продовжуються. Наприклад, у Миколаївській області розмір туристичного збору зменшився на 63 %, у Луганській області – на 60 %, у Сумській області – на 48 %, у Херсонській області – на 46 %, у Запорізькій області – на 41 %. Це свідчить про негативний вплив війни на туристичну індустрію та

економіку цих регіонів.

Варто зауважити, що туристична індустрія, будучи складною системою, потребує ретельного аналізу для розуміння її динаміки та ефективного вирішення проблем, з якими вона зіткнулася в умовах політичної нестабільності та військового конфлікту.

Міністерство культури та інформаційної політики України задокументувало 300 випадків воєнних злочинів, які були скоєні росією проти культурної спадщини України. Згідно з даними Міністерства, найбільше зруйновано релігійних споруд – 106, з яких 40 були визнані пам'ятками історії, архітектури та містобудування. В результаті конфлікту пошкоджено 17 об'єктів національного значення, 81 – місцевого значення та 6 – недавно виявлених об'єктів культурної спадщини. Найбільша кількість злочинів проти культурної спадщини була скоєна в Харківській (88), Донецькій (62), Київській (49), Чернігівській (33), Луганській (21) та Сумській (20) областях [62].

Українська туристична індустрія піддана значним викликам і трансформаціям унаслідок небезпечної політичної ситуації та повномасштабної російсько-української війни, що триває на території України. Зважаючи на це, багато туристичних підприємств змушені зупинити свою діяльність, або змінити стратегію, шукаючи альтернативні способи виживання. Закриття підприємств і зміна спрямування діяльності відбувається через переорієнтацію на волонтерство, надання транспорту для евакуації біженців та гуманітарної допомоги, а також організацію хабів для волонтерської діяльності. Український туристичний ринок зазнав значних втрат, які спричинені зниженням попиту на міжнародний та внутрішній туризм. Більшість українців, які мають можливість подорожувати, обирають поїздки за кордон з метою евакуації, а не для відпочинку. Це ставить під загрозу розвиток внутрішнього туризму в країні [10].

Україна переповнена великою кількістю як широко відомих, так і

зовсім невідомих, але при цьому надзвичайної краси туристичних об'єктів. Країни з економікою, що розвиваються, пропонують більші пропозиції мандрівникам і стають все більш популярними як туристичні напрямки. Маючи сім визначних пам'яток, які входять до Світової спадщини ЮНЕСКО, Україна володіє численними історичними, культурними та рекреаційними ресурсами, що відкриває значні можливості в туристично-рекреаційній сфері.

Обсяги надходжень від подорожей та туризму в економіку України з кожним роком зростають. Так, наприклад, в період 2015-2019 рр. відбулося тенденційне зростання цього показника, де у 2019 р. проти 2015 р. обсяг надходжень від подорожей та туризму в економіку України зріс у два рази (рис. 2.1.3).

млрд. дол. США

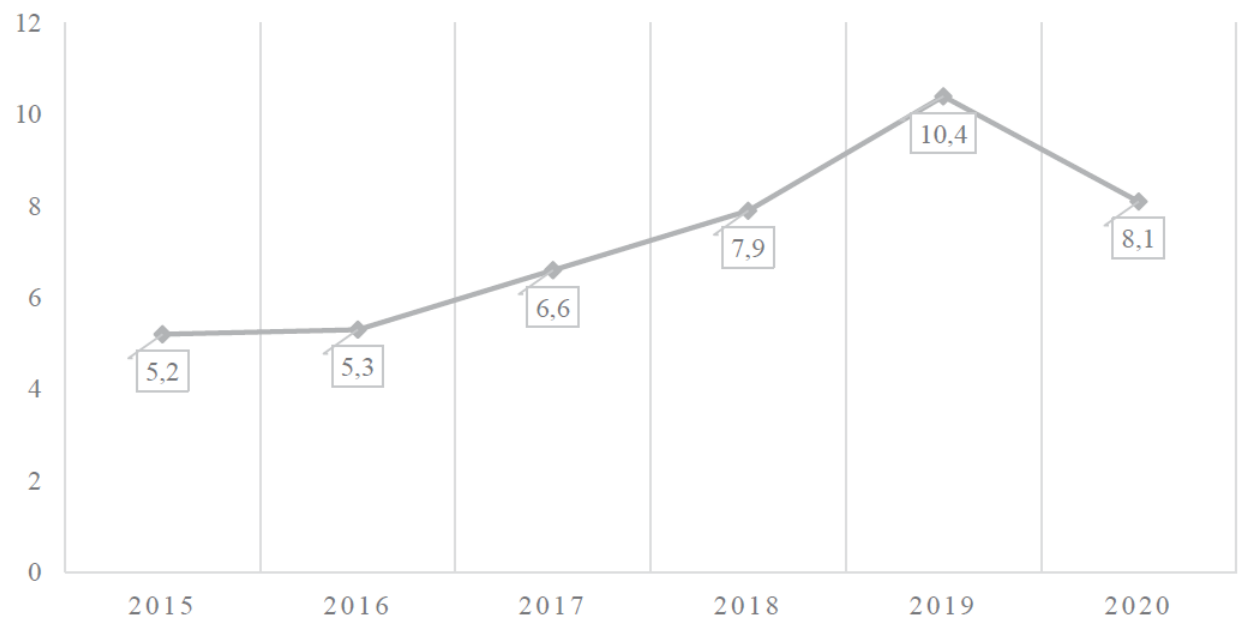

Рис. 2.1.3 Динаміка надходжень від подорожей та туризму в економіку України [42; 68]

Однак під впливом пандемічних обмежень, які охопили цілий світ, туристична індустрія в 2020 р. дещо занепала. Так, у 2020 р. надходження від подорожей та туризму в економіку України у порівнянні із 2019 р. скоротилися на 2,3 млрд доларів США.

У відповідності до зростання надходжень від подорожей та туризму в економіку України збільшується частка цього виду економічної діяльності у ВВП. Так, в період 2015-2019 рр. частка цього виду економічної діяльності у ВВП тенденційно зростала від 5,7 % у 2015-2016 рр. до 6,8 % – у 2019 р. (рис. 2.1.4).

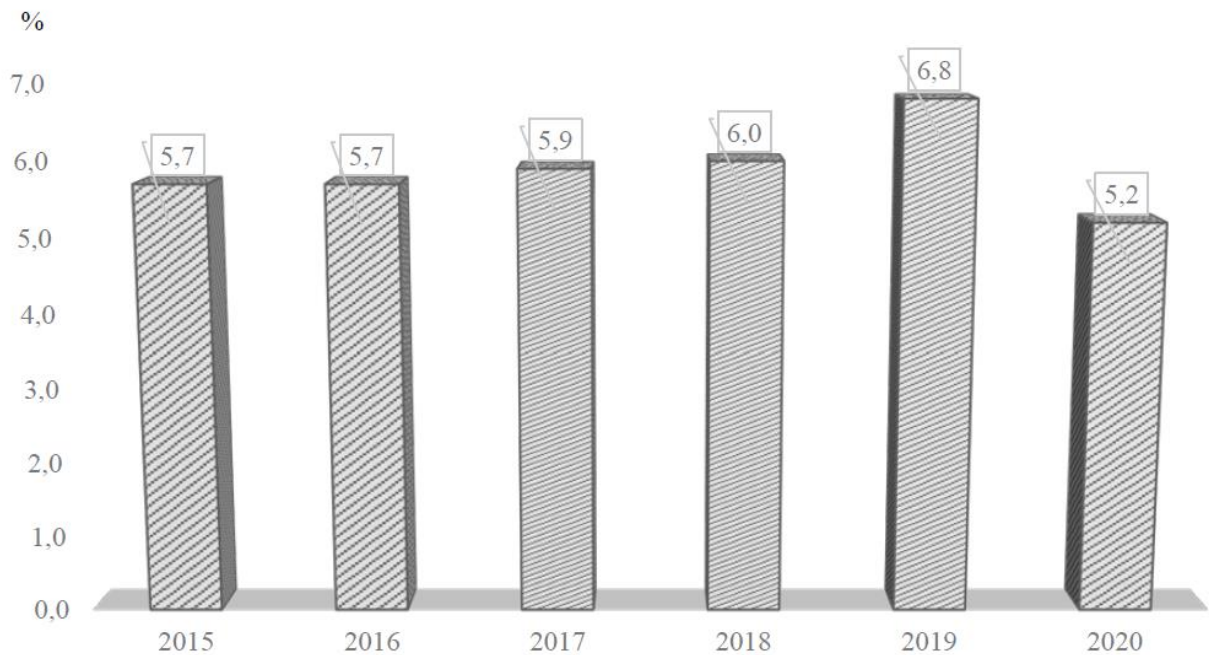

Рис. 2.1.4 Питома вага надходжень від подорожей та туризму у ВВП України [13; 68]

Як зазначалось вище, зниження надходжень від подорожей та туризму в економіку України у 2020 р. у порівнянні із 2019 р. призвело до скорочення частки цього виду економічної діяльності на 1,6 %. Доцільно зауважити, що внесок туристично-рекреаційного комплексу у ВВП у достатній мірі обумовлений розробкою та реалізацією на практиці державних програм, які спрямовані на створення сприятливих умов для розвитку сфери туризму і рекреації. Так, наприклад, завдяки таким програмам, які успішно були реалізовані у країнах Західної Європи та США, розвиток туристично-рекреаційного комплексу був досить ефективним. Основним регулятором забезпечення такого розвитку стали ринкові відносини, завдяки яким ці

країни здійснюють економічний прорив. Враховуючи зазначене вище, доцільно стверджувати, що розвиток туристично-рекреаційного комплексу не може бути ефективним, якщо він не регулюється відповідно призначеними для цього державними інструментами та не забезпечується державною підтримкою. Саме реалізація таких дій дасть змогу забезпечити сприятливі умови для розвитку сфери туризму і рекреації, а також визначити пріоритетні напрями, ініціювати та розробити концепції та програми розвитку сфери туризму і рекреації у контексті їх фінансового, кадрового, правового та інформаційного забезпечення.

Акцентуючи увагу на таких засадах, виникає необхідність у розкритті особливостей фінансування розвитку сфери туризму в Україні. Так, динаміка залучення капітальних інвестицій у розвиток туристичної сфери є вкрай нестабільною, що пояснюється нестабільністю фінансового забезпечення цього виду економічної діяльності. В період 2017-2020 рр. туристичними агентствами та туристичними операторами найбільше було освоєно капітальних інвестицій у 2017 р. (80070 тис. грн). У наступні роки обсяг освоєних капітальних інвестицій то скорочувався, то знову зростав і у 2020 р. у порівнянні із показниками за досліджуваний період був найнижчим (31430 тис. грн) (табл. 2.1.1).

Таблиця 2.1.1

Капітальні інвестиції у туристичну діяльність в Україні (на прикладі діяльності туристичних агентств та туристичних операторів) [13]

Індикатори	Роки:			
	2017	2018	2019	2020
Освоєно (використано) капітальних інвестицій, тис. грн.	80070	36479	54000	31430
зокрема:				
у % загального обсягу капітальних інвестицій	0,019	0,007	0,009	0,007
у % до попереднього року	187,4	52,5	143,4	58,2

Тенденцію падіння обсягу капітальних інвестицій у діяльність туристичних агентств та туристичних операторів у 2020 р. можна пояснити

ситуацією, яка виникла на тлі пандемічних обмежень, спричинених COVID-19. Нестабільна динаміка зміни капіталовкладень у туристичну сферу призвела до зміни частки цих капіталовкладень у загальному обсязі капітальних інвестицій, що були спрямовані у всі види економічної діяльності. Так, найнижчою частка капітальних інвестицій у сферу туризму від загального обсягу капітальних інвестицій, якими інвестувалися всі види економічної діяльності в Україні, була за 2018 р. та 2020 р. та становила 0,009 % відповідно.

У ході дослідження особливостей розвитку рекреаційної сфери в Україні особливу увагу доцільно зосередити на розвитку колективних засобів розміщування. Так, в період 2017-2019 рр. кількість колективних засобів розміщування тенденційно зростала, однак за 2020 р. відбулося скорочення на 812 одиниць, порівняно із попереднім роком, наслідком чого знову ж таки стали пандемічні обмеження, які охопили не тільки Україну, але і цілий світ (табл. 2.1.2).

Таблиця 2.1.2

Показники господарської діяльності колективних засобів розміщування в Україні за 2-17-2020 рр. [13]

Індикатори	Роки:			
	2017	2018	2019	2020
Кількість колективних засобів розміщування, од.	4115	4719	5335	4523
з них у % до попереднього року	96,7	114,7	113,1	84,8
Кількість місць у колективних засобах розміщування, тис. од.	359,0	300,0	370,6	312,1
з них у % до попереднього року	95,6	83,6	123,5	84,2
Кількість осіб, що перебували у колективних засобах розміщування, тис. осіб	6661,2	7006,2	6960,9	3379,5
з них у % до попереднього року	101,8	105,2	99,4	48,5
Кількість іноземців, що перебували у колективних засобах розміщування, тис. осіб	824,5	917,9	959,4	254,4
з них у % до попереднього року	95,5	111,3	104,5	26,5

Динаміка кількості місць у колективних засобах розміщування в період 2017-2020 рр. була також нестабільною. Після падіння у 2018 р. на 59,0 тис. одиниць місць, кількість місць у 2019 р. зросла на 70,6 тис. одиниць, а у 2020 р. знову скоротилась, при чому зниження становило 58,5 тис. одиниць. У 2020 р. у порівнянні із попереднім роком на 105,8 % скоротилась кількість осіб, що перебували у колективних закладах розміщування. Що стосується іноземців, які перебували у колективних закладах розміщування, то тут тенденція є ще більш негативною, оскільки за 2020 р., порівняно із 2019 р., темп скорочення цього показника становив 277,1 %.

Таким чином, за результатами проведених досліджень встановлено, що туристично-рекреаційний комплекс – це один із ключових видів економічної діяльності в Україні, без якої не можливий сталий розвиток національної економіки. Доцільно зазначити, що за досліджувані 2015-2020 рр. динаміка розвитку туристично-рекреаційного комплексу була вкрай нестабільною, а особливо в останній рік. Пандемічні обмеження, спричинені COVID-19, негативно позначились на показниках розвитку туристично-рекреаційного комплексу України. Так, у 2020 р. у порівнянні із попередніми роками, а особливо із 2019 р., суттєво скоротились – надходження від подорожей та туризму в національну економіку, і, як наслідок, знизилася частка надходжень від подорожей та туризму у ВВП України. Пандемічні обмеження також негативно позначились на залученні капітальних інвестицій у розвиток туристичної діяльності в Україні, а також на стан діяльності колективних засобів розміщування. Акцентуючи увагу на таких негативних наслідках, доцільно зауважити про наявність певного негативного впливу, якого зазнала національна економіка від туристично-рекреаційної діяльності. Тому, з метою зниження наслідків пандемічних обмежень на розвиток туристично-рекреаційного комплексу доцільно впроваджувати заходи мінімізації впливу пандемічних ризиків через спеціально розроблені програми підтримки видів економічної, зокрема

туристично-рекреаційної діяльності, як на рівні держави, так і на рівні регіонів чи мікрорівні [42].

У наступному підрозділі нами буде здійснено оцінку конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери України.

2.3 Оцінка конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери України

Переходячи до питань методології оцінювання конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери (галузі) регіону також зазначимо наявність різних підходів й труднощів. Насамперед звернемо увагу на думку Е. Бордаса, що туристичний бізнес – це не тільки фірма, а об’єме поняття, яке включає ринок, продукт і технології, що задовольняють бажання і потреби людей у відпочинку. В цьому контексті науковець розробив концепцію конкурентоспроможності дестинації на основі уявлення про те, що кластер туристичних атракцій, інфраструктури, обладнання, послуг та організації спільно визначає вибір туриста [66]. Враховуючи особливість конкуренції в туризмі, яка полягає в тому, що її слід розглядати одночасно на кількох рівнях: макро-, мезо- й мікрорівень, можна стверджувати, що конкурентоспроможність туристично-рекреаційної сфери регіону визначається багаторівневою конкурентоспроможністю його туристично-рекреаційних дестинацій.

Науковці пропонують низку моделей конкурентоспроможності дестинації. Одна з базових моделей – Дж. Рітчі та Г. Крауча – пов’язувала макро- й мікрофактори з 5 компонентів: основні ресурси та атракції, підтримуючі фактори й ресурси, політика стосовно дестинації, планування й розвиток, управління. Її розвиток, врешті, втілювався у застосовувану при підготовці Звіту «Конкурентоспроможність у сфері подорожей та туризму»

(«Travel and Tourism Competitiveness Report») від Світового економічного форуму методологію визначення індексу TTCI.

Індекс конкурентоспроможності подорожей і туризму (The Travel & Tourism Competitiveness Index, TTCI) розроблений Світовим економічним форумом. Він розраховується раз на два роки на основі даних із загальнодоступних джерел та інформації від міжнародних організацій і експертів у сфері подорожей та туризму. Індекс TTCI служить інструментом вимірювання факторів й особливостей політики, які роблять країну привабливою для розвитку бізнесу, а також отримання інформації, корисної для урядів країн, що планують розвивати туризм. З часу розроблення Індекс вдосконалювався. З 2017 р. в його складі було 4 основних субіндексів: (А) загальні сприятливі умови; (Б) сприятливі умови у сфері подорожей та туризму; (В) інфраструктура; (Г) природні та культурні ресурси. У свою чергу, ці субіндекси включали в себе 14 компонентів (всього – 90 змінних для оцінки) [71].

В найближчому з опублікованих Індексів, які включали Україну, (2019 р.) 4 основні субіндекси мали однакову вагу – 25 % й диференціювалися на субіндекси нижчого рівня, які також мали рівну вагу. Україна у рейтингу 2019 р. зайняла 78 місце зі 140 країн, які оцінювалися, піднявшись на 10 позицій до рейтингу 2017 р. У звіті за 2021 р. Україна була відсутня через воєнну агресію на її території з боку росії [72].

Україна у 2019 р. мала низькі рейтингові місця за оцінюванням природних ресурсів, екологічної та цивільної і соціальної безпеки, бізнес середовища. Ці чинники є вкрай важливими для розвитку туристично-рекреаційної сфери країни й фактично визначальними для її міжнародної конкурентоспроможності.

Низьке рейтингове місце за показниками природних ресурсів України можна пояснити їх середньою сприятливістю для найбільш масових видів туризму й відпочинку – пляжного морського та гірськолижного. Разом з тим,

наявні в окремих регіонах України природні рекреаційні ресурси за кількісними та якісними показниками достатні для задоволення потреб внутрішнього туризму, а за окремими видами відповідають міжнародному попиту.

Великим було відставання України за оцінкою культурних ресурсів та бізнес подорожей. Таке відставання зумовлюється інституціональним розривом між вітчизняними сферами туризму і культури. Перебування пам'яток культурної спадщини під захистом держави, у багатьох випадках в державній та комунальній власності, не забезпечується державними й муніципальними інвестиціями на їх збереження та реконструкцію. Водночас політики культурного розвитку та розвитку туризму не інтегруються. Зокрема, не дієвими є інструменти публічно-приватного партнерства у цих сферах, відсутні фінансові механізми трансформування бюджетних надходжень від туристичної діяльності в інвестиційні ресурси сфери культури.

Зазначимо, що на сьогодні методологія ТТСІ – найбільш широко використовувана при оцінці конкурентоспроможності країн у сфері туризму, хоча й визнаються певні її недоліки.

Методичні підходи до оцінки глобальної конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери не без успіху застосовуються при розробленні моделей для оцінки конкурентоспроможності туризму в регіонах, зокрема, у провінціях Китаю, долучаючи показники, що відображають особливості країни [22].

Для оцінювання конкурентоспроможності регіонів України у туристично-рекреаційній сфері дослідниками Державної установи «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» було застосовано методологічний підхід, що використовується при підготовці звітів Світового економічного форуму «Конкурентоспроможність у сфері подорожей та туризму» («Travel and Tourism Competitiveness Report, де

наводяться індекси конкурентоспроможності подорожей і туризму (The Travel & Tourism Competitiveness Index, TTCI) країн світу. Індекс TTCI служить інструментом оцінювання важливих чинників привабливості країн для розвитку туристично-відпочинкового бізнесу, тобто їх потенційної конкурентоспроможності на відповідному ринку послуг.

Зберігаючи загальнометодологічні підходи до визначення індексів TTCI, при оцінюванні конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів нами застосовано набір показників та індикаторів, що відповідають специфіці регіону як адміністративно-територіальної одиниці та особливостям загальнодержавної системи статистики й класифікації видів економічної діяльності в Україні. Водночас при виборі показників мінімізувалося застосування експертних оцінок. Перевага надавалася насамперед показникам, що мають об'єктивне відображення у вітчизняній системі статистики, загальнодоступних матеріалах органів територіального й відомчого управління чи у авторитетних наукових джерелах.

При цьому підході оцінювання здійснювалося за чотирма групами показників. Кожній з виокремлених груп надано однакову оціночну вагу – 25 % (табл. 2.3.1).

Таблиця 2.3.1

Групи та вагові частки оціночних показників [22]

Групи та вагові частки показників у %			
А – Сприятливість середовища, 25%	Б – Інфраструктурний розвиток, 25%	В – Природні та історико-культурні ресурси, 25%	Г – Рівень розвитку туристично-рекреаційної сфери, 25%
Економічне середовище – 8,33%	Транспортна інфраструктура – 12,5%	Природні ресурси – 12,5%	Розвиток туристично-рекреаційної сфери – 25%
Безпека – 8,33%		Історико-культурні ресурси – 12,5%	
Демографія та ринок праці – 8,33%	Інформаційна та Банківська інфраструктура – 12,5%		

Підгрупи показників оцінювалися за індикаторами, які також наділені однаковими ваговими частками. Такими індикаторами обрано:

Група А – Сприятливість середовища (25 %).

Показник 1 – Економічне середовище.

Індикатори:

- 1.01 Підприємств на 10000 осіб наявного населення;
- 1.02 Фізичних осіб-підприємців на 10000 осіб наявного населення;
- 1.03 Валовий регіональний продукт (ВРП) у фактичних цінах;
- 1.04 ВРП на одну особу;
- 1.05 Капітальні інвестиції на одну особу;
- 1.06 Прямі іноземні інвестиції на одну особу;
- 1.07 Обсяг обороту роздрібною торгівлю на одну особу;
- 1.08 Обсяг виробленої будівельної продукції на одну особу;
- 1.09 Обсяг експорту товарів на одну особу;
- 1.10 Обсяг імпорту товарів на одну особу.

Показник 2 – Безпека.

Індикатори:

- 2.01 Кількість виявлених злочинів – випадків на 1000 осіб наявного населення;
- 2.02 Кількість виявлених тяжких і особливо тяжких злочинів – випадків на 1000 осіб наявного населення;
- 2.03 Кількість ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД – кількість хворих з діагнозом, що встановлений уперше в житті, на 1000 осіб наявного населення;
- 2.04 Кількість хворих з уперше в житті встановленим діагнозом активного туберкульозу на 1000 осіб наявного населення;
- 2.05 Обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти;
- 2.06 Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти у

%; до загального водовідведення;

2.07 Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення – т на км²;

2.08 Обсяг відходів I – IV класів небезпеки, накопичених у спеціально відведених місцях чи об'єктах – тис. т на км²;

Показник 3 – Демографія та ринок праці.

Індикатори:

3.01 Чисельність наявного населення;

3.02 Чисельність постійного населення у віці 16-59 років;

3.03 Робоча сила у віці 15-70 років;

3.04 Зайняте населення у віці 15-70 років – відсоток до населення віком 15-70 років;

3.05 Коефіцієнт загального приросту (скорочення) населення – на 1000 осіб наявного населення;

3.06 Безробіття населення у віці 15-70 років – у відсотках до робочої сили віком 15-70 років;

3.07 Рівень середньої освіти (за результатами ЗНО)*:

– не подолали поріг, %

– отримали 180-200 балів, %

3.08 Кількість студентів закладів вищої освіти – на 10000 наявного населення;

Група Б – Інфраструктурний розвиток (25%).

Показник 4 – Транспортна інфраструктура.

Індикатори:

4.01 Наявність аеропортів (без військових);

4.02 Пасажиропотік аеропортів, млн пасажирів;

4.03 Довжина автомобільних доріг загального користування – на км²;

4.04 Перевезення пасажирів автомобільним транспортом (автобусний);

4.05 Експлуатаційна довжина залізничних колій загального

користування – на км²;

4.06 Відправлення пасажирів залізничним транспортом;

Показник 5 – Інформаційна та банківська інфраструктура.

Індикатори:

5.01 Відсоток населення, що за останні 12 місяців користувалися послугами Інтернету;

5.02 Частка домогосподарств, які мають доступ до послуг Інтернету вдома;

5.03 Абоненти Інтернету – на 1000 наявного населення;

5.04 Абоненти рухомого (мобільного) зв'язку – на 1000 наявного населення;

5.05 Обсяг реалізованих послуг у сфері телекомунікацій та поштового зв'язку на одну особу;

5.06 Кількість банківських відділень – на 100000 наявного населення;

Група В – Природні та історико-культурні ресурси (25 %).

Показник 6 – Природно-ресурсний потенціал.

Індикатори:

6.01 Лісистість території, %;

6.02 Наявність гірських територій

6.03 Наявність об'єктів природно-заповідного фонду України*: кількість об'єктів природно-заповідного фонду України, площа об'єктів природно-заповідного фонду;

6.04 Наявність природних об'єктів Світової спадщини;

6.05 Наявність лікувальних мінеральних вод*: кількість родовищ лікувальних мінеральних вод, – запаси лікувальних мінеральних вод;

6.06 Наявність родовищ лікувальних пелоїдів, озокериту, озер і лиманів з лікувальною ропою;

6.07 Щільність річкової мережі;

6.08 Площа озер, ставків та водосховищ;

6.09 Наявність морських і унікальних озерних пляжів;

6.10 Кількість об'єктів полювання*: кількість копитних тварин на території мисливських угідь, кількість хутрових звірів на території мисливських угідь, кількість пернатої дичини на території мисливських угідь.

Показник 7 – Історико-культурні ресурси.

Індикатори:

7.01 Загальна кількість історико-культурних об'єктів, що перебувають на державному обліку;

7.02 Кількість пам'яток архітектури національного значення

7.03 Кількість елементів, включених до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України;

7.04 Наявність історико-культурних об'єктів Світової спадщини;

Група Г – Рівень розвитку туристично-рекреаційної сфери (25 %).

Показник 8 – Розвиток туристично-рекреаційної сфери.

Індикатори:

8.01 Кількість колективних засобів розміщення;

8.02 Кількість місць у колективних засобах розміщення;

8.03 Кількість осіб, які перебували у колективних засобах розміщення;

8.04 Кількість спеціалізованих засобів розміщення;

8.05 Кількість місць у спеціалізованих засобах розміщення;

8.06 Кількість осіб, що перебували у спеціалізованих засобах розміщення;

8.07 Кількість суб'єктів туристичної діяльності (туроператорів, турагентств, суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність);

8.08 Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентствами;

8.09 Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності (Тимчасове розміщення й організація харчування);

8.10 Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності (Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок);

*Індекс індикатора визначається як середнє арифметичне кількох складників [22].

Інтегральний індекс конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіону визначався як середнє арифметичне індексів за чотирма групами показників, які, своєю чергою, розраховувалися як середнє арифметичне значень індексів своїх індикаторів (індекси індикаторів, що містять кілька складників, визначалися як їх середнє арифметичне).

Оцінювання здійснене за шкалою від 1 (найгірше значення) до 7 (найкраще значення), що відповідає методиці визначення ТТСІ. Такий підхід дозволяє використовувати як експертні оцінки, так і об'єктивні (тверді) дані. Перехід від так званих твердих даних (статистичних тощо) до семибальної шкали здійснювався їх приведенням (нормалізацією) до шкали 1 - 7:

у випадку приведення даних, за якими найкращим є максимальне значення, за формулою 2.3.1:

$$O_{ip.} = 6 \times \left(\frac{Z_{p.} - Z_{мін.}}{Z_{мак.} - Z_{мін.}} \right) + 1 \quad (2.3.1)$$

де $O_{ip.}$ – оцінка регіону за окремим індикатором;

$Z_{p.}$ – числове значення даних вибірки за регіоном;

$Z_{мін.}$ – мінімальне значення даних вибірки серед регіонів;

$Z_{мак.}$ – максимальне значення даних вибірки серед регіонів;

у випадку приведення даних, за якими найкращим є мінімальне значення (індикатори показника 2 – Безпека; індикатори 3.04, 3.05; складова індикатора 3.07. Рівень середньої освіти (за результатами ЗНО) – «не подолали поріг, %» тощо), за формулою 2.3.2:

$$O_{ip.} = -6 \times \left(\frac{Z_{p.} - Z_{мін.}}{Z_{мак.} - Z_{мін.}} \right) + 7 \quad (2.3.2)$$

де *Oip*. – оцінка регіону за окремим індикатором;

Зр. – числове значення даних вибірки за регіоном;

Змін. – мінімальне значення даних вибірки серед регіонів;

Змак – максимальне значення даних вибірки серед регіонів.

За великих розривів (два і більше разів) між регіоном, що має найкраще числове значення показника і наступним регіоном, найвища оцінка надавалася двом першим регіонам. При розрахунках у таких випадках максимальним приймалося числове значення другого регіону.

Інформаційною базою для оцінювання служили:

- дані Державної служби статистики України;
- офіційні дані профільних міністерств, відомств, підприємств, організацій тощо;
- інші достовірні дані – наукових і науково-дослідних установ, державних кадастрів і реєстрів, міжнародних організацій тощо.

Оцінювання було проведене за даними до широкомасштабного військового вторгнення на територію України, оскільки при запровадженні воєнного стану доступи до інформаційних баз були призупинені або суттєво обмежені. За його результатами найвищі інтегральні оцінки конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери отримали м. Київ, Львівська та Одеська області (рис. 2.3.1, табл. 2.3.2).

Серед першого десятка регіонів за індексом конкурентоспроможності виявилися здебільшого ті, що володіють високим природно-ресурсним та історико-культурним потенціалом туристично-рекреаційної діяльності (Львівська, Одеська, Закарпатська, Івано-Франківська області), а також регіони, що мають високий економічний та демографічний потенціал і розвинуту транспортну й інформаційну інфраструктуру (м. Київ, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Київська області).

Водночас можна зазначити, що індекси конкурентоспроможності низки регіонів – насамперед Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької,

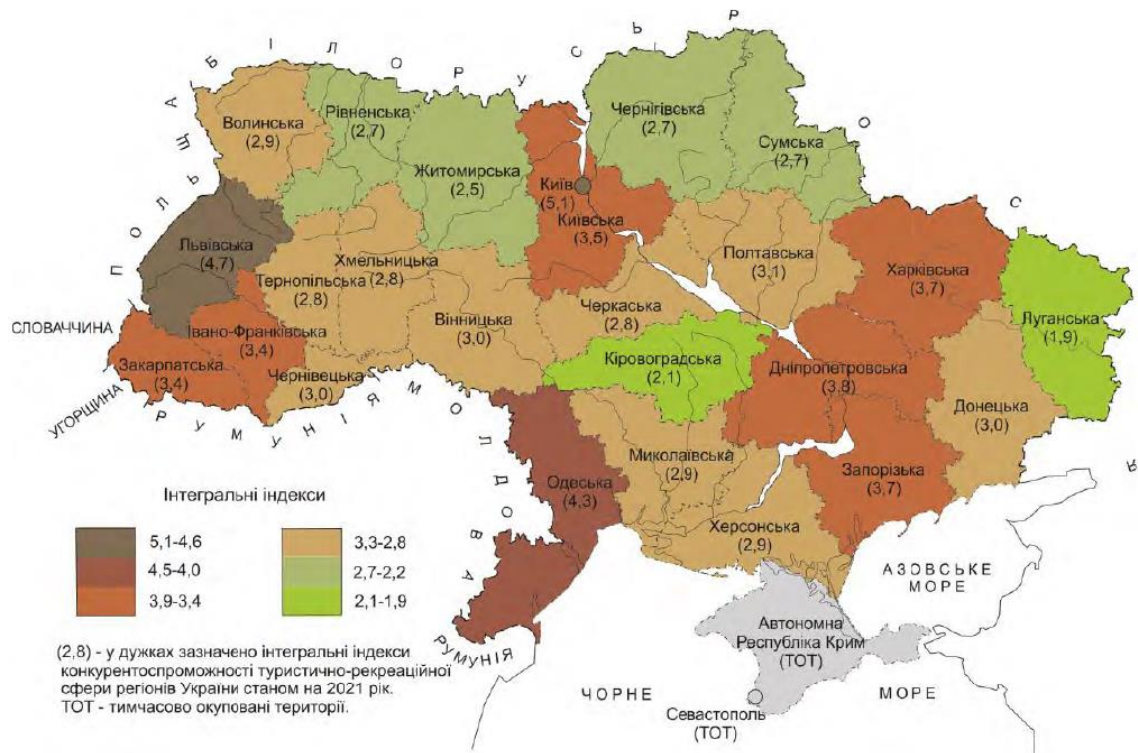

Рис. 2.3.1 Інтегральні індекси конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів України [22]

Таблиця 2.3.2

Інтегральні індекси конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів України (період до 2022 р.) [22]

№ з/п	Регіони	Індекси				
		Група А	Група Б	Група В	Група Г	Інтегральний індекс
1	2	3	4	5	6	7
...	АР Крим	...	...	...	...	...
1.	м. Київ	5,00 (1)**	6,97 (1)	3,31 (8)	4,93 (2)	5,1
2.	Львівська обл.***	4,12 (4)	4,63 (4)	5,46 (1)	4,55 (3)	4,7
3.	Одеська обл.	3,83 (13)	4,79 (3)	3,37 (5)	5,38 (1)	4,3
4.	Дніпропетровська обл.	3,99 (6-7)	4,15 (5-6)	2,64 (14)	4,30 (4)	3,8
5-6.	Запорізька обл.	3,80 (14)	3,87 (7)	3,01 (12)	4,20 (5)	3,7
5-6.	Харківська обл.	4,19 (3)	4,86 (2)	2,89 (17)	2,99 (8)	3,7
7.	Київська обл.	4,58 (2)	4,15 (5-6)	2,82 (13)	2,90 (9)	3,5
8-9.	Закарпатська обл.	3,63 (17)	3,49 (9)	4,67 (2)	1,92 (13)	3,4
8-9.	Івано-Франківська обл.	3,91 (11)	3,28 (13)	3,82 (3)	2,34 (11)	3,4

Продовж. табл. 2.3.2

1	2	3	4	5	6	
10.	Полтавська обл.	4,02 (5)	3,34 (12)	3,03 (11)	2,05 (12)	3,1
11-13.	Вінницька обл.	3,99 (6-7)	3,14 (16)	3,34 (7)	1,56 (15)	3,0
11-13.	Донецька обл.	3,84 (12)	2,75 (22)	2,12 (22)	3,34 (6)	3,0
11-13.	Чернівецька обл.	3,57 (18)	3,48 (10)	3,62 (4)	1,13 (24)	3,0
14-16.	Волинська обл.	3,97 (8)	2,86 (20)	3,09 (10)	1,55 (16)	2,9
14-16.	Миколаївська обл.	3,40 (21)	3,20 (15)	1,83 (23)	2,99 (7)	2,9
14-16.	Херсонська обл.	3,28 (24)	2,95 (18)	2,60 (16)	2,76 (11)	2,9
17-19.	Тернопільська обл.	3,92 (10)	3,40 (11)	2,45 (19)	1,23 (21)	2,8
17-19.	Хмельницька обл.	3,94 (9)	2,48 (23)	3,37 (5-6)	1,43 (17)	2,8
17-19.	Черкаська обл.	3,69 (15)	3,27 (14)	2,55 (18)	1,80 (13)	2,8
20-22.	Рівненська обл.	3,56 (19)	3,13 (17)	2,61 (15)	1,34 (19)	2,7
20-22.	Сумська обл.	3,44 (20)	3,70 (8)	2,17 (21)	1,31 (20)	2,7
20-22.	Чернігівська обл.	3,37 (22)	2,79 (21)	3,22 (9)	1,36 (18)	2,7
23.	Житомирська обл.	3,65 (16)	2,90 (19)	2,28 (20)	1,25 (21)	2,5
24.	Кіровоградська обл.	3,17 (25)	2,45 (24)	1,70 (25)	1,22 (22)	2,1
25.	Луганська обл.	3,32 (23)	1,68 (25)	1,75 (24)	1,01 (25)	1,9
...	м. Севастополь	...	...	...	...	...

Миколаївської, Херсонської областей – знижує неповне відображення вітчизняною системою статистики інформації про кількість засобів (об’єктів) розміщення туристів і відпочиваючих та кількість осіб, які у них перебували, а також відсутність офіційних даних про дохідність (обсяги послуг у грошовому вимірі) та прибутковість підприємств і об’єктів туристично-рекреаційної сфери.

Наголосимо, що проведена оцінка характеризує конкурентоспроможність туристично-рекреаційної сфери регіонів України у період до 2022 р. Враховуючи вразливість туристично-рекреаційної діяльності до безпекових чинників, беззмістовним стає поняття її економічної конкурентоспроможності в умовах війни. Однак у повоєнний період слід очікувати швидкого відродження сфери туризму й рекреації завдяки значному відкладеному попиту на подорожі, активний відпочинок і оздоровлення [22].

Отже, оцінка конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери

України свідчить про те, виокремлюються одні й ті ж регіони-лідери, серед яких – Львівська, Одеська та Дніпропетровська області, які саме в такому порядку розташувалися в обох рейтингах. До групи регіонів із високим рівнем розвитку, до війни належали Київська, Харківська, Миколаївська та Херсонська області. Слід також зауважити, що серед регіонів, що належать до груп із середнім та низьким рівнями розвитку туристично-рекреаційного потенціалу, не прослідковується значних диспропорцій щодо конкурентоспроможності туристично-рекреаційного комплексу. Аутсайдерами обох рейтингів виявилися Чернігівська, Житомирська, Рівненська, Чернівецька, Сумська та Тернопільська області.

З огляду на викладене першочерговими заходами мають бути: державна підтримка туристично-рекреаційної сфери через прийняття і впровадження державних програм і стратегій її розвитку на національному та регіональних рівнях; розробка ефективних стратегічних планів диверсифікації туристично-рекреаційних послуг; залучення передової практики найбільш розвинених туристичних і рекреаційних індустрій, впровадження стандартів якості і безпеки обслуговування, які дадуть змогу поліпшити туристичний імідж, активізувати туристичну діяльність і підвищити надходження до бюджету.

У наступному розділі нами буде визначено напрями розвитку туристично-рекреаційної сфери України в умовах повоєнного відновлення.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

3.1 Стратегічні аспекти розвитку туристично-рекреаційної сфери України

Туристично-рекреаційна сфера регіону має багатофункціональну природу. Кожна з виконуваних нею функцій має важливе значення та відіграє певну роль у розвитку людського капіталу. Власне, сталий розвиток людського капіталу також є системоутворюючою функцією туристичної сфери регіону. Вона є кінцевою метою реалізації всіх інших функцій. Туристична сфера регіону виконує важливу функцію сталого розвитку людського капіталу у процесі надання-споживання туристично-рекреаційних послуг, обслуговування туристів та відпочиваючих, як кінцевих споживачів. Туристично-рекреаційна сфера також є складовою соціальної сфери регіону й надає специфічні соціальні послуги. А отже, сфера послуг та туристична сфера мають багато чого спільного у загальних питаннях управління й регулювання.

Туристично-рекреаційна сфера регіону функціонує у певному інституційному середовищі, яке робить суттєвий вплив на формування й реалізацію ресурсного потенціалу туристичної сфери регіонального господарства. Тому необхідно виявляти ті функціональні сфери інституційної системи, які є недостатньо розвиненими у регіонах та обмежують ефективне використання туристично-рекреаційного потенціалу й розвиток туризму в регіоні.

Інститут є сукупністю формальних й неформальних правил й процедур, застосовуваних до їх порушників санкцій, різноманітних організаційних

форм, що мають забезпечити баланс інтересів суб'єктів господарювання, держави та населення, як у національній, так і у регіональній економіці.

Правила, процедури, санкції та організаційні форми, як змістовна сутність економічних інститутів, втілена у різних документах (закони, положення інструкції тощо), визначають їх вплив на туристичну сферу регіону та ефективне використання туристично-рекреаційного потенціалу території [28].

Розвиток туристично-рекреаційної сфери справедливо відноситься до одного з головних пріоритетів розбудови національної економіки. На жаль не можна констатувати наявності революційних позитивних зрушень у розбудові національної туристично-рекреаційної сфери.

Головна мета розвитку туристично-рекреаційної сфери – формування якісного й конкурентоспроможного в глобальному ринковому середовищі туристичного продукту. Деталізувати напрями досягнення даної мети можна за допомогою системи завдань розвитку ТРС, поданої на рис. 3.1.1.

Узагальнюючи наявні розробки науковці наголошують, що будь-який з означених напрямків розвитку туристично-рекреаційної сфери перетинається з розкриттям потенціалу певних туристично-рекреаційних ресурсів та з необхідністю врахування особливостей їх географічної алокації. При цьому цілком зрозумілим є те, що проста наявність навіть унікальних туристично-рекреаційних ресурсів є лише фактором розвитку (чи необхідною, але не достатньою умовою розвитку туристично-рекреаційної сфери), який потребує системного спрямування певних управлінських впливів. Більш того, для розкриття потенціалу туристично-рекреаційних ресурсів потрібна цілеспрямована активність різного роду економічних суб'єктів, які мають право доступу до туристично-рекреаційних ресурсів та власні ресурси й компетентності для підвищення ефективності використання туристично-рекреаційних ресурсів. Оскільки такі суб'єкти як правило географічно співвідносяться з зонами алокації туристично-рекреаційних ресурсів, то й

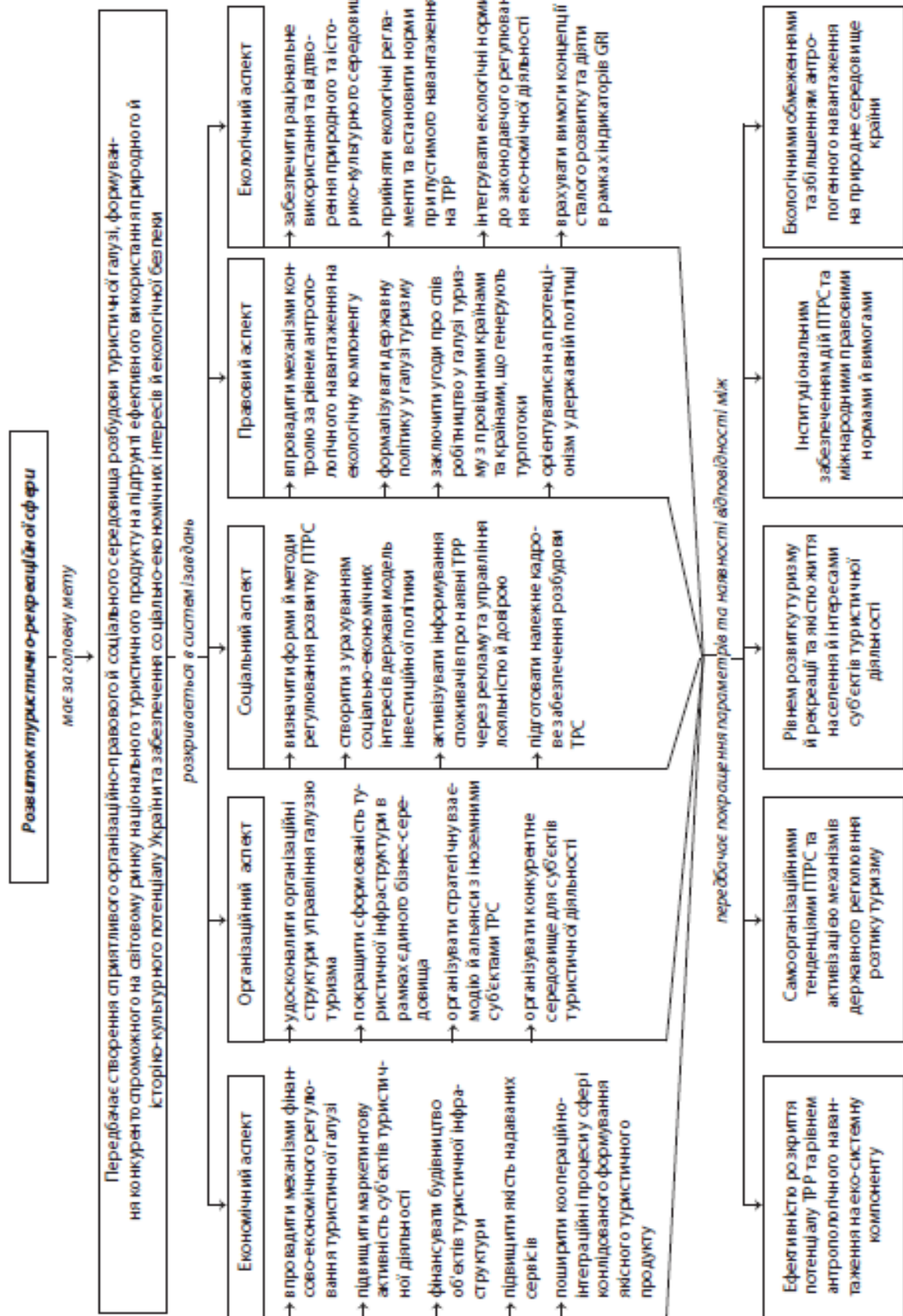

Рис. 3.1.1. Основні завдання розвитку національної туристично-рекреаційної сфери [26]

розвиток національної туристично-рекреаційної сфери пропонуємо розглядати в контексті розвитку туристично-рекреаційних кластерів (ТРК) [26].

Одним з головних елементів туристичної сфери регіону є інфраструктура. Туристична інфраструктура регіону є комплексом бізнес-суб'єктів туристичної індустрії, а також взаємопов'язаних із нею підприємств й організацій, які забезпечують матеріально-технічні й соціокультурні умови розширеного відтворення турпродукту.

Інфраструктура туристичної сфери являє собою складний трьохрівневий комплекс, до складу якого входить виробнича інфраструктура, підприємства й організації забезпечення туристичної діяльності, а також підприємства туристичної індустрії, зокрема: готельна інфраструктура; інфраструктура туристичних операторів; транспортна інфраструктура; освітня інфраструктура; інформаційно-комунікаційна інфраструктура; наукова інфраструктура; виробництво спеціалізованих товарів для туристів; спеціалізована торговельна інфраструктура.

Комплексний розвиток регіональної туристичної інфраструктури є специфічною діяльністю із реалізації практичних заходів для забезпечення збалансованого, узгодженого й системного розвитку її складових елементів, формування привабливого інвестиційного клімату у туристичній сфері регіону, підвищення її конкурентних позицій, координації регулюючих впливів державних органів влади й місцевого самоврядування та приватних бізнес-структур, подолання територіальних диспропорцій та бар'єрів розвитку, забезпечення оптимального використання туристично-рекреаційних ресурсів регіону.

Існує тісний зв'язок між рівнем розвитку елементів інфраструктури та розміром в'їзного туристичного потоку. Тому необхідно долати існуючі бар'єри й територіальні диспропорції у розміщенні елементів туристичної інфраструктури, забезпечувати збалансований й узгоджений розвиток всіх

складових інфраструктури, а також й формування у регіонах мережових туристичних структур, що дають змогу концентрувати зусилля державних органів влади й підприємців на оптимальному використанні регіональних туристично-рекреаційних ресурсів для зростання внутрішньорегіональних й в'їзних туристичних потоків й збільшення рівня доходів від туристичної сфери регіону. Таке співробітництво має ґрунтуватися на консолідації інтересів, ресурсів, координації спільних зусиль й розвитку партнерських відносин влади та бізнесу.

Переважає більшість з наявних бар'єрів на шляху розвитку регіональної індустрії туризму системи пов'язана із недостатнім рівнем розвитку як загальної, так і спеціалізованої туристичної інфраструктури.

Зокрема, слід виділити такі недоліки:

- недостатня кількість якісних засобів розміщення туристів із сучасним рівнем комфорту та обслуговування;
- порівняно висока вартість туристичних послуг;
- недостатня матеріально-технічна оснащеність і пропускна спроможність об'єктів туристичної інфраструктури.

Для подолання цих бар'єрів необхідно прикладати зусилля у напрямку:

- формування та впровадження організаційно-економічних механізмів по залученню інвестицій у туристичну інфраструктуру регіону;
- підвищення кількості та якості об'єктів туристичної інфраструктури регіону;
- підвищення привабливості та конкурентоспроможності туристичного продукту регіону;
- збільшення потоку туристів, залучення повторних потоків туристів;
- забезпечення високої ефективності діяльності бізнес-суб'єктів туристичної інфраструктури.

Туристична система визначає принципи формування та надання споживачам комплексної послуги, яка повинна охоплювати витрати на

розміщення, харчування, транспорт, розваги й оздоровлення туристів у необхідній їм пропорції. Виробництво туристичних товарів й послуг має відбуватися із урахуванням високих вимог до оточуючого середовища та матеріально-технічної бази туристичної діяльності.

Для основних і додаткових туристичних товарів й послуг матеріально-технічна база є обов'язковою умовою, яка взагалі робить споживання турпродукту можливим. Тому діяльність щодо формування, підтримки й розвитку матеріально-технічної бази регіонального туризму стимулює розвиток виробництва й реалізації супутніх товарів і послуг, а тому вона також є важливою структурною складовою туристичної системи регіону [28].

Держави, що активно стимулюють розвиток туризму, намагаються отримати від цього процесу максимальний економічний ефект. Це, у свою чергу, вимагає формування державної та регіональної туристичної політики, яка є складовою соціально-економічної політики. Туристична політика є сукупністю форм, методів й напрямків регулюючого впливу держави на туристичну сферу для реалізації конкретно визначених цілей соціально-економічного розвитку (рис. 3.1.2).

Для розвитку туристично-рекреаційної сфери України регіональний рівень діяльності та регулювання й має першочергове значення. На рівні регіонів здійснюються конкретні кроки по створенню нових та покращенню існуючих туристичних комплексів й продуктів, диверсифікації туристичного бізнесу. На рівні регіонів відбувається залучення інвестицій у конкретні проекти й підприємства, здійснюється стимулювання підприємницької активності у туристичній сфері.

Підвищення значущості регіонів у розвитку туристичного бізнесу зумовлено об'єктивними причинами, пов'язаними із розміщенням галузевих підприємств й організацій. Окрім цього політика децентралізації влади є одним з пріоритетних напрямків державної політики.

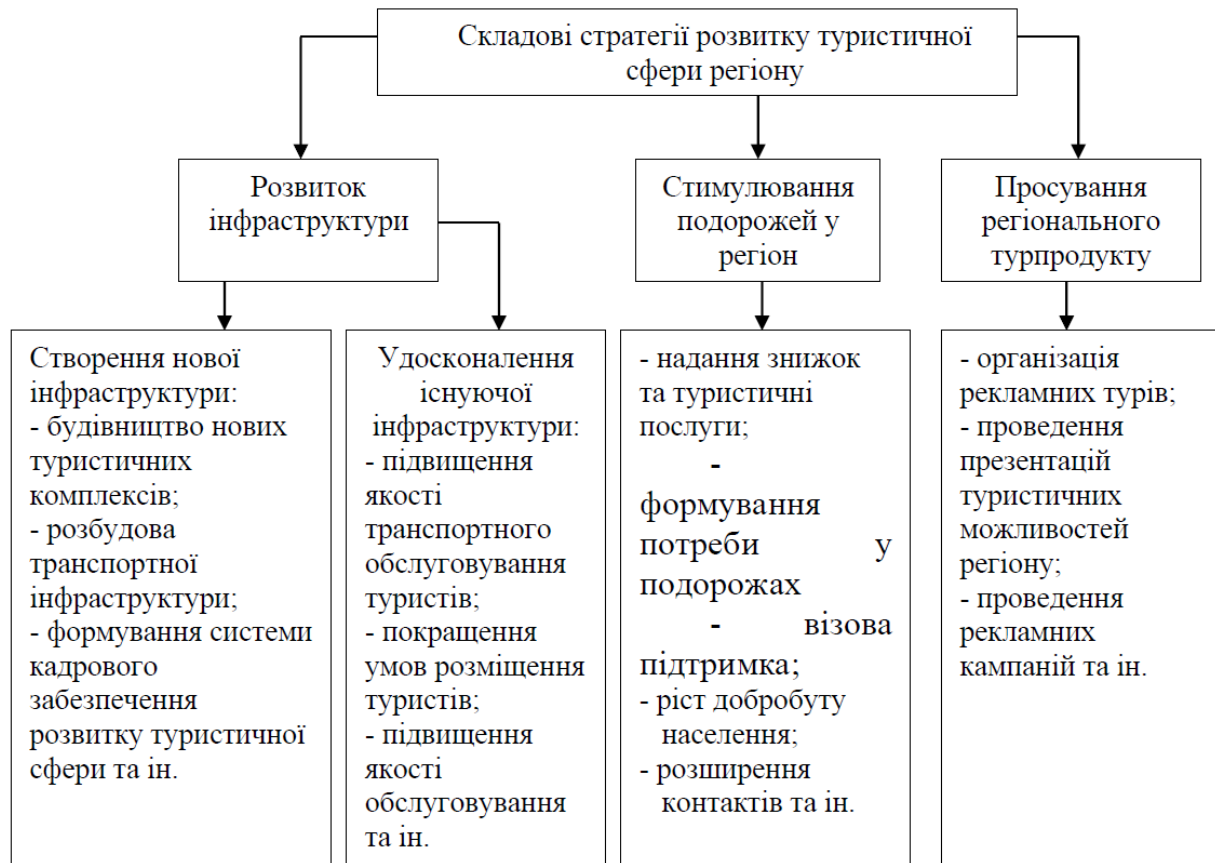

Рис. 3.1.2 Складові стратегії розвитку туристично-рекреаційної сфери в регіоні [28]

Досвід розвитку регіональних комплексів свідчить, що дієві моделі формування концепції розвитку туристичної сфери регіону повинні володіти такими ознаками:

1. Базисом їх формування мають бути науково обґрунтовані пріоритети розвитку соціально-економічної системи регіону, а також структурної політики у туристичній сфері.

2. Для забезпечення успішної реалізації визначеної системи пріоритетів розвитку туристичної системи регіону у цих моделях слід визначити та обґрунтувати конкретні схеми побудови організаційно-економічного механізму розвитку туристичного комплексу регіону. При цьому, можна говорити про різні принципові настанови формування регіональної туристичної політики.

Процес створення й реалізації регіональної туристичної політики може бути організований із використанням двох управлінських підходів: системного й сценарного.

Системний підхід до управління дає можливість представити регіональну туристичну політику як сукупність потенційних та реалізованих можливостей розвитку туризму в регіоні на засадах ефективного використання туристично-рекреаційних ресурсів території (рис. 3.1.3).

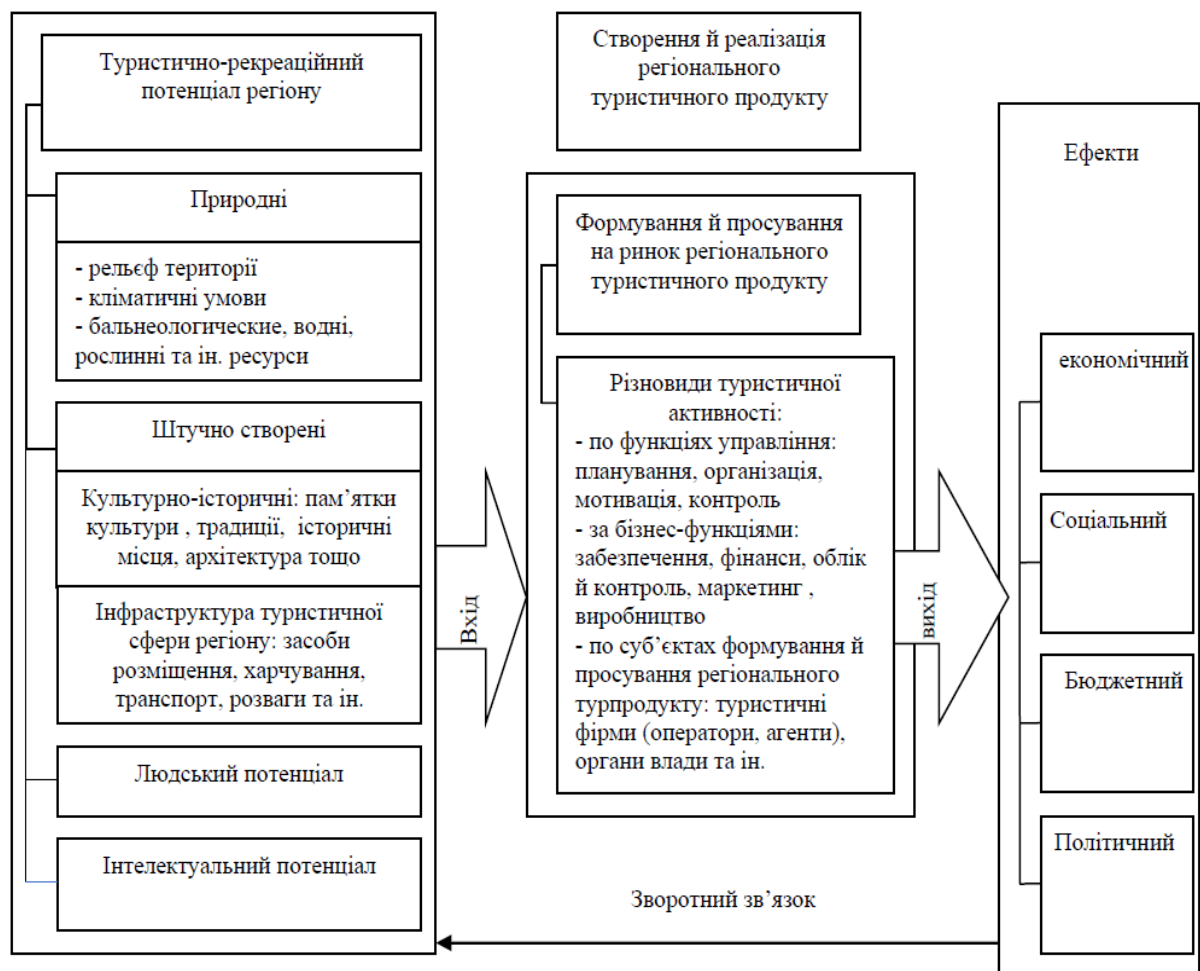

Рис. 3.1.3 Формування регіональної туристичної політики на засадах системного підходу [28]

Всі складові регіональної туристичної політики включені у процес формування й реалізації регіонального туристичного продукту, який спрямовується по обґрунтованих та визначених напрямках. Ці напрямки формуються на засадах відповідної концепції розвитку туристичної сфери

регіону, яка повинна враховувати перспективи розбудови її структури та інфраструктури, а також завдання досягнення ідеального стану.

Сценарний підхід до розробки та реалізації туристичної політики регіону передбачає, що на початковому етапі, ґрунтуючись на результатах економічної діагностики розвитку туристичної сфери регіону, здійснюється обґрунтований вибір типу основної стратегії структурних трансформацій туристичного комплексу регіону, якій має відповідати регіональна політика розвитку туризму. Другий етап передбачає встановлення базових завдань, визначення сутності й принципів формування регіональної туристичної політики (рис. 3.1.4).

Рис. 3.1.4. Розробка регіональної туристичної політики із використанням сценарного підходу [28]

Сценарний підхід передбачає, що в умовах ризику й невизначеності сучасної ситуації на туристичному ринку, формування моделі стратегічного

розвитку туристичної сфери регіону повинне відбуватися на засадах врахування об'єктивних передумов й прогнозування її розвитку. Це дасть змогу використати весь арсенал методів регулювання для стимулювання розвитку туристичної сфери регіону у передбаченому стратегією напрямку.

Концепція регіональної туристичної політики повинна бути науково обґрунтованою й містити такі елементи:

- наукове обґрунтування концепції розвитку туристичної сфери регіону на стратегічну перспективу, яка узгоджує комплекс пріоритетів розвитку регіональної туристичної індустрії із напрямками регіональної структурної політики;
- ключові напрями реалізації регіональної туристичної політики, що формують умови реалізації концепції розвитку туристичної сфери. На цих засадах формулюються пропозиції щодо стимулювання розвитку туристичної індустрії та діяльності в регіоні.

Конкретними формами втілення концепції регіональної туристичної політики є: державні та регіональні програми розвитку туристичної сфери, інші різнорівневі цільові програми, інвестиційні програми та ін.

Вагомою передумовою завершеності циклу стратегічного управління розвитком туристичної сфери регіону є перманентна діагностика ефективності цього процесу, що структурно складається з економічної, соціальної й бюджетної компонент [28].

У табл. 3.1.1 наведено узагальнене представлення теоретико-методологічного базису управління розвитком туристично-рекреаційної сфери.

У табл. 3.1.1 науковцями визначено низку гіпотез, пов'язаних з предметом дослідження та областю визначення формованої теорії. Першою гіпотезою тут постане припущення про те, що використання кластерного підходу створює умови для підвищення конкурентоспроможності певної території, яка містить туристично-рекреаційні ресурси.

Таблиця 3.1.1

Узагальнене представлення теоретико-методологічного базису
управління розвитком туристично-рекреаційної сфери [27]

Елемент	Характеристика
1	2
Науково-практична проблема	Розбудова теоретико-методологічного, інституціонального та організаційно-структурного забезпечення розвитку національної туристично-рекреаційної сфери через поширення кластерних та інтеграційних ініціатив суб'єктів туристичної діяльності в рамках зменшення антропологічного навантаження на екосистемну компоненту географічно виділеної території та додержання вимог стійкості природокористування
Гіпотеза	Розвиток туристично-рекреаційної сфери має ґрунтуватися на створенні передумов керованого поширення внутрішніх інтеграційних процесів представників туристично-рекреаційного кластера, заснованих на засадах багаторівневої вертикальної й горизонтальної інтеграції, представленої у територіальному та міжрегіональному аспектах, та орієнтованих на підвищення якості туристичного продукту при додержанні вимоги екологічної безпеки
Спрямованість положень	Розроблений теоретико-методологічний базис орієнтовано на розбудову дієвого механізму управління розвитком туристично-рекреаційної сфери, проте закладені в ньому новітні наукові результати мають впроваджуватися не лише на регіональному рівні, а на рівні первинних ланок – туристичних підприємств, залучених у кластерну та інтеграційну взаємодію.
Онтологія предметної області	Розробка теорії та методології управління розвитком туристично-рекреаційної сфери ґрунтується на удосконаленому розумінні таких концептів як туризм, рекреація, потенціал, дестинація, природокористування, розвиток, кластер, механізм
Концепція	Представлення туристично-рекреаційного кластера у вигляді фрактальної структури потребує впровадження особливого механізму управління розвитком, елементи якого будуть проєкціюватися на підлеглі рівні. В рамках таких рівнів поширюватимуться коопераційно-інтеграційні відносини, критерієм прояву яких постає консолідація систем діяльності відокремлених підприємств орієнтованих на виробництво туристичного продукту, який розглядається як системоутворюючий фактор
Об'єкт управління розвитком туристично-рекреаційної сфери	Організаційна побудова туристично-рекреаційна сфера як субцілісного об'єкта передбачає представлення об'єкта управління розвитком у вигляді ієрархічно-динамічної структури, коли кожен підлеглий рівень такого ієрархічного представлення разом зі своїм суб'єктом управління виступає як об'єкт спрямування керівних впливів від суб'єкта більш високого рівня

Продовж. табл. 3.1.1

1	2
Суб'єкт управління	Розглядається як комплексний економічний суб'єкт, що має ієрархічну побудову. Кожен рівень складається з відповідних до його місця у фрактальному представленні кластера організаційно виділених керівних органів, які мають право регламентувати доступ до ресурсів кластера та обмежувати ступені свободи об'єкту управління згідно з обраною траєкторією розвитку.
Керівний вплив	Реалізується у директивному чи індикативному вигляді в залежності від організаційної побудови кластера та рівня прояву владних відносин у суб'єкт-об'єктних відносинах підприємств туристично-рекреаційної системи, залучених у кластерну та інтеграційну взаємодію. Спрямування керівних впливів на системи діяльності інтегрованих підприємств орієнтується на отримання найкращої комбінації туристично-рекреаційних ресурсів та ресурсів й компетентностей підприємств туристично-рекреаційної сфери. Керівний вплив реалізується через встановлення регламентів доступу до туристично-рекреаційних ресурсів.
Обмеження на реалізацію цільової функції	Представлення цільової функції розвитку туристично-рекреаційної системи як надання більш атрактивного туристичного продукту підпорядковується потребі додержання складної системи балансів між особистими цілями учасників кластера, їх втратами від прийняття системи інтеграційних обмежень та потребою додержання сталого природокористування й ведення екологічно безпечної діяльності

Підвищення ефективності діяльності професійних учасників туристичного ринку та решти підприємств туристично-рекреаційної сфери відбувається за рахунок удосконалення ланцюгів створення надаваної споживачу цінності, які у своїй взаємодії формують туристично-рекреаційний кластер [27].

Отже, основними напрямками формування ефективного механізму реалізації стратегічних завдань подальшого розвитку рекреаційно-туристичної сфери має бути: збалансоване державне та регіональне регулювання суспільно-економічних відносин у сфері організації та розвитку рекреації та туризму; забезпечення доступності рекреаційно-туристичних послуг для всіх верст населення; ефективна інвестиційна політика.

У наступному підрозділі нами буде обґрунтовано пропозиції щодо формування туристично-рекреаційного кластерів у регіонах України.

3.2 Пропозиції щодо формування туристично-рекреаційного кластеру у Полтавській області

Процес формування туристично-рекреаційного кластеру починається з появи ініціатив різних суб'єктів – представників державних управлінських структур, бізнес-структур, місцевої громади. Він передбачає створення керуючої компанії, розробка стратегічного плану розвитку туризму на території, здійснення потокового управління, проведення моніторингу, подальшого саморозвитку на принципах самоуправління. Керуюча компанія – самостійна юридична особа, діяльність якої ґрунтується на принципах державно-приватного партнерства. В керуючій компанії повинні працювати представники різних учасників туристичного кластера – адміністрації, підприємницького та «третього» сектору [36].

Таблиця 3.2.1

Система інтересів учасників туристично-рекреаційного кластера [25]

Учасник туристичного кластера	Інтерес учасника
1	2
Адміністрація регіону	- ріст податкових надходжень в бюджетну систему (ріст числа платників податків та оподаткованої бази) ; - поява нових форм взаємодії з бізнесом на основі принципів державно-приватного партнерства; - поява реальних умов для диверсифікації економічного росту в регіоні; - соціальна політична значимість: туристичний кластер як форма соціальних обов'язків перед населенням; - здатність реально ефективно управляти соціально економічними процесами в туристичній сфері регіону

Продовж. табл. 3.2.1

1	2
Підприємницький сектор	- поява нових господарюючих суб'єктів підприємницького сектору; - ріст конкурентних сил та ділової активності підприємницького сектору; - підвищення соціальної відповідальності підприємницького сектору туристичної сфери в регіоні;
«Третій» сектор	- ріст задоволеного попиту потреб соціального маркетингу в туристичній сфері регіону
Сектор домогосподарств	- ріст задоволеного попиту на туристичні послуги населення в регіоні та за його межами;
Всі учасники туристичного кластера	- забезпечення синергетичного ефекту, ефекту масштабу, стимулювання інновацій, інвестицій, ріст соціально-економічної ефективності тур бізнесу, розвиток зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів туристичного бізнесу.

При розробці стратегії в якості головних напрямків можуть бути взяті розвиток і стійкість. Конкурентоспроможність кінцевого туристичного продукту буде залежати від менеджменту, здатного провести продукт на ринок, і від фахівців, їх обслуговуючих. Основна конкурентна боротьба в останні десятиліття з цінової конкуренції перемістилася в інноваційну. Для успішної реалізації стратегії необхідно грамотно організувати роботу з метою випередження в інноваційних областях. Випередження в інноваціях відрізняється від стратегії, яка здійснювалася в попередні епохи, коли основою стратегії була мінімізація витрат.

При підготовці рішень доцільно спочатку визначити шляхи розвитку. а потім на базі маркетингових досліджень здійснювати роботи по відборі тих напрямів і продуктів, які будуть реально затребувані ринком [40]. Надалі фінансові розрахунки повинні показати ті напрямки, котрі дадуть найбільшу економічну ефективність або будуть сприяти стабільному розвитку підприємств кластера.

Потреби ринку носять найрізноманітніший характер. Ситуація на ринку при формуванні туристично-рекреаційного кластера повинна ретельно але відслідковуватися. Наприклад, через засоби масової інформації, в ході

переговорних процесів, на основі довгострокових домовленостей і іншим образом. Все це, поза всяким сумнівом, повинні використовувати аналітики. Але сама оперативна інформація і найточніша інформація виходить в ході реалізації конкретного продукту. Доцільно починати аналіз з маркетингу саме з цієї інформації.

В рамках стратегії розвитку туристських кластерів управління може бути організовано за такою схемою (рис. 3.2.1).

Рис. 3.2.1 Модель-схема управління розвитком туристичної сфери в рамках туристско-рекреаційного кластера [25]

Згідно даної моделі, формування турпродукту відбувається на підприємствах безпосередньо туристської сфери. Також в формуванні турів беруть участь і підприємства, що належать до категорії туристської інфраструктури та супутньої інфраструктури. Тобто, формування кожної складової турпродукту відбувається на окремому підприємстві, що полегшує управління капіталом, що не обтяжує бізнес додатковими ризиками, знижує витрати власників, пов'язаних з впровадженням інновацій.

Брати участь у формуванні турів може і координаційна рада з розвитку туризму. Ця організація повинна приймати ключові рішення, націлені на підвищення ефективності бізнесу, сприяти розвитку туристичної індустрії району, стимулювати діяльність підприємств в даній сфері, а також приймати

певну участь у формуванні турів, маршрутів та просуванні турпродукту на ринки.

Запропонована дослідниками модель стратегічного розвитку туристичного кластера сприяє не тільки скороченню числа потенційних конкурентів (в даному випадку – інші райони, території), які не здатні вписатися в обраний стандарт, але веде до мінімізації витрат виробництва, що, в свою чергу, позитивно при ціновій конкуренції.

Соціальна економічна система туристично-рекреаційного комплексу є дуже складна, гнучка, динамічна зі складними властивостями взаємодії зв'язку між її структурними елементами. Тому в практиці управління туристично-рекреаційним комплексом суб'єктам управління дуже важливо враховувати ці властивості системи. З позиції системного підходу це значить, що з часом середині системи пріоритетність її елементів змінюється і необхідно керувати цими змінами, постійно відстежуючи особливості функціонування системи і їх трансформації.

При використанні кластерного методу в практиці управління туристично-рекреаційною діяльністю регіону вимагається наступне:

- інформаційно-методичне забезпечення, організація і технологія ведення регіональної статистики, в тому числі статистики сільського (зеленого) туризму;
- аналіз даних статистичного обліку територій досліджуваного регіону, в результаті якого здійснюється вибір території в якості основи з відповідними базовими значеннями елементів його інноваційної системи;
- затвердження на рівні державних регіональних і галузевих управлінських структур в рамках регіональних комплексних програм соціально-економічного розвитку територій, які включають туристичну складову.

Для координації діяльності агротуристичного кластера, організації взаємодії і розподілу відповідальності між учасниками необхідно створити

раду у склад якої ввійдуть керівники об'єднаних підприємств, представники малих форм господарювань, представники місцевих органів влади.

У структурі туркласстера продукт, що формується вузьким колом підприємств, враховує не тільки можливості виробництва своєї компанії, але і можливості найближчих партнерів. Одне з ключових положень стратегії в тому, що розвиток кластера має створити умови для включення в процес отримання замовлень більш широке коло організацій.

Участь представників владних структур в роботі ради кластера дасть можливість владі безпосередньо впливати на прийняття економічних і організаційних рішень в кластері, виступаючи в цьому в якості рівноправного партнера. Основною задачею ради буде сприяння інноваційному розвитку всіх учасників, а також забезпечення ефективного динамічного розвитку агротуристичного кластеру в цілому.

Туристично-рекреаційний кластер являє собою форму просторової організації туризму, що складається із сукупності підприємств сфери туристського обслуговування і сполучених галузей, об'єднаних горизонтальними зв'язками, синергія яких призводить до підвищення ефективності функціонування сукупності в цілому та її окремих підприємств, сприяє посиленню внутрішньо- і міжрегіонального розподілу праці (рис. 3.2.2).

В результаті функціонування кластера буде отримана як основна, так і супутня продукція, яка буде реалізована по різноманітних каналах.

Таким чином, потенційний попит на сільський агротуризм, наявність унікальних природно-рекреаційних ресурсів, умов для розміщення туристів, зацікавленість і бажання сільських жителів організовувати агротуристичні господарства, створюють базові умови і передумови для розвитку туризму в сільській місцевості [25].

У структурі туристичного кластера доцільно виділяти чотири основні сектори:

Рис. 3.2.2 Характеристика просторової організації туристської діяльності у формі кластерів [25]

1) сектор виробництва туристичних послуг об'єднує туроператорські фірми та турагентства, заклади з розміщення та оздоровлення туристів (готелі, мотелі, кемпінги, санаторно-курортні заклади, турбази), підприємства з перевезення туристів (автотранспортні підприємства, авіакомпанії, залізниці тощо), заклади з організації харчування туристів (ресторани, кафе, їдальні) та заклади з організації дозвілля туристів

(екскурсійні бюро, музеї, театри, заклади індустрії розваг (казино, аквапарки та ін.), національні природні парки, заповідники, заказники, ботанічні сади, зоопарки. Отже, цей сектор охоплює підприємства, які безпосередньо виробляють і реалізують туристичні послуги.

2) сервісний сектор об'єднує банківсько-кредитні та страхові установи, навчальні заклади туристичного профілю, наукові установи, а також бізнес-центри, лізингові компанії. Підприємства сервісного сектора надають різноманітні послуги (фінансові, освітні, посередницькі) ключовим підприємствам кластера.

3) допоміжний сектор. По-перше, включає різноманітні підприємства з виробництва сувенірів, туристичного спорядження, специфічних для певної місцевості товарів; по-друге, поліграфічні підприємства, картографічні фабрики, періодичні видання, теле-радіокомпанії; по-третє, органи державної влади, агенції регіонального розвитку, міжнародні та державні фонди і програми.

4) сектор забезпечення життєдіяльності туристичного кластера пов'язує між собою окремі сектори та підприємства туристичного кластера, забезпечуючи координацію їх діяльності. Але варто зазначити, що така структура туристичного кластера не є сталою, тому що склад учасників може розширюватися. Все частіше встановлюються зв'язки з іншими кластерами економіки (найчастіше з продовольчими, автомобільними, медіа-кластерами). До його складу входять маркетинговий, рекламно-інформаційний, логістичний і юридично-аудиторський відділи [21].

Агротуристичні кластери мають ряд пріоритетів у порівнянні з іншими об'єднаннями і сприяють регіональному розвитку через:

- 1) збільшення продуктивності виробництва;
- 2) стимулювання інновацій;
- 3) мінімізацію ризиків через їх розподіл між учасниками кластеру;
- 4) погодження дій учасників кластеру для ефективнішого застосування

зовнішніх інвестицій;

5) спроможність впроваджувати суттєві переміни, гнучкість, пропонувати нижчу цінову політику, додати тиск конкурентів;

6) розвиток інфраструктури сільських територій [53].

Серед додаткових переваг заснування агротуристичних кластерів на регіональному рівні також виділяють:

- можливість проведення спільних маркетингових дій;
- організація та просування туристичних продуктів учасників кластеру;
- розробка та просування агротуристичних брендів у сільській місцевості;
- спільна участь у освітній та науковій діяльності тощо [34].

У зв'язку з цим запропоновано проєкт агротуристичного кластера «Полтавщина». Ідея кластера – це створення ланцюжка різних послуг. В одному місці організовується нічліг, в іншому – якісне харчування, далі – проводиться майстер-клас. Крім того, багато садиб мають контакти з турагентствами та музеями, є база даних ремісників, аніматорів, фахівців з дитячих свят. Сила кластера полягає в тому, що він створює колективний агротуристичний продукт, збільшує ємність місцевого туристичного ринку та, звичайно, розширює потік туристів.

Можна сказати, що агротуристичні кластери позиціонують та просувають внутрішній туризм.

Пропонований агротуристичний кластер буде розташований на території Полтавської області. Він буде складатися з сільськогосподарських підприємств (ферми, домогосподарства), підприємств з обслуговування туристів (садиби сільського зеленого туризму, підприємства ресторанного бізнесу, транспортні, промислові, торговельні, підприємства дозвілля), рекламно-інформаційних підприємств (туристично-інформаційний центр, екскурсійне бюро, туристична фірма), фестивалів, виробників сувенірної

продукції, підприємств із надання додаткових послуг, медичних закладів, закладу вищої освіти та безпосередньо туристичних ресурсів регіону (рис. 3.2.3).

Рис. 3.2.3 Структура агротуристичного кластера «Полтавщина»
[складено автором]

Для координації діяльності агротуристичного кластера, організації взаємодії й розподілу відповідальності між учасниками необхідно створити раду в склад якої ввійдуть керівники об'єднаних підприємств, представники малих форм господарювань, представники місцевих органів влади.

Створення кооперації – відповідальний процес, важливо дотримуватися всіх умов та рекомендацій, завдяки чому вона стане надійним інструментом досягнення узгодженої учасниками мети. Важливою частиною цього процесу

є розгляд необхідних кроків для розвитку кооперації.

Крок 1 – формування ініціативної групи з числа зацікавлених учасників. Для створення кооперації необхідний пошук майбутніх партнерів зі схожими потребами, зацікавлених об'єднатися, в тому числі і ресурсами, для спільної мети. Це можуть бути знайомі, колеги, жителі вашого населеного пункту, їх можна зустріти на виставках, ярмарках, стартап-уїкендах. Бажано, щоб на початковому етапі група мала різноманітні навички, але рівний потенціал до розвитку.

Крок 2 – проведення зібрань потенційних учасників. Після того, як потенційні учасники знайдені, необхідно провести загальні збори (серію зборів), де визначаються цілі та завдання співпраці, види діяльності, форма організації кооперації (наприклад, кооператив), способи покриття витрат кооперації, загальна вигода й вигода кожного, створюється робоча група з розробки проекту кооперації. Для закріплення домовленостей пропонується підготувати протокол (декларацію) про наміри і підписати кожним з учасників. Протокол про наміри не є юридичним документом.

Крок 3 – розробка проекту кооперації. Після того, як домовленості визначено, задокументовано та узгоджено партнерами, робоча група розробляє проект кооперації в форматі бізнес-плану.

Крок 4 – обговорення, доробка проекту. Він розглядається та затверджується зборами учасників. Як правило, процедура узгодження проекту може проводитися кілька разів. Кожні збори мають бути оформлені протоколом, що містить детальний опис рішень. Підсумком цього етапу стане узгоджений проект.

Крок 5 – створення кооперативу або проєктної команди. Проєкт кооперації реалізується неформальною групою (проєктною командою) або організацією, установа якої може бути частиною проєкту. Неформальне об'єднання може формуватися шляхом підписання угоди про партнерство. Створення організації здійснюється шляхом реєстрації юридичної особи.

Крок 6 – реалізація проєкту кооперації. Даний етап – це покрокова реалізація проєкту кооперації з обов’язковим періодичним моніторингом і оцінкою. Вони визначаються учасниками проєкту кооперації [7].

Розглянемо детально кожного учасника агротуристичного кластера «Полтавщина». В агротуристичний кластер «Полтавщина» попередньо мають увійти:

1. Садиби сільського зеленого туризму Полтавської області, а саме: етносадиба «Лялина Світлиця», етнопоселення «Старий Хутір», садиба «Покровська», гостинний дім «Золота Сота», садиба «Вільхове» та хутір «Яблучне».

2. Підприємства ресторанного бізнесу: ресторан «Полтавська галушка», ресторан «Козачка», ресторан «Диканька» (м. Полтава) готельно-ресторанний еко-комплекс «Лубенська Слобода» (м. Лубни), ресторан «Удай» (м. Пирятин), ресторан «Козацькі розваги» (сmt Гоголево), кафе «Куманець, ресторан «Файне» (сmt Опішня).

3. Підприємства із надання додаткових послуг – магазин «Велоцентр» (продаж велосипедів, майстерня), «Полкат» (оренда велосипедів, м. Полтава), «Veliki.ua» (прокат та ремонт велосипедів, м. Миргород), послуги гід-провідника на підприємствах дозвілля.

4. Підприємства культури та дозвілля: 1) музеї: Полтавський краєзнавчий музею імені Василя Кричевського, Музей Полтавської області, Білицький народний музей історії та художньо-ужиткового мистецтва, Великосорочинський літературно-меморіальний музей Миколи Гоголя, Національний музей-заповідник М. В. Гоголя, Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному; 2) природоохоронні установи: Національні парки: Пирятинський національний природний парк, Нижньосульський національний природний парк; 3) пам’ятки природи, ботанічні сади та парки загальнодержавного значення: Березоворудський парк, Полтавський міський парк (с. Яківці).

5. Фестивалі: Міжнародний фестиваль «Полтавська галушка» (м. Полтава), регіональний мистецький фестиваль «Феєрія гончарства» (сmt Опішня), фольклорне свято «Купальські ігри на батьківщині Миколи Гоголя» (с. Гоголеве Миргородського району), етнофестиваль «Гелон Фест» (с. Більськ Котелевського району), регіональний мистецький фестиваль «Решетилівська весна» (сmt Решетилівка), культурно-гастрономічний фестиваль «Опішня – СливаФест» (сmt Опішня), Національний Сорочинський ярмарок (с. Великі Сорочинці Миргородський району).

6. Промислові та торговельні підприємства – ПрАТ «Домінік», ПрАТ «Полтавський олійноекстракційний завод Кернел груп», супермаркети мережі «Маркетопт», «Рідне село» та місцеві торговельні підприємства.

7. Фермерські господарства – агропромислова компанія «Докучаєвські Чорнозем», агрофірма «Маяк», Приватна агрофірма «Україна».

8. Транспортні підприємства – транспортно-туристична компанія «Автолідер» (м. Полтава).

9. Рекламно-інформаційні підприємства – Обласний центр туристичної інформації Полтавщини, рекламне агентство «БОЙКО» (м. Полтава), туристична агенція «Апex Tour Poltava Parovoz» (ФОП Литвин О. М.).

10. Медичні заклади: КП «1-А міська клінічна лікарня Полтавської міської ради», КП «Лубенська лікарня інтенсивного лікування» Лубенської міської ради, КП «Пирятинська лікарня Пирятинської міської ради».

11. Виробники сувенірної продукції – виготовлення сувенірної та рекламної продукції «Виробнича компанія «Екстрафіка-М» (м. Полтава).

12. Освітні заклади – Полтавський університет економіки і торгівлі.

13. Органи державної влади та місцевого самоврядування – Департамент культури і туризму Полтавської обласної військової адміністрації, Полтавська міська рада, Пирятинська міська рада, Лубенська міська рада, Лубенська районна військова адміністрація, Опішнянська селищна територіальна громада.

14. Туристичні ресурси Полтавської області – пам'ятки садово-паркового мистецтва, національні природні парки, музеї, садиби, мальовничі ландшафти тощо.

15. Потенційні туристи.

Також, ґрунтуючись на означених пропозиціях та приймаючи підхід щодо підпорядкування процесів розвитку наявності різного роду похідних передумов, які проявляються в різних сферах, дослідниками пропонується концептуальна схема організації управління розвитком підприємств туристично-рекреаційної сфери (рис. 3.2.4).

Рис. 3.2.4 Концептуальний підхід до структурування розвитку туристично-рекреаційної сфери [27]

Орієнтуючись на рис. 3.2.5, можна зробити висновок, що розвиток підприємств туристично-рекреаційної сфери, з одного боку, буде підпорядкований обраним в певному туристично-рекреаційному регіоні (кластері) стратегії та орієнтирам, з іншого – буде оказувати вплив на динаміку регіонального розвитку [27].

Отже, завдяки активному функціонуванню запропонований агротуристичний кластер «Полтавщина» дозволить розкрити можливості регіону як привабливої туристичної дестинації та забезпечить залучення інвестицій, створить привабливий інвестиційний клімат, дозволить збільшити обсяги капіталовкладень у туристично-рекреаційну сферу регіону.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Туристично-рекреаційна сфера – це діяльність різних підприємств, яка спрямована на задоволення туристично-рекреаційних потреб населення. Вона є частиною соціальної сфери регіону і тому функціонує у сфері соціальних послуг певного виду і роду.

Україна має всі необхідні рекреаційні умови і володіє відповідними ресурсами для розвитку рекреаційно-туристського господарства та перетворення його на провідну галузь економіки і важливу частину європейського туристичного ринку.

Оцінка конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери України засвідчила, що першочерговими заходами мають бути: державна підтримка туристично-рекреаційної сфери через прийняття і впровадження державних програм і стратегій її розвитку на національному та регіональних рівнях; розробка ефективних стратегічних планів диверсифікації туристично-рекреаційних послуг; залучення передової практики найбільш розвинених туристичних і рекреаційних індустрій, впровадження стандартів якості і безпеки обслуговування, які дадуть змогу поліпшити туристичний імідж, активізувати туристичну діяльність і підвищити надходження до бюджету.

У сучасних умовах одним з багатообіцяючих напрямків дослідження та моделювання розвитку туристично-рекреаційної діяльності є кластерний підхід. Зокрема, у роботі було обґрунтовано, що кластерна модель розвитку промислового туризму спрямована на встановлення вигідних взаємозв'язків, які роблять учасників кластера сильнішими порівняно з тими підприємствами, які працюють поодиноко. Кластерна модель регіонального розвитку активізує підприємницьку діяльність у сфері туризму і рекреації, сприяє створенню нових робочих місць, зростанню доходів місцевого населення й наповненню бюджетів, покращенню якості туристичних

продуктів тощо. Функціонування туристично-рекреаційних кластерів в Україні сприятиме вирішенню важливих соціально-економічних проблем, дасть змогу отримати синергійний ефект від взаємодії учасників, підвищити конкурентоспроможність економіки тощо.

У роботі запропоновано проєкт агротуристичного кластера «Полтавщина». Базовими засадами розвитку агротуристичних кластерів в Україні є нові, інноваційні принципи ведення власної справи, підприємницької діяльності, сімейного бізнесу, які обумовлюють активне доручення до цих проєктів нових зацікавлених осіб, активних громадян, майбутніх партнерів-учасників кластера. Світова практика свідчить про високу економічну результативність діяльності значної кількості різноманітних кластерів, підтверджуючи їх конкурентні переваги порівняно із традиційними формами організації бізнесу.

Завдяки активному функціонуванню запропонований агротуристичний кластер «Полтавщина» дозволить розкрити можливості регіону як привабливої туристичної дестинації та забезпечить залучення інвестицій, створить привабливий інвестиційний клімат, дозволить збільшити обсяги капіталовкладень у туристичний комплекс. Тобто, кластеризація – один з найважливіших шляхів інноваційного розвитку туристичної діяльності, поєднання традиційних та новітніх форм організації бізнесу, раціонального природокористування та громадських інституцій у туристично-рекреаційній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреології та рекреаційної географії. К.: Палітра. 1998. 130 с.
2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: КНУ, 2001. 397 с.
3. Биркович В. І. Тенденції та перспективи розвитку туристично-рекреаційної галузі в Закарпатській області. Стратегічні пріоритети: наук. аналіт. зб. 2009. № 2 (11). С. 218-224.
4. Бондаренко М. Теоретичні засади розвитку індустрії туризму. Економічний часопис ХХІ. 2012. № 3-4. С. 19-22.
5. Воловик Л. М. Особливості розвитку рекреаційно-туристичного комплексу столичного регіону (на прикладі Київської області). Географія та туризм: наук. зб. 2013. Вип. 26. С. 164-173.
6. Галазюк Н. М., Зелінська О. М., Лютак О. М. Сутність та складові елементи формування туристично-рекреаційної інфраструктури в сучасних умовах. Економічні науки. Серія: Економічна теорія та економічна історія. 2015. Вип. 12. С. 11-21.
7. Гапоненко Г. І., Євтушенко О. В., Шамара І. М., Василенко А. В. Створення агротуристичного кластера як основа інноваційного відновлення Харківщини в повоєнний період. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2022. Вип. 16. С. 52-63.
8. Гарбера О. Основні теоретичні та практичні аспекти інноваційної діяльності в туристичному господарстві України. Інвестиції: практика та досвід. 2009. № 23. С. 29-31.
9. Голод А. П., Іжевська О. П., Коркуна О. І. Кластерна модель розвитку індустрії гостинності регіону. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2019. Вип. 4 (21). URL: <http://www.easterneurope->

ebm.in.ua/journal/21_2019/60.pdf

10. Григорчук Д. В. Управління розвитком туристичної індустрії України в умовах євроінтеграції: дис. ... д-ра філософії: 051; Київський національний університет технологій та дизайну. Київ, 2023.

11. Давидова О. Особливості застосування інновацій у розвиток туристичної галузі України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка». 2015. № 7 (172). С. 65-69.

12. Дворська І. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>

13. Державна служба статистики України / Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

14. Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки та план заходів з її реалізації. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/regionalna-politika/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/derzhavna-strategiya-regionalnogo-rozvitku-na-2021-2027-roki-ta-plan-zahodiv-z-yiyi-realizaciyi>

15. Державне агентство розвитку туризму України. URL: <https://tourism.gov.ua>

16. Дидів І. Б. Підприємницькі засади розвитку агротуризму. Вісник Львівського національного аграрного університету: економіка АПК. 2019. № 26. URL: http://www.lnau.edu.ua/lnau/attachments/7553_dis.pdf

17. Дудчик О. Ю., Сальникова Т. В. Значення туристичної галузі для макроекономічного розвитку України. Проблеми та перспективи забезпечення макроекономічної стабільності: монографія / за ред. С. В. Леонова, М. М. Бричко. Суми: Сумський державний університет, 2022. 181 с.

18. Жук П. В. Туристично-рекреаційна сфера регіону як об'єкт дослідження конкурентоспроможності. Регіональна економіка. 2022. № 2. С. 17-24.

19. Карпатський рекреаційний комплекс / За ред. М. І. Долішнього,

М. С. Нудельмана, К. В. Ткаченко. К.: Наукова думка, 1984. 148 с.

20. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні: навч. посіб. Чернівці: Зелена Буковина, 2003. 122 с.

21. Ковальва Ю. М., Алишева Н. В. Практичні приклади функціонування кластерів у світі. Механізм регулювання економіки. 2008. № 3 (2). Т.1. С. 92-100.

22. Конкурентоспроможність туристично-рекреаційної сфери Карпатського регіону України: наукове видання / наук. ред. Кравців В. С. Львів, Державна установа «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2023. 110 с.

23. Костинець В. В. Державне регулювання економічним розвитком сфери туризму та гостинності: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.03. К.: НАУ, 2021.

24. Кравців В. С., Євдокименко В. К., Габрель М. М., Копач М. В. Рекреаційна політика в Карпатському регіоні: принципи формування та шляхи реалізації. Чернівці: Прут, 1995. 72 с.

25. Кравчук А. О. Кластерний розвиток суб'єктів зеленого туризму в Україні. Ефективна економіка. 2015 № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4089>

26. Куніцин С. В. Методологічні засади управління розвитком туристично-рекреаційної сфери. Проблеми економіки. 2012. № 4. С. 78-84.

27. Куніцин С. В. Концептуальний підхід до побудови організаційного механізму управління розвитком підприємств туристично-рекреаційного кластеру. Культура народів Причорномор'я. 2012. №238. С. 55-58.

28. Любаров Ю. Й. Напрямки й бар'єри регіонального розвитку туристичної індустрії. Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». 2020. № 2. С. 235-249.

29. Мальська М. П., Антонюк Н. В. Міжнародний туризм і сфера послуг: підручник. К.: Знання, 2008. 661 с.

30. Мальська М. П., Зінько Ю. А. Типи і моделі кластерів сільського туризму в Україні. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм. 2018. Вип. 2. URL: <http://tourism.knukim.edu.ua/article/download/154397/159916>

31. Мальська М. П., Рутинський М. Й., Паньків Н. М. Туризм у міжнародному і національному вимірах. Історія і сучасність: монографія. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 268 с.

32. Мальська М. П., Худо В. В. Туристичний бізнес: теорія та практика. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2007. 424 с.

33. Маслиган О. О. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку туристично-рекреаційних кластерів у регіонах України: автореф. дис. ... д-ра екон. наук / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів, 2021. 39 с.

34. Матвійчук Л. Ю., Васильчинко А. О., Дашук Ю. Є. Функціонування кластерів сільського туризму як інструмент розвитку регіонів України. Економічний форум: науковий журнал. 2022. № 1. URL: http://e-forum.lntu.edu.ua/index.php/ekonomichnyy_forum/article/view/281/269

35. Мельниченко О., Величко Л. Індустрія туризму: сутність, складові, кластери, необхідність державного регулювання. Теорія та практика державного управління. 2015. Вип. 4. С. 3-9.

36. Можливості працевлаштування молоді у сфері зеленого туризму: методичні рекомендації щодо започаткування власної справи / за заг. ред. О. В. Кулініча. Харків: Інститут соціальної політики регіону, 2011. 124 с.

37. Моїсєєва Н., Пилипенко С., Омельченко Г. Диспозитиви туризму: розмаїття сенсів. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. 2019. № 193. С. 139-148.

38. Павлов В. І., Черчик Л. М. Рекреаційний комплекс Волині: теорія, практика, перспективи: монографія. Луцьк: Надстир'я, 1998. 124 с.

39. Парфененко Г. Стало відомо, як війна в Україні вплинула на туризм Німеччини та США: озвучено неутішні прогнози. URL: <https://dip.org.ua/nimechchina/stalo-vidomo-yak-vijna-v-ukraini-vplinuli-naturizm-nimechchini-ta-ssha-ozvucheno-nevtishni-prognozi/>

40. Перевознікова О. В. Формування кластерів як засіб підвищення конкурентоспроможності економіки регіону. Економічний простір. 2010. № 43. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2010_43/statti/12.pdf

41. Підвальна О. Г. Інноваційна структура туристично-рекреаційного комплексу та фактори його розвитку на регіональному рівні. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2020. Т. 31 (70). № 3. С. 26-30.

42. Пригара О. В., Брик С. Д., Голубець І. М. Розвиток туристично-рекреаційного комплексу в умовах сталого зростання економіки. Економіка та суспільство. 2021. Вип. 33. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/938>

43. Про курорти: Закон України від 05.10.2000 р. № 2026-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

44. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України № 222-VIII від 2.03.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>

45. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <http://vi-leghas.ua/content/view/599/5/>

46. Про оздоровлення та відпочинок дітей: Закон України від 04.09.2008 р. № 375-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/375-17>.

47. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

48. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від

16.06.1992 р. № 2465-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.

49. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.03.2017 №168-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80#Text>

50. Про транскордонне співробітництво: Закон України від 24.06.2004 р. № 1861-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-15#Text>.

51. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>

52. Роїк О. Р., Копичинська М. Ю. Дослідження привабливості туристично-рекреаційного комплексу на прикладі курорту Трускавець. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2021. № 4 (121). С. 36-42.

53. Сидоров Я. О. Державна політика розвитку кластерів як складова частина формування інноваційної моделі сільського господарства: аграрно-правовий погляд. Підприємництво, господарство і право. 2017. Вип. 2. URL: <http://www.pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/2/23.pdf>

54. Скутар Т. Д. Деякі підходи до визначення поняття «рекреаційно-туристичні ресурси». URL: https://tourlib.net/statti_ukr/skutar.htm.

55. Смаль І. В. Туристичні ресурси світу : навчальний посібник. Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2010. 336 с.

56. Соціально-економічна географія України: навч. посіб. / за ред. О. І. Шаблія. Львів: Світ, 2000. 679 с.

57. Топчієв О. Г., Яворська В. В., Ніколаєва О. І. Рекреаційно-туристична діяльність як складова регіональних господарських комплексів: концептуально-понятійний огляд. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки. 2016. Вип. 5. С. 128-134.

58. Україна. Туризм. Загальний внесок у ВВП. URL: <https://knoema.com/atlas/Ukraine/topics/Tourism/Travel-and-Tourism-Total->

Contribution-to-GDP/Contribution-of-travel-and-tourism-to-GDP-percent-of-GDP

59. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. К.: Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.

60. Черчик Л. М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні: монографія. Луцьк: ЛДТУ, 2006. 352 с.

61. Черчик Л. Наукові підходи до класифікації туристично-рекреаційних ресурсів. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10027/3/klas_ttp.pdf

62. Чорний О. Найкращі часи – попереду. Що відбувається з туризмом в Україні під час війни? URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/samy-e-rkievremenavperediproishodit-turizmom-1657645856.html>

63. Школа І. М. Менеджмент туристичної індустрії. Навчальний посібник / За ред. проф. І. М. Школи. URL: <https://buklib.net/books/22018/>.

64. Яковенко І. М. Про зміст і методику розробки комплексної картографічної моделі регіонального рекреаційного природокористування. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>.

65. Ярьоменко С. Г. Теоретичні аспекти вивчення рекреаційно-туристичних систем та їх ресурсної складової. Materialy X mezinarodni vedecko-prakticka konference «Veda a technologie: krok do budoucnosti-2014». Dil 27. Ekologie. Zemepis a geologie (27 february – 5 march). Praha: Publishing House «Education and Science» s.r.o, 2014. P. 90-93.

66. Bordas E. Competitiveness of tourist destinations in long distance markets. The Tourist Review. 1994. № 10 (3). P. 3-9.

67. Draft Ukraine Recovery Plan. Materials of the «Recovery and development of infrastructure» working group. URL: https://globaluploads.webflow.com/621f88db25fbf24758792dd8/62d815739a363800fd1cda5c_Recovery%20and%20development%20of%20infrastructure.pdf

68. Driving the Tourism Recovery in Ukraine. Data and Digital Platforms. URL: https://s3.amazonaws.com/tourism-economics/craft/Google_Ukraine_

Final.pdf

69. Leiper N. Tourism Management. 3d ed. Sidney: Pearson Education Australia, 2004. 326 p.

70. Nikolova M. How Russia's war on Ukraine impacts travel and tourism. URL: <https://emerging-europe.com/news/how-russias-war-on-ukraine-impactstravel-and-tourism/>

71. The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-travel-tourism-competitiveness-report-2017>

72. Travel & Tourism Development Index 2021: Rebuilding for a Sustainable and Resilient Future. URL: <https://www.weforum.org/publications/travel-and-tourism-development-index-2021/digest/>

73. World Tourism Organization (UNWTO). URL: <https://www.unwto.org/>